

fhn

FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA MOSTAR

UNIVERZITET “DŽEMAL BIJEDIĆ” U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
8/2013

Mostar, 2013.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Selma Raljević; dr. Mirjana Popović; dr. Adnan Velagić; dr. Adi Fejzić; dr. Belma Šator; mr. Faruk Taslidža; mr. Anisa Trbonja-Omanić
Urednik	dr. Adnan Velagić
Sekretar	dr. Belma Šator
Za izdavača	dr. Adnan Velagić
Lektor	Edis Kuko
Korektor	Edis Kuko
DTP	Edin Džiho
Štampa:	"IC štamparija" Mostar
Za štampariju	mr. Ibro Rahimić
Tiraž	200

Časopis izlazi jednom godišnje.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke finansijski je potpomoglo izdavanje ove publikacije.

**DZEMAL BIJEDIC UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES**

**“RESEARCHING” – JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
8/2013**

Mostar, 2013.

Publisher	Faculty of Humanities of Mostar
Editorial board	dr. Elvira Dilberović; dr. Dijana Hadžizukić; dr. Selma Raljević; dr. Mirjana Popović; dr. Adnan Velagić; dr. Adi Fejzić; dr. Belma Šator; mr. Faruk Taslidža; mr. Anisa Trbonja-Omanić
Editor	dr. Adnan Velagić
Secretary	dr. Belma Šator
For the publisher	dr. Adnan Velagić
Proofreading	Edis Kuko
Revision	Edis Kuko
DTP	Edin Džiho
Printing office	IC štamparija Mostar
For the printing office	mr. Ibro Rahimić
Circulation	200

The journal is published once a year.

The Federal Ministry of Education and Science has financially aided the publication of this journal.

SADRŽAJ

HISTORIJA – Rasprave i članci	9
Dr. Salih JALIMAM Ploča velikog sudije Gradješe.....	11
Mr. Almir MARIĆ Religijske prilike na području gornje Neretve u antičko doba	29
HISTORIJA – Prikazi i osvrti	47
Mr. Adis ZILIĆ Esad Kurtović: <i>Vlasi Bobani</i> , Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo, 2012.	49
Mr. Almir MARIĆ <i>Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine</i> , Veljko Paškvalin, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012.	53
LINGVISTIKA – Rasprave i članci	59
Dr. Memnuna HASANICA Prädikative im Deutschen.....	61
Dr. Mirjana POPOVIĆ Terminološko planiranje, komunikacija i strategije znanja	71
Dr. Belma ŠATOR Analyse der Phraseologismen in Grimms Märchen und ihre Äquivalente im Bosnischen.....	85
Mr. Anisa TRBONJA-OMANIĆ Gramatikalizacija prepozicija.....	99
Mr. Nermin ŠUŠIĆ Leksičke intenzifikacije, kumulacije i ponavljanja u prijevodima Kur'ana .	109
Mr. Azra BEŠIĆ; Mr. Maida MUJČIĆ Phraseologismen mit Tierbezeichnungen im Deutschen und ihre Übersetzungsäquivalente in der bosnischen Sprache	129

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Rasprave i članci 147

Dr. Selma RALJEVIĆ

Težišta proze Williama Faulknera i Meše Selimovića
(načini i oblici pripovijedanja, stil i jezik) 149

Mr. Lejla ŽUJO-MARIĆ

Tragom poetike modernizma – san kao prostor pamćenja u bošnjačkom romanu s tematikom iz posljednjeg rata (1992–1995) 165

Mr. Irma MARIĆ

Protagonista u romanu *Rea* Irfana Horozovića..... 181

Mr. Aida DŽIHO-ŠATOR

Narator kao modus metafikcije u romanu *Ženska francuskog poručnika*..197

Mr. Aida DŽIHO

Interpretacija lirske pjesme u osnovnoj školi – postepenost
i sistematičnost usvajanja književnoteorijskih sadržaja 203

Dina DŽINDO-JAŠAREVIĆ

Novela i bajka – kriteriji razlikovanja 215

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI – Prikazi i osvrti . 235

Dr. Elbisa USTAMUJIĆ

Makova simbioza starobosanskog jezika i srednjovjekovnog diskursa u savremeni poetski kontekst 237

KOMUNIKOLOGIJA – Rasprave i članci 243

Dr. Nenad BRKIĆ; Mr. Asim ŠAHINPAŠIĆ

Odnosi s javnošću u sigurnosnim strukturama u Bosni i Hercegovini:
gender-struktura i rodna jednakost 245

UPUTA AUTORIMA..... 259

PODACI O AUTORIMA..... 261

HISTORIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Salih JALIMAM

PLOČA VELIKOG SUDIJE GRADJEŠE**Sažetak**

U historijskoj literaturi o bosanskom banu Kulinu odavno se piše, ali dosta je rano zatvoren veoma mali krug pisanih historijskih izvora i materijalnih dokaza o ovom značajnom vladaru. Posljednji materijalni dokaz je nalaz iz sela Podbrežje kod Zenice 1964, dovratnik koji spominje, između ostalog, velikog sudiju Gradješu, koji, nažalost, još nije našao svoje relevantne tumače u historijskoj literaturi. Ovim tekstom nastoji se ukazati na određene karakteristike Ploče velikog sudije Gradješe, ali i veze sa historijom srednjovjekovne Bosne i Hercegovine s kraja XII vijeka.

Potrebno je naglasiti da je Ploča velikog sudije Gradješe nastala u specifičnoj srednjovjekovnoj atmosferi kraja XII i početka XIII vijeka. Iz teksta natpisa s ove ploče potječu raznorazne nedoumice, kontradikcije, tu su i pojmovi koji unose razne zabune, čak zablude, te je potrebno u pravom smislu riječi skoro svaki pojam identificirati, tumačiti i smještati u poznate historijske okolnosti i provjeravati u historijskim izvorima i u historijskoj literaturi.

Ključne riječi: Ploča, veliki ban, veliki sudija, pisar, ban Kulin, graditelj, srednji vijek, Bosna

Prolegomena

Nakon smrti moćnog bizantijskog cara Manojla Komnena (umro 24. 9. 1180) javlja se i prva pouzdana vijest o bosanskom banu Kulinu. Naime, prema provjerenim historijskim izvorima, Teobald, papski legat i podđakon katoličke crkve, 1180. godine uputio je pismo "velikom banu Kulinu", žaleći što nije mogao doći da ga lično vidi i da mu preda papino pismo, nego to čini posredno i moleći ga, u istom pismu, da mu pošalje dvojicu sluga i kože od kuna "pro reurentia beati Petri apostoli et domini pape et

pro salute anime vestre" (Jalimam 2012: 34). Pismo je adresirano na "Culin magno bano Bosnie" (Ćirković 1964: 46) iako se on sam zove samo "ban bosanski i ban Kulin" (Jalimam 2008: 61). Iz samog teksta pisma ne slijedi, ali je vrlo vjerovatno da je Kulin i od ranije bio ban i da titule koje mu se u pismu daju ("nobilis et potens vir") nisu samo stvar tradicionalne učtivosti (Ćirković 1964: 46).

U historijskoj literaturi već je davno konstantirano da je smrt bizantijskog cara Manojla Komnena donijela osjetno olakšanje svim njegovim protivnicima na Balkanskom poluostrvu. Njegov nasljednik, Aleksije Komnen, bio je još maloljetan, pa su na bizantijskom dvoru odmah počele spletke i borbe ko će postati regent i u metežu, koji takve intrige povlače za sobom, zaboravljeni su mnogi važni državni interesi (Ćorović 2001: 161).

Iz sačuvanih historijskih izvora, ali i na osnovu mišljenja u historijskoj literaturi moguće je zaključiti da je ban Kulin za vrijeme svoje vladavine imao veoma malo ratnih sukoba, dakle, samo kad je 1183. s Mađarima i raškim županom Stefanom Nemanjom potiskivao bizantijsku vojsku iz Srbije (Ćorović 1987: 162). Ostalo vrijeme proveo je na miru uređujući državu. Njegovu spretnost pokazuje način na koji se bez težih kriza, samim pregovorima i izjavama, oslobodio papinskih optužbi za herezu.

Inače, krajem XII vijeka srednjovjekovna Bosna zahvaćena je procesom feudalizacije, na čije su ubrzavanje značajan utjecaj imali trgovinski odnosi sa dalmatinskim gradovima, a posebno Dubrovnikom. Trgovački promet i veze Bosne sa Dubrovnikom sankcionirane su Poveljom bana Kulina 29. augusta 1189. (Jalimam 2008: 63). Iz Povelje se može zaključiti da je u vrijeme njenog izdavanja već postojala određena struktura vlasti u srednjovjekovnoj Bosni, o čemu sigurnu potvrdu pruža i Ploča velikog sudije Gradješe. U Povelji ban Kulin, kao gospodar Bosne, garantira Dubrovčanima slobodu trgovine i kretanja po teritoriji na kojoj vlada. Oko bana se već nalazi određeni aparat vlasti, pošto on obećava dubrovačkim trgovcima zaštitu od eventualnog nasilja svojih "časnika".

Tekst Povelje izrađen je u banovoj dvorskoj kancelariji, koja predstavlja posljednju kariku u izgradnji feudalne državne organizacije srednjovjekovne Bosne. Dakle, Povelja nedvosmisleno pokazuje da je u vrijeme njenog izdavanja na tlu srednjovjekovne Bosne postojala feudalna država s organizacijom vlasti i odgovarajućim pravnim sistemom. Određeni segmenti mogu se prepoznati i u Povelji Kulina bana:

U ime Oca i s'na i Svetoga duha. Ja ban' bos'n'ski Kulin' prisezaju tebe, kneže Kr'vašu i v'sjem' građam' Dubrovčam' prav' prijatel' b'ti vam' od' selje i do vjeka, i prav' goi dr'žati s' vam' i pravu vjeru do kolje s'm' živ'. V'si Dubrovčane kire hode po mojemu vladanju tr'gujuke, g'dje si k'to hoke krjevati, godja si kto mine, pravov' vjerov' i prav'm' sr'cem' dr'žati je bez' v'sakoje z'ledi, razvje što mi k'to da svojov' volov' poklon' i da im' ne bude od' moih' č'st'nikov' sile i do kolje u mene budu, dati im' s'vjet' i pomok' kakore i sebje, kolikore mog(uk)e, bez' v'sega z'loga i primis'la, tako mi Bog' pomagaj i sije sveto evan'gelie. Ja Radoje dijak' ban' pisah' siju knigu povelov' banov' od' roždstva Hristova tisuka i s'to i os'm'deset' i devet' ljet', mjeseca av'gusta u d'vadeseti i deveti d'n' usječenija glave Jovana kr'stitela (Jalimam 2013: 121).

Ploča velikog sudije Gradješe

U naselju Podbrežje, 3 km zapadno od Zenice, 1964. godine pronađen je nadvratnik stuba sa ćiriličnim natpisom iz vremena bosanskog bana Kulina koji se locira u interval od 1193. do 1203, a u historijskoj literaturi poznat je kao Ploča velikog sudije Gradješe (Jalimam 2013: 113). U historijskoj literaturi ovaj se natpis dovodi u vezu sa spomenom velikog bana Kulina, kao i velikog sudije Gradješe (Građeše, Gradeše, Gradiše), "što je teško dovesti u vezu sa stvarnim natpisom" (Jalimam 2008: 62).

Ploča velikog sudije Gradješe ima dva natpisa na "kameni u obliku stupa koji je visok 87 cm, širok 31, a debeo 28 centimetara". (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 203). Sa dvije strane ploča je otesana kao ravna ploha, dok su druge dvije nešto nepravilne. "Zbog toga što je gornja baza ove prizme ravna, sada nešto okrnjena, pretpostavljamo da je na njoj prvobitno bila naslonjena vodoravna kamena greda – arhitrav. Zbog toga, kao i zbog drugih osobina ovog kamena i njegovog natpisa, smatramo da se radi o gornjoj polovini lijevog dovratka crkve" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 203).

Na dvjema otesanim stranama nalaze se dva natpisa. Na glavnoj (čeonj) ravni površina stupa u cijelosti je ispunjena natpisom koji ima 17 redova sa slovima visokim 1,5-3,5 cm. Jednim dijelom slova su uklesana između dviju tankih paralelnih linija. "Majstor je najprije urezao tanke vodoravne paralelne linije koje su mu poslužile kao orijentacija za gornje ivice slova, iako se nije u potpunosti njih pridržavao, a na krajevima slova većinom su tačkasti urezi" (Jalimam 2008: 62).

Jedna od osobnosti Ploče velikog sudije Gradješe je da dvije strane imaju natpis. Glavna, ravna površina stupa, u cijelosti je ispisana, dok je desna, bočna strana, ispisana samo u gornjem dijelu. Na glavnoj strani stupa pisar-majstor urezivao je ćirilična slova pod dosta oštrim uglom. Slova su različite visine i kreću se od 15 do 35 mm, poredana u 17 redova. U donjem dijelu ispisane površine tekst je zbijeniji zbog loše isplaniranog prostora za pisanje. U tom prostoru, pored slova, naknadno su ugrebani i drugi znakovi, kao što su grančice, grupe tačkica, zarezzi. Naknadno ugrebani simboli potvrđuju pretpostavku da se radi o gornjem dijelu nadvratnika, jer je na njemu bilo najlakše ostaviti zabilješku.

Analizom je ustanovljeno da se dva natpisa (glavni i bočni) s Ploče velikog sudije Gradješe bitno razlikuju i po pismu, pisaru i vremenu nastanka. Moguće je zaključiti da glavni i bočni natpis nije pisao isti pisar niti je isti majstor to urezao. Ovom prilikom prvi se put ukazuje da se radi o dva zasebna natpisa, ali i o dva pisara. Iako oba pisara imaju mnogo zajedničkih osobina, oni se ipak razlikuju u detaljima "ne samo po dubini urezivanja i veličini slova već i u grafiji pojedinih znakova" (Bešlagić 1984: 16).

Tekst na glavnoj strani pisan je ustavom, pretežno uglastim slovima više pravougaonog nego kvadratnog tipa, od kojih su neka relativno velika, kao što su B, V i G, ili prelaze dvolinijski zamišljeni prostor, kao Z, R i U, a neka relativno malehna, kao što su O i S, ali izgleda da pisar-majstor nije bio sasvim dosljedan (Jalimam 2008: 62). Neka uklesana slova dosta su arhaična, a među njima se u tom pogledu ističu V s uglastim i kukastim drugim dijelom. Slovo A ima koso stablo i oštru poveliku petlju koja počinje nešto ispod vrha i spušta se do donje linije prostora. Slovo R ima malu uglastu petlju pri samom vrhu stabla (Bešlagić 1984: 16).

Prema mišljenju Šefika Bešlagića, u jednom slučaju stablo je povijeno, a u jednom petlja nije uglasta. Slova E i S izgledaju kao uspravno zategnuti lukovi, Ž se sastoji od tri prekrivena štapića, s tim što se kosi križaju na sredini uspravnog, a T je kao latinično s kukicama. Osim što je relativno malehno, slovo O je ili u obliku pravougaonika ili u obliku elipse, a B ima gornju vodoravnu liniju dužu od širine uglaste petlje. Slovo C je dosta neobično – na relativno dugom štapiću pravougaona čoška. Štapić ovog slova stoji na maloj vodoravnoj liniji, tj. na svom postolju. Neki primjerci slova L imaju desnu kosu crtu koja ne dopire do vrha lijeve kose crte, što je rijetka pojava (Bešlagić 1984: 12).

Tekst natpisa na glavnoj strani po Bešlagiću glasi (Bešlagić 1984: 14):

ВЪ ДЪНН Б(А)НА ВЕЛИК(А)ГО КУЛИН(А) БЪШЕ ГРА(А)ЂША
 СЪДАН(Ъ) ВЕЛИ У НЕГ(А) И СЪЗНАА (ЛРКЪ) СВЪТАГО Ю-
 РИЪ: Н СЕ ЛЕЖИ У Н(Е)ГО: И ЖЕНА ЕГ(О)ВА РЧЕ ПОЛОЖИ-
 (Т)Е МЕ У НЕГО: АСЕ ЗНАА ДРАЖЕ О(Х)МУЧАНИНЪ:
 (ТО)МУ ВОЛЫ БЪ: Н(А)НЪ (А)ЗЪ ПИСХЪ ПРО(А)НЪ
 (ПО)ПЪ (:)

Prema tome transkripcija natpisa glasi:

V' D'NI B(A)NA VELIK(A)GO KULIN(A) BJEŠE
 GRA(D)JEŠA SUDI(JA) VELI U NEG(A) I S'-
 ZIDA (CRKVU) SVETAGO JURIJA (:) I SE
 LEŽI U N(E)GO: I ŽENA EG(O)VA RČE (reče)
 POLOŽI(T)E ME U NEGO: ASE ZIDA DRAŽE
 O(H) MUČANIN': (TO) MU VOL'I B(OŽ)E:
 N(AN') (A)Z'PISH' PRO (DAN') (PO) P' (:)

Tekst natpisa na glavnoj strani po Marku Vegi glasi (Vego 1970: 66):

Transliteracija:

1. red: ВЪ ДЪНН Б[д]	11. red: БЧРЕ ПОЛОЖИ [с]
2. red: НА ВЕЛИК[д]	12. red: ЕМО У НЕГО А СЕ
3. red: ГО КУЛИН[д]	13. red: ЗНАА ДРАЖЕ О[х]
4. red: БШЕ ГРА[д]	14. red: МУЧАНИНЪ Е
5. red: ША СЪДАН[ш]	15. red: МУ ВОЛЫ БЪ (Б[ож]Е) Н
6. red: ВЕЛИ У НЕГ[а о]	ЫС] или ВО[з]ЛЪ Б[л]ЕНН
7. red: Н СЪЗНАА [ХРЪМЪ]	16. red: [д] ЗЪПИС[д]ХЪ или АЗЪ ПИ
8. red: СВЪТАГО ЮРН	с[д]ХЪ ПРО
9. red: Ш Н СЕ ЛЕЖИ У Н[е]	17. red: [коп]Е — ТАЗНЕ — ХОР
10. red: ГО И ЖЕНА ЕГ[а о]	НЕ] ПОПЪ

Transkripcija:

Vъ dъni b[a]na velik[a]go Kulin[a] bšše Gra[d]bša (Gradeše, Gradiša) sui-
 dija (sudija) veli u njeg[a-o] i szida [hrъmъ = hramъ] svetago iurib (Junija), i se
 leži u n[e]go i žena jeg[a] (jego) Vare (Varvara), položi [se] [s]emo (ovamo) u njego.
 A se zida Draže O[h]mučaninъ jemu. Voli, b[ož]e, nasъ! ili vo[z]ljubljeni -voljeni! [A
 ili I] zъpis[a]hъ, ili jazъ pis[a]hъ Pro[kopije], ili Pro[tazije] ili Pro[horije] porъ.

Evidentiran je i natpis na jednoj bočnoj (široj) strani koji je dobrim dijelom uništen. Zapravo, to je palimpsest jer se primjećuju ostaci jednog starijeg, sad već preklesanog natpisa i djelomično očuvanog, nešto kasnije uklesanog natpisa. Sačuvani dio zauzima površinu od 18 cm visine pri

vrhu stuba, ali je i on zbog oštećenja prilično nečitljiv. Značajno je da ovaj natpis nema karakterističnih dvoglasa srpske ćirilice, nego sve osobenosti bosanske ćirilice.

Natpis na bočnoj strani zauzima prostor od 18 cm pri vrhu stupa, a sačuvan je samo gornji dio natpisa s 8 redova. Na cijeloj površini ove strane poznaju se nekad napisana slova, a donji dio naknadno je preklesan. Očuvano je i djelomično čitljivo samo 8 prvih redova. Slova su visoka od 10 do 16 mm i plitko ugrebana oštrim predmetom. Neka slova dosta su arhaična, a među njima se posebno ističu V s uglastim i rastavljenim petljama i K s uglastim i kukastim drugim dijelom. Tekst je dosta nečitljiv te se uglavnom u literaturi nudi fragmentarna transkripcija (Jalimam 2008: 62).

Tekst natpisa na bočnoj strani po Šefiku Bešlagiću glasi (Bešlagić 1984: 16):

SLAVA VELI(KAGO) (GOSPO)DINA . . . B(A)-
N(A) . . . PISAH' U DNI GRAD (JEŠE?) . . . I
SVOGA . . . SE . . . . I PO . . . DOSTA ZAMO . . . .
(Z)ALAHU I JU DOBRI LU(DI)E I PLA(KA)HU
SEI JUHO . . . TADII ZITI . . .

Tekst natpisa na čeonj strani prema Marku Vegi glasi (Vego 1970: 66):

1. red:	6. red: Н ПОНАО[ХЪ] СТ474М4
2. red: . . . СЛ4В4 ВЕЛН[КОМХ]	7. red: [Б]4Н4 КСЛ4НН4 АОБРНГ4
3. red: [ГОСПО]4ННХ + Б4НХ 47 б]	(=АОБРОГ4)
4. red: ПНС4ХЪ АННМ4 . S. 44Ф	8. red: † Н П44С4ХХ КН ЮРОН
5. red: Г Н СВЪΨ4 4ЕПНС[КОПЪ]	9. red: † С4АН Н7НТН Ψ
	10. red: [4ХХ] . . . ?

Transkripcija:

. . . slava veli[komu] [gospo]dinu † banu! Az[ъ] pisahъ dni maja s (= 6.) aa
g (1193.) i svbšta a[rhi]epi[skorpъ] i pojdo[hъ] stazama [b]ana Kulina dobriga (dobroga)
† i pasahu (prolašahu) ki (koji) [iz] iorojъ sadi iziti (izići) šta[hu] (ščahu) . . .

I pored odlika zajedničkih s prvim tekstom, ovaj se natpis razlikuje u nekim detaljima u grafici i interpunkciji, pa se smatra da ga je pisala druga osoba, ali ne u velikom vremenskom razmaku. Vjerovatno se radi o

prigodnom tekstu u "vezi sa sahranom Gradješe i njegove žene" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 206). Marko Vego pretpostavlja da se natpis odnosi na posvetu crkve 6. maja 1193 (po starom kalendaru) (Vego 1970: 66). Iz glavnog natpisa saznaju se sljedeći relevantni historijski podaci: da je u doba "velikog bana Kulina" (1180-1203), kako je intituliran na Ploči velikog sudije Gradješe, postojala funkcija velikog sudije koju je Gradješa obavljao; "to je prvi spomen Gradješe kao povijesne ličnosti; da je Gradješa očigledno ktitor navedene porodične crkve (mauzoleja) i da je u njoj sahranjen; da je negdje u blizini mjesta nalaza postojala Crkva sv. Jurja (sv. Đurđa) iz tog perioda, znači, s kraja XII i početka XIII stoljeća" (Vego 1970: 66).

Tekst natpisa sročjen je kao da govori treće lice, što je u srednjem vijeku česta pojava. Samo je posljednja rečenica napisana kao da govori sam pisar u svoje ime: AZ PISAH. Ime pisara počinje slogom PRO (Prodan, Prohor ili Prokopije) i upotrebljavao je dvotačke kao znak za rastavljene rečenice. Natpis počinje invokacijom V DNI VELIKOGO SVETOGO, VELI ASE, EGO, U NEGO, AZ PISAH što je u to doba bio običaj, a ban Kulin nazvan je velikim banom (Ćirković 1964: 46).

Iz ovog natpisa prvi put je moguće zaključiti da je krajem XII vijeka u vrijeme bana Kulina u srednjovjekovnoj Bosni bila izgrađena određena državnopravna struktura vlasti koju predstavljaju veliki ban Kulin, institucija velikog suda s velikim sudijom Gradješom, čestnicima i pisarima (notarijat), što samo dokazuje o razvijenosti bosanskog feudalnog uređenja (Jalimam 2008: 65). Prema istraženim podacima, ovo je prvi spomen iz ranije historije srednjovjekovne Bosne da se spominje veliki sudija. "To nam bez sumnje, pruža neočekivano značajan podatak koji sasvim u novom svjetlu prikazuje ne samo organizaciju dvora i njegove uprave nego i organizaciju i stepen razvitka čitave bosanske države u tom dobu" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 204).

Prema već davno utvrđenim mehanizmima izgradnje sudske vlasti u srednjovjekovnom društvu, sada se umjesto "suda dobrih l'udijem" javlja krajem XII vijeka institucija velikog suda, koja je, prema svim pretpostavkama, jedan od znakova formiranja i jačanja razvijenog srednjeg vijeka (Truhelka 1942: 598).

Istovremeno, ovo je prvi spomen velikog sudije Gradješe kao historijske ličnosti. Inače, ličnost velikog sudije Gradješe, osim ovog spomena, nije zabilježena ni u jednom drugom historijskom dokumentu.

Nema spomena ni u historiji države prava Bosne i Hercegovine iako se već u krajem XII i početkom XIII vijeka u rijetkim historijskim izvorima u Državnom arhivu u Dubrovniku spominju imena sudija (Miklošič 1858: 35, 39, 43). U jednom dubrovačkom dokumentu iz 1247. spominje se Gradiša Hodimirić (Miklošič 1858: 32). Slično je i ime Gradislav, "koje je takođe uobičajeno u srednjem vijeku" (Bešlagić 1984: 8). Tako se u historijskim izvorima spominje vojvoda Gradislav koji je u jednoj povelji srpskog kralja Stefana Uroša iz 1325. naveden kao svjedok (Miklošič 1858: 104).

U kasnijem vremenu srednjeg vijeka, posebno u poveljama kraljeva Stefana Dečanskog i Stefana Dušana, kao i kod bosanskog vlastelina Radiča, navedena su imena Gradoje i Grade (Bešlagić 1984: 8). Ipak, historijska potvrda velikog sudije Gradješe završava se u periodu s kraja XII i početka XIII vijeka. Brojne su nedoumice vezane za ova dva natpisa, kao i određenu infiltraciju slova koja nisu identificirana na Ploči. Prije svih na Ploči je upisano ZIDA... SVETAGO, što je u literaturi objašnjeno kao da natpis "jasno govori da je Gradiša sazidao (podigao) Crkvu sv. Jurja. Poznato je da je sv. Juraj najpopularniji svetac srednjovjekovne Bosne, pa je tim razumljivije što je i ovaj hram njemu posvećen" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 205).

Dileme su nastale i danas su aktualne zbog činjenice da povodeći se uobičajenim načinom skraćivanja pridjeva SVETAGO u srednjem vijeku majstor-pisar natpisa na Ploči velikog sudije Gradješe iznad ove riječi spontano stavlja znak skraćivanja, iako riječ piše sa svim slovima.

Uz velikog sudiju Gradješu spominje se ŽENA EG(O)VA i u literaturi se operira raznim imenima. Tako Vego čita ime žene VARE (Varvara-Tvara). Znak slova Č između R i E čita kao REČE, koji je manjih dimenzija i podignut u međuprostor redova te se to tumači kao "naknadno urezano slovo" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 205). Prema pretpostavci, u srednjovjekovnim dokumentima "čest je slučaj upotrebe riječi kao: KOGARE, NIKORE, NIKIRE, NIŠTORE, NIČESARE i slično, dakle uglavnom priloga sa sufiksom RE. Ipak, nismo se mogli odlučiti za takvo čitanje" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 205 nap. 10).

Ostaje i dalje nejasna i skoro bez ikakve argumentacije tvrdnja da se spominje ime Gradješine žene, a i samo spominjanje sličnog slučaja s nadgrobnom pločom kaznaca Nespine i njegove žene Bjeloke iz Malog Čajna iz Graćanice kod Visokog, koji je datiran u XIII vijek (Anđelić 1984:

271). U literaturi se ova ploča često naziva i stećak, ali argumenti arheologa Pave Anđelića to demantiraju: "Ne treba posebno naglašavati kako ni forma Nespine ploče nema specifičnih svojstava stećka: ona pripada sferi evropske grobne arhitekture svoga doba, tipične za više slojeve feudalnog društva" (Anđelić 1984: 274). Time otpada i neutemeljena pretpostavka Marka Vege da "vjerojatno se radi o prigodnome tekstu u svezi sa sahranom Gradeše i njegove žene da se natpis odnosi na posvetu crkve 6. maja 1193 (po starom kalendaru)" (Vego 1970: 66). i da je Gradeša očito ktitor navedene porodične crkve (mauzoleja) i da je u njoj sahranjen, da je negdje u blizini mjesta nalaza postojala Crkva sv. Jurja iz tog perioda, znači, s kraja XII i početka XIII vijeka (Vego 1970: 66).

Donekle se može pronaći određena sličnost i analogija sa drugim zanimljivim materijalnim spomenikom iz vremena bana Kulina i natpisom s ploče bana Kulina iz sela Muhašinovići kod Visokog. Naime, i tekst sa Ploče velikog sudije Gradješe i ovaj natpis pisani su između linija i imaju dvije tačke kao znak za kraj rečenice. Ovakva interpunkcija bosanskih epigrafskih tekstova XII i XIII vijeka donekle se smatra osobenošću bosanskog srednjeg vijeka (Anđelić 1984: 275).

U vezi s onim što je napisano na Ploči velikog sudije Gradješe pojavili su se različiti komentari i natpisi u historijskoj literaturi te i danas izazivaju brojne dileme, nesporazume i kontraverze. Dileme su nastale oko toga što je sazio Draže Ohmučanin; tačno se ne zna, jer piše "ZIDA DRAŽE OHMUČANIN". U literaturi se uglavnom iznose pretpostavke koje nemaju nikakvo uporište u samom tekstu. Naime, spominje se "CRKVA SVETAGO JURIJA" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 206), čak se i domišlja da je riječ o malo neobičnoj "lapidarnoj oporuci Gradišine žene da se po svojoj smrti ima sahraniti u istoj crkvi, pored muža" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 205).

Zanimljivo je spomenuti, i to posebno za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine, da je Draže Ohmučanin "ZIDA" nešto i preko toga se identificira ime prvog graditelja i arhitekta srednjovjekovne Bosne i Hercegovine. Ime Draže uobičajeno je u srednjovjekovnoj komunikaciji (Draža, Dražeslav, Dražetić, Dražan, Draživojević, Dražoje, Dražun itd) (Miklošič 1858: 63, 176).

U literaturi se postavlja pitanje porijekla prezimena Ohmučanin. U vezi s tim pretpostavlja se mogućnost veze tog prezimena i postojanja nekog kraja u zeničkom kraju te se naslućuje da je ovo prezime vjerovatno postalo

po kraju iz kojeg potječe. Vego spominje lokalitet u Zenici, naselje u dolini Bosne po imenu Odmut ili Ohmut. Šefik Bešlagić dovodi toponim Odmut u vezu s prilično nejasnim značenjem kao odmućivanje vode, jer tu rijeka Bosna pravi opasnu krivinu te se neprirodno mijenja njen tok (Bešlagić 1984: 8). Postoji i pretpostavka da je riječ o lokalitetu nastalom po imenu naselja Ohmuće ili od staroslavenske riječi *ohmut* (ždrijebe), "tri kamena stuba koji ovjekovječavaju tri skoka toga Grgura koji je po tim skokovima dobio nadimak Ohmut (puledro, ždrijebe)" (Bešlagić 1984: 8). U literaturi je prisutna i pretpostavka da je moguće rješenje i toponim Hum (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 204).

Pretpostavlja se da je ipak riječ o plemićkoj porodici Ohmućević, koju treba tražiti među humskom vlastelom srednjovjekovne Bosne. U Humu se tokom XIV i XV vijeka spominje više pojedinaca sa sličnim ili istim prezimenom, ali te ličnosti nije moguće povezati u jednu porodičnu lozu na osnovu dostupnih izvora. Prema mišljenju Mihaila Dinića, ova vlastelinska porodica postala je mnogo poznatija "po svojoj posmrtnoj sudbini nego po onome što o njima stvarno znamo" (Dinić 2003: 366). Jedna vlastelinska porodica iz Slanog kod Dubrovnika, da bi dokazala svoje plemićko porijeklo (u XVI vijeku proslavila se u španskoj službi), odabrala je za svog pretka Hrelju Ohmućevića, tobožnjeg kneza tuheljskog i župe smučke, i njegovog sina Grgura, grofa Smučke i podbana Jajca, zbog čega je njegova porodica u kasnijim vremenima prozvana Ohmućević-Grgurić. Početkom XIV vijeka spominje se da je potomak Radoslava Grgurića bio Grgur, kao grof od Smučke (Smucke) i podban Jajca, te da su se još i tada (dakle, u drugoj polovini XIV vijeka) nalazili u Smučkoj župi (Dinić 2003: 366).

Prva osoba koja se u historijskim izvorima javlja sa sličnim prezimenom bio je Dragoslav Ohmuć (Ochmuch), koji je živio sredinom XIV vijeka. Već krajem XIV vijeka pomenut je izvjesni Pripko Ohmućević, a 1487. kao poslanik hercega Vladislava u Dubrovniku je boravio vlastelin Ivaniš Ohmućević. Nakon političkog sloma srednjovjekovne Bosne i Hercegovine jedan dio vlastelinske porodice Ohmućević preselio se u Slano, na dubrovačku teritoriju. Tokom XVI vijeka počinje se susretati ime Ivelje Ohmućević iz Slanog, koji je stekao bogatstvo trgujući žitom na relaciji između Tesalije, Dubrovnika i Italije.

Najpoznatiji od četverice njegovih sinova koji su stupili u špansku pomorsku službu jeste Petar (don Pedro). On se kao admiral proslavio

uspjesima na mnogim ekspedicijama *čuvene španske flote*. Kako bi ušao u jedan od španskih viteških redova, 1584. podnio je zahtjev dubrovačkim vlastima da mu izdaju potvrdu o plemenitom porijeklu, ali je dobio negativan odgovor. Uvjeren da ne može legalnim putem osigurati potvrdu svog plemstva, okrenuo se falsifikatima (Rudić 2006: 122).

Prema mnogobrojnim falsificiranim dokumentima koje je Petar pribavio, prapostojbina Ohmućevića bilo je područje 3 km sjeverno od Tarčina kod Sarajeva, gdje teče rječica Tuhelj, u čijoj se blizini nalaze ostaci gradine koju je okolno stanovništvo nazivalo Tuhelj-gradom. Nedaleko od tog lokaliteta nalazilo se i selo Smučka. On je imao uspjeha u svojim namjerama jer je 1596. primljen za viteza Reda sv. Jakova od Galicije.

U procesu dokazivanja plemstva pojavio se i čuveni zbornik ilirskih grbova, čiji najstariji poznati prijepis (Korjenić-Neorić) potječe iz 1595. Petrovi potomci i drugi ogranci Ohmućevića zbog njegovog su zalaganja imali uspjeha u dokazivanju svog plemenitog porijekla. Car Leopold je 8. jula 1654. potvrdio nasljedno grofovstvo Tuhelja i kneževstvo Kastorije Andreju-Nikoli i Petru-Nikoli Ohmućević-Grguriću i njihovim sinovima. Isti vladar je 2. novembra 1678. podijelio mađarsko grofovstvo Petrovim unucima: Petru-Damjanu, Antonu-Damjanu, Karlu-Radoslavu i Matiji-Ivelji Ohmućević-Grguriću.

Iznad grba Ohmućevića u "Fojničkom grbovniku" nalazi se moto: "Temys: Restavit (*Povrati vrijeme*). Njihov grb se u ovoj formi susreće i na nekoliko drugih historijskih spomenika (Rudić 2006: 123).

U domišljanjima ili stvaranju neobičnih konstrukcija ide se još dalje. Ovdje po drugi put nailazimo na slučaj da se u približno isto vrijeme ostavljaju oporuke žena na memorijalnim natpisima. Slično je dala urezati Bjeloka na ploči kaznaca Nespine "...i ostavi sebie mjesto poleg svoega gospodina". Da je riječ o pretjerivanju, dokazuje i sljedeći navod: "Dakle, očigledno se ovdje radi o crkvi koja je istovremeno mauzolej porodice velikog sudije Gradiše. Sigurno je također da je crkva podignuta, a i natpis urezan za života Gradišine žene" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić 1965: 205).

"Natpis se uobičajeno završava spomenom Boga, i to u smislu traženja blagoslova za učinjeno djelo, što se podjednako može odnositi na Gradješino ktitorstvo, kao i trud i djelo protomajstorstva. Ovdje je poluglas upotrijebljen iz slova I' (u riječi VOLI), što je neuobičajeno. Neobično skraćenje ima i riječ BOŽE (BE) sa 2 crte iznad. Slična upotreba poluglasa

ispred slova I sreće se u ktitorskom natpisu na Crkvi sv. Ivana u Poveljima na otoku Braču. Natpis na Ploči velikog sudije Gradješe i ovaj na Braču bliski su i zbog upotrebe znakova za slovo I u obliku jedne uspravne crte (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 205).

Historičar Marko Vego ovaj dio natpisa čita kao A SE ZIDA DRAŽE OHMUČANIN GROB MU VOLI BOŽE NAS, ali već je konstatirano da Vego nije uočio znakove interpunkcije. Dvije tačke u natpisu redovno rastavljaju rečenicu. Takve tačke nalaze se iza riječi OHMUČANIN i BOŽE. Drugo, ostatak lijeve kvake slova iza riječi OHMUČANIN ne može biti dio znaka za slovo G već za T. Također, nema realne mogućnosti da se riječi GROB MU ubace na raspoloživi prostor, a nelogična bi bila u ovakvoj kombinaciji i riječ ASE.

Glavni natpis završava se spominjanjem pisara-majstora, od čijeg su imena ostala samo 3 slova: PRO, oko čega postoje različite kombinacije i pretpostavke, od toga da je to "pisao pop, čije ime počinje sa sljedeća tri slova "PRO..." (Prodan ili Protazije, Prohorije, Prodanac) (Bešlagić 1984 :8) ili PRODAN, ime koje se spominje u srednjovjekovnoj Srbiji u XIII (iz 1222. do 1228) i XIV vijeka (iz 1293. do 1302) (Miklošič 1858: 12, 13 i 62) ili PROTAZIJE, PROHORIJE ili PRODAC (Jalimam 2008: 62).

Dok je natpis na glavnom dijelu Ploče velikog sudije Gradješe dosta čitljiv i po smislu razumljiv, dotle je bočni natpis, i pored zajedničkih odlika s prvim tekstom, uveliko drukčiji. Ovaj natpis zauzima mali prostor pri vrhu ploče u visini od 18 cm te se razlikuje u nekim detaljima u grafici i interpunkciji, pa se smatra da ga je pisala druga osoba, ali ne u velikom vremenskom razmaku (Jalimam 2008: 62). Riječ je o anonimnom pisaru-majstoru koji je naročito u klesanju slova O pokazao neke specifičnosti. Tako je ovdje to slovo elipsasto i relativno veliko. Znatne razlike postoje i kod slova JU, L, S itd. Osim toga, sada anonimni pisar ne punktira krajeve slova i, što je vrlo značajno, "ne koristi dvotačke za interpunkciju. To su uglavnom razlozi zbog kojih mislimo da se radi o drugom majstoru, ali ne i o dužoj vremenskoj razlici" (Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpašić 1965: 206).

U historijskoj literaturi ostalo je usamljeno ovo mišljenje iz 1965. o dva pisara-majstora s Ploče velikog sudije Gradješe te o svojevrsnoj pisarskoj školi lociranoj negdje na širem prostoru zeničkog kraja.

Zaključak

Analizom Ploče velikog sudije Gradješe ustanovljeno je da se radi o gornjoj polovini lijevog nadvratnika te da potječe s kraja XII vijeka. Gradješa je bio veliki sudija za vrijeme vladavine bana Kulina. To je novi podatak o ustrojstvu sudske vlasti u spomenutom periodu. Natpis se nalazi na kamenu u obliku stupa, čija visina iznosi 87 cm, širina 31 cm, a debljina 28 cm. Dvije su strane stupa otesane kao ravna ploha, a dvije su nešto nepravilnije. Gornja je baza stupa bila ravna, što navodi na pomisao da je podupirala horizontalnu kamenu gredu – arhitrav u vratima. Dvije strane stupa nose natpis. Glavna, ravna površina stupa, u cijelosti je ispisana, dok je desna, bočna strana, ispisana samo u gornjem dijelu. Na glavnoj strani stupa majstor je ćirilica slova urezivao pod dosta oštrim uglom. Slova su različite visine i kreću se od 15 do 35 mm u 17 redova. U donjem dijelu ispisane površine tekst je zbijeniji zbog loše isplaniranog prostora za pisanje. U tom prostoru, pored slova, naknadno su ugrebani i drugi znakovi, kao što su grančice, grupe tačkica, zarezi. Naknadno ugrebani simboli potvrđuju pretpostavku da se radi o gornjem dijelu dovratnika jer je na njemu bilo najlakše ostaviti zabilješku. Natpis na drugoj strani zauzima prostor od 18 cm pri vrhu stupa. Na cijeloj površini ove strane poznaju se nekad napisana slova, a donji dio naknadno je preklesan. Očuvano je i djelomično čitljivo samo 8 prvih redova. Slova su visoka od 10 do 16 mm i plitko ugrebana oštrim predmetom. Tekst je dosta nečitljiv te se u literaturi ponudila fragmentarna transkripcija. Ovaj natpis, i pored zajedničkih odlika s prvim tekstom, razlikuje se u nekim detaljima u grafici i interpunkciji, pa se smatra da ga je pisala druga osoba, ali ne u velikom vremenskom razmaku. Iz glavnog natpisa saznaju se sljedeći relevantni historijski podaci: da je u doba velikog bana Kulina (1180-1203), kako je intituliran na spomeniku, postojala funkcija velikog suca koju je Gradješa obavljao; to je prvi spomen Gradješe kao historijske ličnosti; da je Gradješa očito tu i sahranjen.

Dodatno se iz natpisa saznaje da je Gradješina žena sahranjena pored muža. Sličan slučaj je i na stećku-ploči kaznaca Nespine i njegove žene Bjeloke iz Malog Čajna kod Visokog, koji je datiran u XIII vijek. Tu se spominje Draže Ohmučanin, jedan od prvih spomenutih srednjovjekovnih graditelja. Prezime Ohmučanin vjerovatno je postalo po kraju iz kojeg potječe. Natpis na glavnom dijelu pisao je majstor-pisar, čije ime počinje sa sljedeća tri slova "Pro..." (Prodan ili Protazije, Prohorije, Prodanac), dok je drugi natpis djelo anonimnog pisara.

Brojne nedoumice, dileme i kontraverze vezane su za Ploču velikog sudije Gradješe, te se ovim prilogom pokušalo aktuelizirati barem neke i smjestiti Ploču velikog sudije Gradješe u vrijeme bana Kulina i jačanja srednjovjekovne Bosne te izgradnje državnopravne strukture.

LARGE PANEL JUDGES GRADJESA

Abstract

Bosnian ban Kulin has been mentioned in historical literature for a long time. Yet, written historical sources and material evidence about this important ruler are limited. The latest material evidence is the finding from Podbrzeđe, a village near Zenica, in 1964 - a door frame with the inscription that mentions, among others, great judge Gradjesa. Unfortunately, there is still no relevant interpretation of it in the historical literature. This paper seeks to point out certain characteristics of the tablet of judge Gradjesa, as well as its link with the history of medieval Bosnia and Herzegovina at the end of the 12th century.

It should be noted that the tablet of judge Gradjesa was made in specific medieval context of the late 12th and early 13th century. The inscription on the tablet, which includes some notions that create both confusion and delusion, gave rise to many different dilemmas and controversies. Therefore, it is necessary that all those notions are identified, interpreted and placed in the historical context, as well as checked in historical sources and literature.

Key words: Board, great governor, great judge, clerk, Kulin, builder, Middle Ages, Bosnia

Conclusion

The analysis of the tablet of judge Gradjesa showed that it used to be the upper half of the left lintel, and that it originates from the end of the 12th century. Gradjesa was a great judge during the reign of ban Kulin. This provides a new piece of information on the organization of the judicial authorities during the above-mentioned period. The inscription is located on a pillar-shaped stone, with a height of 87 cm, width of 31 cm, and thickness

of 28 cm. While two sides of it are flat, the other two are irregularly shaped. The upper base of the pillar was flat, which suggests that it supported the horizontal stone beam – the architrave of the door.

The inscription is located on two sides of the pillar. While the main, flat surface of the pillar is covered in writing in its entirety, the right side contains text only in the upper part. Cyrillic letters on the main surface were carved at quite a sharp angle. The letters vary in height, ranging from 15 to 35 mm, placed in 17 rows. In the lower part of the printed surface the text is more condensed because of the poorly planned space for writing. In addition to the letters, it also contains other symbols such as twigs, dots, and commas, which were subsequently carved in. They reinforce the assumption that it used to be the upper part of the lintel because it was easy to carve a note on it.

The inscription on the other side occupies an area of 18 cm at the top of the pillar. There are some traces of letters over the entire surface, and the lower part was subsequently fashioned. However, only eight top ranks are preserved and partially legible. The letters are 10 to 16 mm in height, shallowly scratched with a sharp object. The text is quite unreadable, and only fragmentary transcription of it is available in historical literature. Despite some common characteristics, this inscription differs from the first text in some details related to graphics and punctuation, so it is considered to have been written by another person, not long after the first text.

The following relevant historical data are gained from the main inscription: at the time of ban Kulin (1180 - 1203), as inscribed on the monument, there existed the position of a great judge, held by Gradjesa; this is the first mentioning of Gradjesa as a historical figure; Gradjesa was apparently buried there.

In addition to that, the inscription also reveals that Gradjesa's wife was buried next to her husband. A similar case is the medieval tombstone of Kaznac Nespina and his wife Bjeloka from Malo Cajno, a village near Visoko, which dates back to the 13th century. The name of Drazo Ohmucanin, one of the first mentioned medieval builders, is carved on it. Surname Ohmucanin can probably be traced back to the areas where those people originally came from.

The inscription on the main part of the tablet was written by someone whose name begins with 'Pro ...' (Prodan, Protazije, Prohorije, or Prodanac), and the other inscription was written by an anonymous scribe.

Numerous dilemmas and unanswered questions related to the tablet of judge Gradjesa are still to be resolved. This paper is an attempt to shed light on some of them, as well as to place the tablet of judge Gradjesa into the context of strengthening of medieval Bosnia during the reign of ban Kulin and the development of its public law structure.

IZVORI I LITERATURA

a) Objavljeni izvori:

- Brković, Milko (2011): *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, Mostar, 254.
- Farlati, Daniel (1751): *Illiricum sacrum*, I-VIII, Venecija.
- Fermendžin, Eusebio (1892): *Acta Bosnae, potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb.
- Jalimam, Salih (2012): *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Zenica, 236.
- Stojanović, Ljubomir (1934): *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, 2 dio, Beograd-Sremski Karlovci, 557.
- Vego, Marko (1970): *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV*, Sarajevo.

b) Literatura:

- Babić, Anto (1972): *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, "Svjetlost", Sarajevo, 325.
- Bešlagić-Kajmaković-Ibrahimpasić (1965): *Ćiriliski natpis iz doba Kulina bana*, separat iz godišnjaka "Naše starine", Sarajevo, 203-208.
- Bešlagić, Šefik (1984): *Pretrjeruju li Ohmučevići?*, *Naša riječ*, XXIX, br. 1779, Zenica, 8.
- Brković, Milko (2010): *Srednjovjekovna Bosna i Hum. Identitet i kontinuitet*, Mostar, 363.
- Ćirković, Sima (1964): *Istorija srednjovekovne bosanske države*, SKZ, Beograd, 415.
- Ćirković, Sima (1997): *Rabotnici, vojnici, Duhovnici. Društvo srednjovekovnog Balkana*, "Equilibrium", Beograd, 516.

- Ćorović, Vladimir (1940): *Historija Bosne*, knjiga I, SKA, Posebna izdanja, knj. CXXIX, Društveni i istorijski spisi, knj. 53, Beograd, 658.
- Ćorović, Vladimir (2001): *Istorija Srba*, VI izdanje, "Zograf", Niš, 794.
- Dinić, Mihailo (2003): *Iz srpske istorije srednjeg veka*, Beograd, 822.
- Dinić, Mihailo (1978): *Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije*, SKZ, Beograd, 446.
- Grupa autora (1953): *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. 1, Beograd-Zagreb, 897.
- Grupa autora (1984): *Visoko i okolina kroz historiju. I. Prehistorija, antika i srednji vijek*, Visoko, 322.
- Jalimam, Salih (2008): *Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Zenica, 378.
- Jireček, Konstantin (1952): *Istorija Srba. Prva knjiga do 1537. godine (Politička istorija)*, Beograd, 512.
- Klaić, Nada (1994): *Srednjovjekovna Bosna – Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Zagreb, 280.
- Klaić, Vjekoslav (1882): *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, "Matica hrvatska", Zagreb, 352.
- Prelog, Milan (s. a), *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, Sarajevo, 78.
- Rudić, Srđan (2006): *Vlastela ilirskog grbovnika*, Beograd, 387.
- Tomović, Gordana (1974): *Morfologija ćiriličkih natpisa na Balkanu*, Beograd, 121 + tabli XXIII.
- Truhelka, Ćiro (1942): "Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u srednjem vijeku", *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo, 593-616.
- Vego, Marko (1957): *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, "Svjetlost", Sarajevo, 157.
- Vego, Marko (1965): *Novo svjetlo na vrijeme Kulina Bana*", "Oslobođenje", Sarajevo, 2. VII.
- Vego, Marko (1982): *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, "Svjetlost", Sarajevo, 216.
- Vrana, Josip (1955): "Da li je sačuvan original isprave Kulina bana", *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 2, Zagreb, 5-57.

- Vrana, Josip (1961): "Koji je od triju sačuvanih primjeraka original isprava Kulina bana?", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 4, Zagreb, 73-86.
- Živković, Pavo (1982), *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni*, Travnik, 252.

Mr. Almir MARIĆ

RELIGIJSKE PRILIKE NA PODRUČJU GORNJE NERETVE U ANTIČKO DOBA

Sažetak

U radu se, na osnovu arheološko-epigrafskih spomenika i donekle toponima, proučavaju religijske prilike na području gornje Neretve u antičkom periodu, kao jedan od najvažnijih aspekata kulturne romanizacije. Ovaj kraj je u tom periodu bio gusto naseljen raznim etničkim grupama koje su ostavile tragove svojih vjerskih učenja, od domaćih ilirskih, zatim italskih, orijentalnih i na kraju kršćanskih.

Ključne riječi: gornja Neretva, religija, ilirska božanstva, rimska božanstva, Mitra, kršćanstvo.

Uvod

U velikoj vojnoj kampanji jednog od najvažnijih rimskih vojskovođa i kasnije careva, Oktavijana Augusta, koja je trajala u periodu 35–33. p. n. e, veliki dio današnje Bosne i Hercegovine, a time i područje gornje Neretve¹, došao je pod rimsku vlast.² Osvojeno područje postalo je sastavni dio rimske provincije Ilirik, koja će se kasnije nazvati Gornji Ilirik i na kraju Dalmacija. Područje gornje Neretve u predrimsko doba naseljavali su Naresi. Prema Pliniju Starijem, poznatom rimskom enciklopedistu, koji je koristio službene popise rimske države, oni su bili jedan od najvećih naroda u Naronitanskom konventu sa 102 dekurije. Jedini narod koji je bio veći od Naresa u ovoj sudsko-administrativnoj jedinici bili su

-
- 1 Gornji tok Neretve sve do 60-ih godina XX stoljeća obuhvatao je područje od izvora Neretve pa do ušća Rame. To se promijenilo kad je u to doba izgrađena HE “Jablanica” i kad dolazi do formiranja akumulacije pod nazivom Jablaničko jezero. Danas se pojam gornja Neretva odnosi na tok te rijeke od izvora do Konjica u dužini od 84 km.
  - 2 O izvorima i literaturi za Oktavijanovu ilirsku kampanju vidjeti: Mesihović 2009: 248–268.

Dezitijati, koji su se u vrijeme kad Plinije Stariji piše o njima, sastojali od 103 dekurije.³

Ulaskom u novi kulturno-civilizacijski krug prostor gornje Neretve, tj. epihorsko stanovništvo koje je tu živjelo, bit će obuhvaćeno procesom romanizacije. Pojam *romanizacija* veoma je kompleksan, sadržajno veoma složen i nije ga jednostavno definirati. U novijoj naučnoj literaturi posmatra se dvojako, pa se dijeli na političko-pravnu i kulturnu romanizaciju.⁴ U ovom radu mi ćemo se posebno osvrnuti na religijske prilike na prostoru gornje Neretve, kao jedan od najbitnijih aspekata kulturne romanizacije.

Religijske prilike u antičko doba na području gornje Neretve možemo proučavati, prije svega, na osnovu spomenika materijalne kulture pošto nema nikakvih literarnih izvora koji bi o tome govorili, te pojedinih toponima koji upućuju na poštivanje određenih kultova u tom kraju. Navedeni spomenici mogu se podijeliti na pretkršćanske i kršćanske. Prije pojave kršćanstva na našim područjima postojao je dosta raznovrsan religijski život s velikim brojem različitih božanstava. Naime, ovdje su boravili mnogobrojni stranci iz raznih krajeva Rimskog carstva koji su na gornju Neretvu došli kao trgovci, službenici, vojnici ili obični kolonisti, a koji su se naseljavali u ovaj kraj nakon završetka vojne službe. Oni su bili raznolikog etničkog sastava, tako da na epigrafskim spomenicima možemo vidjeti grčka, italska, orijentalna imena, te, naravno, i domaća. Božanstva kojima su se molili okvirno se mogu podijeliti u tri grupe: domaća, rimska i orijentalna.

Domaća božanstva

Nakon što su rimske snage osvojile teritorij današnje Bosne i Hercegovine došlo je do velikih promjena u svim sferama života. Duhovni život nije bio izuzetak. Domaća, ilirska božanstva poistovjećuju se s

---

3 Plinije Stariji crpio je svoje podatke iz tri vrela: od Varona, iz Augustovog ranijeg vremena i iz vremena julijejsko-klaudijejske dinastije (Bojanovski 1988: 32, fusnota 44).

4 Kulturna romanizacija spontanog je karaktera, što znači da rimska država nije preko svojih institucija planirano provodila taj proces. Manifestirala se kroz prihvatanje mediteranskog načina života, urbane kulture, prihvatanja latinskog jezika itd. Sa druge strane, političko-pravna romanizacija jeste proces koji je rimska administracija budno pratila i planski se provodio (Mesihović 2013: 58). Najefikasnije sredstvo ovog oblika romanizacije bilo je dijeljenje građanskih prava (*civitet*) domorocima, u prvom redu gornjim društvenim slojevima u nekoj *civitas* (Bojanovski 1988: 69).

rimskim u procesu *interpretatio romana*, koji je karakterističan za sve rimske provincije. Međutim, Iliri samo zvanično preuzimaju božanstva svog vladara dok će u stvarnosti oni i dalje poštovati svoje stare bogove koji su imali sličnosti sa bogovima iz panteona njihovih osvajača (Imamović 1977: 54-55).

O tome najbolje svjedoče mnogobrojni kulturni i votivni spomenici podignuti u čast bogova Silvana i Dijane. Pod imenom boga Silvana nalazilo se neko ilirsko božanstvo, za koje ne znamo kako se zvalo, a koje je izjednačeno s italjskim Silvanom. Ovaj bog bio je najvažnije božanstvo kod Ilira jer je bio zaštitnik šuma, pašnjaka i izvora, dakle, svega onoga što je bilo neophodno za život. Uz njega je, kao drugo najvažnije ilirsko božanstvo, bila Dijana, kao zaštitnica lova, divljači i divlje prirode.

Tragovi domaćih božanstava na području gornje Neretve veoma su rijetki. Do danas su otkrivena samo dva spomenika u čast ovim bogovima. U Trusini kod Konjica pronađen je reljef boga Silvana iz 3. stoljeća, koji predstavlja potpuno novu interpretaciju njegovog lika.

Reljef iz Trusine daje antropomorfnu sliku Silvanovog lika (Paškvalin 1963: 132). Na ovom reljefu Silvan nije nag kao na ostalim reljefima koji su podignuti njemu u čast jer se na njemu nalazi ogrtač. Prikazan je kako sjedi na velikom kamenu s raširenim ljudskim nogama, što je također velika promjena u odnosu na ostale reljefe koji ga prikazuju s kozijim nogama. Između nogu drži svoj standardni štap (*pedum*) na koji se naslonio, vjerovatno da se odmori. Desno od Silvana prikazan je pas koji ga posmatra. Također su prikazani motivi stada i stabla koji govore o njegovoj ulozi kao božanstvu koje čuva stada i šume. Pošto je reljef oštećen, teško je reći koje su životinje u stadu, ali se vjerovatno radi o kozama.

Drugi spomenik koji prikazuje domaće božanstvo pronađen je u Lisičićima. Pronašao ga je i objavio Carl Patsch 1894. (Patsch 1894: 714–715). To je ulomak reljefa s predstavom scene lova, gdje se prikazuje konjanik u lovu od kojeg je sačuvana nadlaktica i podlaktica lijeve ruke u kojoj drži popuštene uzde. Od konja, koji trči u galopu, sačuvane su noge, vrat i glava. Još se vidi pas kako trči za jelenom koji skače na stablo. Patsch je tvrdio da likovna kompozicija spomenika predstavlja epizodu iz života pokojnika. Međutim, otkrivanjem većeg broja sličnih spomenika jahača u lovu i analogija s njima zapaža se da likovna kompozicija reljefa iz Lisičića ne može predstavljati "epizodu iz života pokojnika", nego kulturni

spomenik. Prema istraživanjima Veljka Paškvalina, ovaj reljef pripada grupu karakterističnoj za boginju Dijanu (Anđelić 1975: 62).⁵

Sl. 1. Reljef karakterističan za boginju Dijanu; preuzeto iz: Patsch 1894.

Rimska božanstva

Od spomenika rimskim bogovima pronađeni su reljefi za boginje Veneru i Minervu, te dva žrtvenika glavnom rimskom bogu Jupiteru. U Buturović-Polju, desno od ušća Seoničke rijeke u Neretvicu, 1935. pronađen je reljef s predstavom boginje Venere. Na ovom lokalitetu Irma Čremošnik je 1953. obavila manje probno i zaštitno iskopavanje. Zgrada u kojoj je reljef pronađen vjerovatno je bila svetište posvećeno Veneri (Čremošnik 1954: 186). Reljef prikazuje tu boginju koja rukama drži plašt iza sebe, dok je lijevom nogom iskoračila naprijed. Ostali detalji na reljefu teško

5 Na postojanje kulta boginje Dijane u ovom kraju upućuje i toponim Janjina u Župi. Naime, prema mišljenju M. Pavlovića, ovaj toponim nastao je od arb. *Zana* < *Diana*, jer u arbanaškom *di/ti* daju *z/s*. *Z'* umekšano iz *dj* prelazi u sjevernodalmatinskoj zoni u *j* (npr, *Jadera*). Na taj se način iz umekšanog *z'* dobija *j* i u *Jana(a)*. Tako osim imena ženskog roda *Janja* imamo i toponime i hidronime: *Janja* (mjesto u nekadašnjoj Zvorničkoj nahiji, na lijevoj obali Drine i rijeka koja tuda protječe), zatim *Janjina* (planina), *Janj* (kraj nad rijekom Plivom), *Janjina* (selo u Dalmaciji), *Janja* (crkva u Starom Vlahu), *Janjevo* (mjesto na istoku Kosova), *Janjina* (mjesto u Grčkoj) (Pavlović 1958: 219-220). Ovim toponimima i hidronimima koje navodi Pavlović treba dodati i toponim *Janjina* (selo u Župi) kao dokaz da je kult Dijane bio rasprostranjen i na ovom području.

se mogu razlučiti zbog velike oštećenosti. Na osnovu sačuvanih detalja može se zaključiti da reljef predstavlja bolji rad provincijskog majstora, dok je statua vjerovatno uvoz (Imamović 1977: 155). Nema podataka o dedikantima, ali je vrlo moguće da su to bile žene, pošto su one u ovom periodu u velikom broju poštovale kult Venere. Na osnovu nekih stilskih odlika, spomenik se može datirati u I ili II stoljeće. Arheološki materijal, koji je pronađen uz spomenik, također se datira u taj period, što još više govori u prilog navedenoj dataciji (Čremošnik 1954: 186).

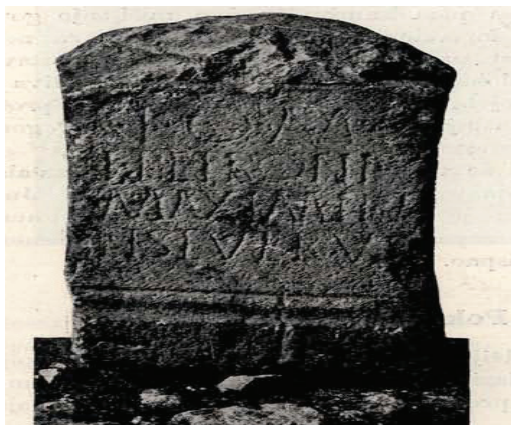

Sl. 2. Reljef s prikazom Venere iz Buturović-Polja

Reljef s likom Minerve, zaštitnice svakog umijeća i vještine, pronađen je u selu Barici. Minerva je prikazana skoro u profilu, dok joj kovrdžava kosa sa desne strane pada na rame. Desna noga je ispravljena, dok je lijeva ugnuta u koljenu i izbačena ustranu. Desnu ruku digla je visoko uz koplje, a lijevu je spustila na rub štita. Na glavi joj je kaciga s trostrukom perjanicom,

dok se na grudima može raspoznati veliki gorgonejon s jakim krilima. Na mjestu gdje je pronađen reljef vjerovatno se nalazila veća sakralna građevina (hram ili nešto slično) boginje Minerve ili Kapitolijske trijade, čiji je član bila, uz Jupitera i Junonu (Patsch 1902: 323).

Žrtvenici vrhovnom rimskom bogu Jupiteru pronađeni su u Cerićima i Donjem Selu (Gradac).⁶ Patsch smatra da je u Cerićima, unutar manjeg naselja, postojao Jupiterov hram (Patsch 1902: 318). Vrlo sličan, gotovo identičan žrtvenik nalazi se u Donjem Selu, oko 2,5 km jugoistočno od Cerića. Vjerovatno je ista osoba napravila oba žrtvenika, a isto tako je vrlo vjerovatno da su se nalazili u istom hramu (Basler 1955: 224). Dedicanti spomenika su Italici *L. Petroni Maximin(us)* i *L. Severus* iz Cerića (Patsch 1902: 317; CIL III, 14617, 1). Na spomeniku ne piše čime su se bavili dedikanti, ali su vjerovatno bili vojnici, jer je Jupiter poštovan, između ostalog, i kao zaštitnik vojnika, tj. određenih vojnih jedinica. Tragovi kulta vrhovnog rimskog božanstva sugeriraju postojanje rimskog municipalnog uređenja u ovom kraju. U nauci se pretpostavlja da se na području današnjeg Konjica nalazilo municipalno središte koje je nastalo iz nareške *peregrinske civitas*. Međutim, za to ne postoje epigrafske ni pisane potvrde. Tragovi hrama i žrtvenika upućuju na postojanje jednog takvog administrativnog središta s obzirom na to da su tragovi Jupiterovog kulta pronađeni u svim važnijim municipijima u Rimskom carstvu (Šaćić 2012: 105).

Sl. 3. Žrtvenik Jupiteru iz Cerića; preuzeto iz: Patsch 1902.

---

6 Većina spomenika podignutih u Jupiterovu čast imaju oblik posvetnih ara, koje mogu biti najrazličitije kvalitete izrade, od onih prostih do ara koje su veoma kvalitetne i ukrašene raznim ornamentima (Imamović 1977: 126).

Orijentalna božanstva

Od orijentalnih kultova na području gornje Neretve posebno se ističu tri spomenika, podignuta u čast Mitre, perzijskog boga svjetlosti i Sunca. U Konjicu, na istočnom obronku Repovice uz desnu obalu Neretve, 1897. pronađeni su ostaci svetišta boga Mitre (Mithareum). Iskopavanje je obavio Carl Patsch. On je otkopao svetište koje se sastojalo od jedne prostorije, *celle* ili *crypte*, veličine 45 m². Svetište je pronađeno sasvim slučajno. Za vrijeme velikih kiša niz brdo se slila velika količina pijeska koja je prekrila željezničku prugu. Da bi se to ubuduće spriječilo, prokopan je kanal koji je trebao preusmjeravati vodu za vrijeme obilnijih padavina. Prilikom kopanja pronađeno je spomenuto svetište. To mjesto u antičko doba bilo je pošumljeno jer je gusta šuma oko svetišta davala mjestu neku vrstu zaklona i tajanstvenost koju je zahtijevao takav prostor (Patsch 1897: 629–645; 1914: 194).

Najznačajniji nalaz s ovog lokaliteta je slika Mitrinog kulta, odnosno reljef na kojem se prikazuje kult Mitre na obje strane. Zbog toga što i njegova poledina prikazuje svetu mitraičku gozbu, ovaj je reljef posebno zanimljiv i ima velik značaj za proučavanje kulta boga Mitre, prvenstveno liturgije (Gabričević 1952: 19; Lipovac 2002: 132; Cambi 2002: 439–445; Miletić 1997).

U svijetu postoji samo nekoliko reljefa koji su oslikani s obje strane. Dosta je pisano o karakteru i funkciji reljefa sa dvjema slikama i uglavnom se sva mišljenja svode na to da su oni imali dvojaku funkciju u kulturnom obredu, pa su se u određenom trenutku te slike okretale vjernicima (Imamović 1977: 280). Vjerovatno je svaka od strana služila za posebne grupe vjernika, tako da su, npr, poledinu slike mogli vidjeti samo odabrani vjernici, na posebnim obredima kojima su samo oni smjeli prisustvovati.

Na luku reljefne ploče nalazi se votivni natpis *Deo Soli invict/o Meter/ai*. Zanimljivo je da je ovo posebna varijanta imena boga Mitre jer se inače pisalo *Mithrae*. Ovu varijantu njegovog imena nalazimo u drugim zemljama. Pošto se i na drugom spomeniku posvećenom Mitri na području gornje Neretve koristi verzija *Meter*, može se zaključiti da je taj oblik imena specifičnost ovog područja nastala greškom klesara ili pod nekim vanjskim utjecajem.

Sl. 4. Reljef s prikazom kulta Mitre iz Konjica; preuzeto iz: Patsch 1897.

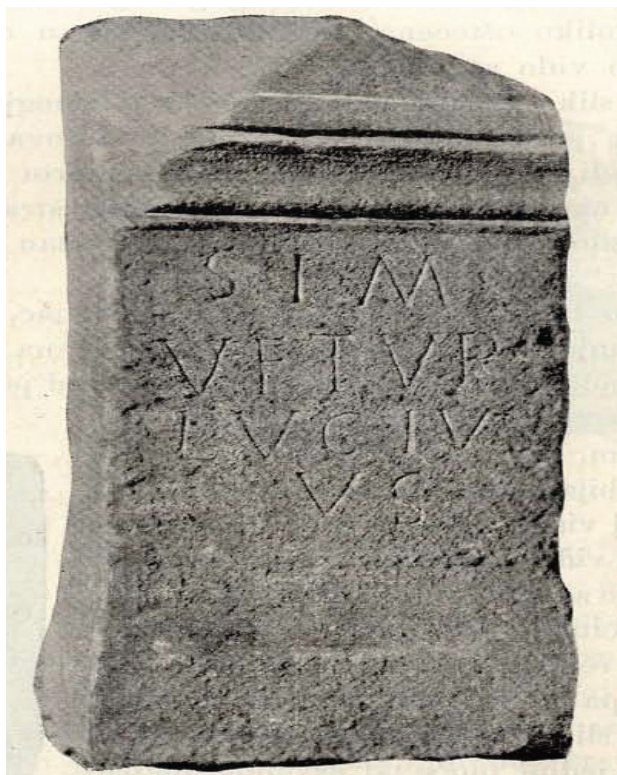
Nema podataka ni naznaka o tome ko je sagradio mitrej u Konjicu. Pošto se ne spominje dedikant, najvjerojatnije je podignut od općine. Postojanje ovog svetišta te još nekoliko sličnih u Bosni i Hercegovini svjedoči o tome da su Mitrini vjernici bili organizirani u posebne općine, što je vjerovatno bio način na koji su mogli najbolje očuvati i njegovati svoju religiju u okruženju daleko od kuće, gdje su došli raditi, trgovati itd.

Treba spomenuti i ostale nalaze osim reljefne slike. Naime, pronađen je još i žrtvenik posvećen Mitri, zatim ostaci keramičkih posuda, bronzana kopča, ulomci stakla, ostaci životinjskih kostiju te 80-90 komada rimskog bronзанog novca (Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I, 1988: 218; dalje: AL).

Pronađeni novac datira se u 3. i 4. stoljeće, što i samo postojanje svetišta stavlja u period od 3. pa do kraja 4. stoljeća, kad mitraizam pomalo počinje posustajati za kršćanstvom u borbi za glavnu religiju u Rimskom carstvu. Mitrej nije razoren niti je izgorio, jer nigdje nisu nađeni tragovi požara. Vjerovatno je srušen prilikom neke iznenadne elementarne nepogode, slične onoj koja je pogodila ovaj kraj kad je i otkriveno postojanje svetišta, krajem

19. stoljeća. Ostaci konjičkog mitreja potpuno su nestali, dok je reljef s ostalim pronađenim nalazima smješten u Zemaljski muzej u Sarajevu.

Da je kult Mitre u današnjem Konjicu imao dosta sljedbenika potvrđuje i drugi spomenik posvećen Mitri, koji je pronađen u ovom gradu (Patsch 1897: 644). Ovaj spomenik bio je dosta skromniji i jednostavniji u odnosu na reljef pronađen u mitreju. Vjerovatno je to tako jer je podignut od strane privatnog lica, *Veturius Luciusa*, a ne organizirane vjerske općine. Dedicant ovog skromnog spomenika najvjerojatnije je na područje Konjica došao zbog trgovine ili službe u rimskoj vojsci.

Sl. 5. Spomenik *Veturiusa Luciusa*; preuzeto iz: Patsch 1897.

Treći spomenik bogu Mitri pronađen je u Lisičićima, u pećini Vratnici (Patsch 1894: 346-347; 1902: 318-319; 1914: 194; Basler 1955: 225). Za vrijeme širenja kulta Mitre na ovom području stanovnici Lisičića upotrijebili su pećinu Vratnicu i u njoj napravili speleju, neku vrstu kulturnog mjesta

posvećenog njihovom bogu. Od cijelog svetišta sačuvan je samo reljef s votivnim imenom dedikanta, koji je bio orijentalnog porijekla, *L. Antonius Menander* iz Afrodizije u Kilikiji (današnja Mala Azija). Vjerovatno je bio oslobođenik koji se u današnjim Lisičićima bavio trgovinom ili zanatstvom. Sam rad pokazuje provincijsku izradu, bez elemenata klasične obrade (Imamović 1977: 284). Reljef je nakon otkrića 1894. prenesen u župni dvor u Podhumu, a kasnije će završiti u Franjevačkom samostanu u Visokom, gdje se i danas nalazi.⁷

Sl. 6. Reljef Mitre iz Vratnice⁸

U relativnoj geografskoj blizini, niz Neretvu, nalazi se još jedan spomenik posvećen kultu Mitre. Naime, u Potocima kod Mostara otkriven je natpis posvećen ovom božanstvu koji je dosta sličan natpisu iz Konjica.⁹

7 Osim reljefa s prikazom boga Mitre, na istom je mjestu završio je i reljef s prikazom boginje Venere iz Buturović-Polja. Naime, reljef je otkupio fra Krunoslav Misilo i odnio ga u arheološku zbirku Franjevačkog samostana sv. Bonaventure u Visokom.

8 Zahvaljujemo se dr. Adnanu Busuladžiću, direktoru Zemaljskog muzeja, na ustupljenim fotografijama spomenika Venere i Mitre.

9 Dedikanti spomenika iz Potoka su: Aurelius Maximinus, Flavius Marcellinus i Flavius Marcellus (Imamović 1977: 278, 452).

To se prije svega odnosi na ime božanstva, koje je uklesano kao *Metri*, dakle umjesto slova *i*, koje je uobičajeno, stoji slovo *e*. S obzirom na to da su sva 4 spomenika s karakterističnim oblikom klesanja imena boga Mitre pronađena na malom geografskom prostoru, možemo reći da je takav način pisanja autohton i karakterističan za dolinu Neretve.

Pored prikaza Mitre na kulturnim i votivnim spomenicima, pojedina orijentalna božanstva u konjičkom kraju prikazana su i na sepulkralnim spomenicima tipa stele. To se, prije svega, odnosi na dva ulomka kruništa nadgrobnih spomenika pronađenih u Homolju, na kojima su prikazani atributi Kibebe, boginje maloazijskog porijekla, koju su Rimljani zvali Magna Mater (Paškvalin 2012: 152–153). Na kruništu stela iz Homolja nalazi se posebni dodatak (*Aufsatz*) koji sugerira kojem je kultu pokojnik pripadao. U slučaju ovih spomenika dodatak predstavljaju dva lava u poluležećem položaju, okrenuti jedan od drugog u suprotnom smjeru, sa šapama na glavi ovna. Dva lava, prikazana na ovakav način, glavni su atribut Kibebe. U prilog tezi da je pokojnik iz Homolja poštovao ovaj kult ide i prikaz Atisa¹⁰, vjernog Kibelinog pratioca, u obliku nagog krilatog dječaka. On je na obje stele prikazan kako sjedi između lavova, s lijevom nogom preko desne, dok u rukama drži najvjerojatnije baklju koja simbolizira ugašeni život pod zaštitom Kibebe (Paškvalin 2012: 153).

Sl. 7. Krunište stele iz Homolja; preuzeto iz: Patsch 1902.

10 Više o kultu Atisa u Bosni i Hercegovini vidjeti u: Imamović 1977: 273-276.

Motiv ovnujske glave na ulomku kruništa stele iz Homolja svjedoči o postojanju još jednog orijentalnog kulta u konjičkom kraju. Naime, taj motiv upućuje na postojanje kulta vrhovnog egipatskog boga Amona, koji je u svom najpoznatijem hramu u Karnaku predstavljen kao sveta životinja (Selem 1972: 9). Amon se na spomeniku iz Homolja vjerovatno nalazi u nekoj vrsti sinkretizma s Jupiterom, vrhovnim bogom rimskog panteona. Rimsko-orijentalni religiozni sinkretizam nastao je kao logičan slijed interakcije između Italika i orijentalaca koji su obavljali razne službe na području današnjeg Konjica. Oni su sa sobom donijeli svoja vjerovanja, koja će se izmiješati s rimskim i tako će nastati zanimljiva mješavina kultova, čiji je najbolji primjer upravo spomenik iz Homolja.

Drugi sepulkralni spomenik s područja gornje Neretve na kojem je prikazano orijentalno božanstvo jest ulomak stele pronađen u Lisičićima.¹¹ U ovom slučaju radi se o egipatskoj boginji Izidi, čiji se tragovi mogu vidjeti na ovom spomeniku. Na postojanje ovog kulta upućuje sličnost djevojčice koja je prikazana u drugom redu, na lijevoj strani odlomka stele iz Lisičića sa djevojčicom *Proculom* na steli iz Zenice (Paškvalin 2012: 276). Na glavi mlade žene koja je prikazana u plitkom reljefu na steli iz Lisičića vidljiva je slična dekoracija u obliku dviju traka, kao kod djevojke prikazane na reljefu iz Zenice. Cambi je na osnovu analogije nakit na glavi *Aurelije Procule* uporedio sa sličnim nakitom na glavi *Aurelije Maxime*, na desnom akroteriju poklopca sarkofaga iz Salone, koji u smislu kultne pripadnosti upućuje na kult Izide (Cambi 1965: 96). S obzirom na to da je motiv koji svjedoči o postojanju kulta Izide u Lisičićima u ovom slučaju povezan sa djevojčicom, može se pretpostaviti da su i ostali članovi njene familije, koji su prikazani na steli, također bili sljedbenici kulta egipatske boginje.

Ovaj se kult u unutrašnjost provincije Dalmacije, prema današnjoj Zenici i vjerovatno prostoru današnjeg Konjica, širio iz kolonije Narone (Sergejevski 1948: 169). Vjerovatno je kult Izide u ove krajeve stigao dolinom Neretve, koja je i stoljećima prije toga bila tranzitni put s Jadrana prema unutrašnjosti Balkana za sve vrste utjecaja, pa tako i religiozne.

---

11 Stela je početkom 20. stoljeća bila uzidana u mektebu pored džamije u Lisičićima. Kad su 1952. i 1953. organizirana arheološka istraživanja na prostoru koji će kasnije biti prekriven Jablaničkim jezerom, nekoliko spomenika iz Lisičića premješteno je ispred Repovačke džamije u Konjicu, a među njima i ulomak stele koji je predmet našeg interesa. Ovaj sepulkralni spomenik danas se nalazi u sklopu parka na Vardi u Konjicu zajedno s još nekoliko spomenika iz antičkog i srednjovjekovnog razdoblja.

Sl. 8. Prikaz ulomka stele iz Lisičića

Kršćanski spomenici

Na području gornje Neretve evidentirani su i kršćanski spomenici iz perioda kasne antike. Najbolje je istražena kasnoantička bazilika na lokalitetu Crkvišće, u selu Bare kod Konjica.¹² Arheološko iskopavanje obavili su 1983. i 1984. kustos Zemaljskog muzeja Tihomir Glavaš i Pavao Anđelić, naučni savjetnik Muzeja. Rezultati iskopavanja pokazali su da se radi o kasnoantičkoj sakralnoj građevini sa svim osnovnim elementima kasnoantičke bazilike, kao što su narteks, naos, prezbiterij itd. Po osnovnom planu bazilika u potpunosti odgovara tzv. bosanskohercegovačkom tipu, za koji je karakterističan relativno mali prostor za neposredno vršenje liturgije (prezbiterij i naos) i znatno veći prostor za vršenje sporednih funkcija (Glavaš 1985/86: 125). Nema dovoljno podataka na osnovu kojih bismo mogli preciznije datirati ovu baziliku unutar kasnoantičkog perioda, pa se okvirno može datirati u period od 4. do 6. stoljeća (AL I: 210). Prema mišljenju Bojanovskog, ova kulturna građevina zadovoljavala je vjerske potrebe domaćeg stočarskog i rudarskog stanovništva ovog kraja (Bojanovski 1988: 141).

¹² Bare se nalaze na desnoj strani Neretvine pritoke Neretvice. Leže na obroncima planine Zec, prirodne granice između konjičkog, prozorskog, gornjevakufskog i fojničkog kraja.

Prilikom istraživačkih radova u dolini Neretve prije izgradnje brane 1952. Dimitrije Sergejevski je u Lisičićima, na lokalitetu Banova glavica, otkrio ostatke neke građevine za koju je tvrdio da je kasnoantička bazilika. Međutim, Sergejevski nije nikad objavio podatke o tom nalazu niti je u njegovoj zaostavštini pronađena neka bilješka, nego ih je po sjećanju i vlastitom zapažanju prenio Đuro Basler (Basler 1972: 91-92; AL I: 208). Prema Basleru, zgrada je bila nešto većih razmjera za "bosanske" odnose. Većim dijelom bila je uništena i bilo je malo ostataka jer je kamen od kojeg je bila građena korišten u kasnijim gradnjama okolnih objekata.

Zanimljivu pojavu u religijskom životu gornje Neretve u kasnoj antici predstavljaju grobnice na svod (hipogeji). Na ovom području evidentirano je ukupno 5 takvih spomenika, od koji su 3 istražena: u Vrdolju, Razićima i Ježerprasini, dok je njihovo postojanje evidentirano u Dubočanima i Ostrošcu. Neistražene grobnice danas se nalaze pod vodama Jablaničkog jezera. Prve nalaze grobnica na svod zabilježio je Pavao Anđelić sredinom 20. stoljeća. To se desilo u Razićima, kod Glavatičeva, prilikom istraživanja srednjovjekovne crkve u ovom mjestu (Anđelić 1975: 104; AL: 212). Druga kasnoantička grobnica na svod otkrivena je u selu Vrdolju, na padinama Bjelašnice, na lokalitetu Gromilice. Istraživanja je obavio arheolog Zemaljskog muzeja Veljko Paškvalin 1956. Presvođena grobnica sastojala se od 2 grobne prostorije, koje leže jedna iza druge i čine jednu cjelinu (Paškvalin 1959: 157; Basler 1972: 119–120; Anđelić 1975: 103–104; AL I: 216).

Treća grobnica pronađena je i istražena u mjestu Ježerprasina, na lokalitetu Međubrđe. Smještena je na padinama planine Visočice, gdje su pronađene slabe konture manjeg utvrđenja te tragovi građevine i jedan zid lučne forme (Anđelić 1975: 106–108; AL I: 220). Pronađen je i novac cara Konstansa (337–350), na osnovu kojeg se građevina može datirati u polovinu 4. stoljeća.

Prema mišljenju Veljka Paškvalina, podizanje grobnica na svod može se dovesti u vezu sa širenjem kršćanstva u zaleđu istočne obale Jadrana, preko dva provincijska centra, Salone i Narone (Paškvalin 1959: 159; 2003: 93). Ova dva grada, kao glavni gradovi provincije Dalmacije, kulturni i tranzitni centri, uvijek su bili u središtu zbivanja. U njih su prvo dolazili svi utjecaji iz Rima i ostatka Carstva, pa tako i novo vjersko učenje. Odatle su se širili dalje prema njihovom zaleđu, unutrašnjosti provincije Dalmacije, tj. prostoru današnje Bosne i Hercegovine. O kršćanstvu u našoj zemlji u

prva tri stoljeća nove ere nema nikakvih podataka. Međutim, sigurno je da je nova vjera dobijala sve veći značaj, tako da je 313. godine proglašena ravnopravnom i slobodnom vjerom, a uskoro i državnom, što će utjecati na to da u drugi plan potisne dotadašnje kultove i postane glavna vjera u Rimskom carstvu.¹³

Zaključak

Gornja Neretva u kontekstu tragova kulturnih, votivnih i sepulkralnih spomenika s kulturnim elementima iz antičkog doba ne zaostaje za drugim oblastima u Bosni i Hercegovini. Ta činjenica omogućuje nam da relativno dobro upoznamo religijske prilike u ovom kraju u antičkom periodu. Proučavanjem ovog aspekta života možemo pratiti i razvoj kulturne romanizacije na prostoru gornje Neretve, kao i pojavu novih vjerskih i kulturnih utjecaja koji se s vremenom javljaju u Rimskom carstvu. To se posebno odnosi na povećani značaj orijentalnih religija, od kojih se na ovom području ističe kult boga Mitre. Kult ovog perzijskog božanstva je na prostoru gornje Neretve, i uopće doline Neretve, ostavio jako dubok trag te je zadobio i neke specifičnosti, koje su karakteristične samo za ovaj kraj. Najpoznatiji spomenik posvećen Mitri na ovom području jest reljef na kojem se kult Mitre prikazuje na objema stranama. Pronađen je u mitreju u Konjicu i predstavlja jedan od najvažnijih antičkih spomenika koji su uopće pronađeni u našoj zemlji.

Osim kulturnih i votivnih epigrafskih spomenika koji su posvećeni ovom božanstvu, tragovi orijentalnih božanstava otkriveni su i na sepulkralnim spomenicima. Posebno je zanimljiv religiozni sinkretizam koji se javlja na tim nadgrobni spomenicima. Na njima je vidljiva mješavina nekoliko orijentalnih kultova, poput kultova frigijske boginje Kibebe, te egipatskih bogova Izide i Amona uz vrhovnog rimskog boga, Jupitera. Ova pojava svjedoči da je religiozni život na ovom području bio veoma raznolik, kompleksan, kao što je bilo i samo rimsko provincijalno društvo, koje je predstavljalo zanimljivu smjesu raznih kultura i naroda.

Tragovi domaćih i rimskih božanstava pronađeni su u nešto manjem broju. Od domaćih božanstava otkriven je jedan spomenik boga Silvana i jedan koji je vjerovatno podignut u čast boginje Dijane. Na prisustvo kulta ove boginje upućuje i toponim Janjina u Župi, za koji je naučno dokazano da

¹³ O počecima ove monoteističke religije na prostoru Bosne i Hercegovine vidjeti: Imamović 1983: 37–59.

je izveden od imena boginje Dijane. Ovaj toponim dosad nije bio uvršten u one koji su povezani s ovim kultom, tako da se na ovaj način religija gornje Neretve u antičko doba sada može proučavati i s lingvističkog aspekta, a ne samo na osnovu materijalnih spomenika. Od tragova rimskih božanstava pronađeni su kulturni spomenici Venere i Minerve i dva Jupiterova žrtvenika.

U kasnoj antici dolazi do jačanja kršćanstva i njegovog prerastanja u glavnu religiju Rimskog carstva. Mitra i ostali orijentalni kultovi potisnuti su u drugi plan. Iz tog perioda na području gornje Neretve sačuvani su ostaci kasnoantičke bazilike u selu Bare, te hipogeja, grobnica na svod. To su za sada jedini materijalni ostaci koji svjedoče o kršćanstvu na prostoru gornje Neretve u antičkom periodu.

Summary

This work deals with religious situation in the area of upper Neretva in ancient period based on archeological and epigraphic monuments that represent one of the major aspects of cultural romanization. In the ancient period this was densely populated area by various ethnical groups who left traces of their religious teachings, from the domestic Illyrian religion, Italican, Oriental and Christian, at the end.

Key words: upper Neretva, religion, Illyrian deities, Roman deities, Mithra, Christianity

BIBLIOGRAFIJA

Skraćenice:

- ANU BiH – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
- GODIŠNJAK CBI – Centar za balkanološka ispitivanja Sarajevo
- GZMN. S. A i GZMN. S. E – Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo; N. S – Nova serija GZM od 1945 sv. I-VIII; od sv. IX (1954) naziva se N. S. Arheologija (izdanje GZM posvećeno arheologiji); N. S. E – Etnologija – izdanje GZM-a posvećeno etnologiji
- Pril. Inst. arheol. Zagreb – Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu
- TRIBUNIA – Tribunia, Trebinje
- VAHD – Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

Izdanja izvora:

- CIL – Corpus Inscriptiones Latinarum, vol. III, Berlin (1873, 1902), cfr. Additamenta ad vol. III, suppl. 4/1881, Berlin (ed. Th. Mommsen – O. Hirschfeld – A. Domaszewski).
- Plinije Stariji (1866): *Naturalis Historia*, Berlin: ed. Weidmannos

Literatura:

- Anđelić, Pavo (1975): *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Skupština opštine Konjic, Konjic, 1975.
- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I, Sarajevo, 1988.
- Basler, Đuro (1955): "Dolina Neretve od Konjica do Rame", *GZM N. S. Arheologija X*, Sarajevo, 1955, 219–229.
- Basler, Đuro (1972): *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, "Veselin Masleša" (danas "Sarajevo Publishing"), Sarajevo, 1972.
- Bojanovski, Ivo (1988): *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo, 1988.
- Cambi, Nenad (1965): "Nove potvrde egipatskih kultova u antičkoj provinciji Dalmaciji", *VAHD LV-LVII, 1963/1965*, Split, 1965.
- Cambi, Nenad (2002): "Bilješka o reversu mitričkog reljefa iz Konjica", *ANU BiH, CBI, Knjiga 32*, Sarajevo, 2002, 439–445.
- Čremošnik, Irma (1954): "Nešto o antičkim naseljima u okolini Konjica", *GZM N. S. Arheologija IX, sveska X*, Sarajevo 1954, 179–187.
- Gabričević, Branimir (1952): "Liturgijsko značenje prikaza na reversu Mitrine kultne slike", *GZM, N. S.*, Sarajevo, 1952, 19–25.
- Glavaš, Tihomir (1985/86): "Starokršćanska bazilika u Barama kod Konjica", *GZM N. S. Arheologija 40/41*, Sarajevo, 1985/86, 113–128.
- Imamović, Enver (1977): *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977.
- Imamović, Enver (1983): "Počeci kršćanstva na tlu Bosne i Hercegovine u svjetlu pisanih izvora i arheoloških spomenika", *Tribunia 7*, Trebinje, 1983, 37–59.
- Lipovac, Goranka (2002): "Prilog čitanju sadržaja i kompozicije donjih polja konjičke tauroktonije", *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu, 19/2002*, Zagreb, 2002, 131–140.
- Miletić, Željko (1997): *Mitraizam u rimskoj provinciji Dalmaciji*, rukopis doktorske disertacije, Zadar, 1997.

- Mesihović, Salmedin (2009): *Dezitivati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, rukopis doktorske disertacije, Zagreb, 2009.
- Mesihović, Salmedin (2013): *XII stoljeća rimskog svijeta*, Sarajevo, 2013.
- Paškvalin, Veljko (1959): "Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih kamera na teritoriji Bosne i Hercegovine", *GZM N. S (A)*, sv. XIV, Sarajevo, 1959, 149–162.
- Paškvalin, Veljko (1963): "Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine", *GZM, N. S. Arheologija XVIII*, 1963, 127–153.
- Paškvalin, Veljko (2003): *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone, Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2003.
- Paškvalin, Veljko (2012): "Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine", ANU BiH, *Djela LXXXIII*, CBI, knjiga 9, Sarajevo, 2012.
- Patsch, Carl (1894): "Rimski ostaci iz doline Neretve", *GZM, god. VI*, 1894, 711–719.
- Patsch, Carl (1897): "Mithraeum u Konjicu", *GZM, god. IX*, Sarajevo, 1897, 629–645.
- Patsch, Carl (1902): "Rimska mjesta u konjičkom kotaru", *GZM, god. XIV*, sv. 3-4, 1902, 303–333.
- Patsch, Carl (1914): "Zbirke rimskih i grčkih starina u bosanskohercegovačkom Zemaljskom muzeju", *GZM, god. XXVI*, sv. 1-2, Sarajevo, 141–219.
- Pavlović, Milovan (1958): "Arb. ZANĒ: ZANA I C. MAJKA JANJAA—jedna leksoglosa ilirsko-romanske zone", *Južnoslovenski filolog XXIII, knj 1-4, SANU*, Institut za srpski jezik, Beograd, 1958, 219–220.
- Selem, Petar (1972): "Egipatski bogovi u rimskom Iliriku", *Godišnjak CBI, knjiga IX, CBI 7*, Sarajevo, 1972, 5–104.
- Sergejevski, Dimitrije (1935): "Iz rimske arheologije", *GZM XLVII*, Sarajevo, 17–22.
- Sergejevski, Dimitrije (1948): "Nove akvizije odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja", *GZM N. S*, sv. III, Sarajevo, 1948, 167–188.
- Šaćić, Amra (2012): "Kulturno historijski razvoj ilirskog naroda Naresa (*civitas Narensium*)", *Godišnjak CBI*, knjiga 41, Sarajevo, 97–112.

HISTORIJA

PRIKAZI I OSVRTI

Mr. Adis ZILIĆ

**ESAD KURTOVIĆ: *VLASI BOBANI*, Društvo za
proučavanje srednjovjekovne bosanske historije,
Sarajevo, 2012.**

Knjiga Esada Kurtovića *Vlasi Bobani* prvo je izdanje u ediciji Društva za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije. Društvo je formirano pod imenom *Stanak* 2010, pri Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Čine ga nastavnici, saradnici i studenti, a ciljevi i zadaci Društva su razvoj historiografije, proučavanje i očuvanje srednjovjekovne baštine, zaštita struke, stručno usavršavanje, praćenje izdavačke djelatnosti, praćenje djelatnosti akademskih i kulturnih institucija i sl.¹

O biografiji i izvodu iz bibliografije autora već je bilo riječi na stranicama ovog časopisa (*Istraživanja*, br. 5, 2010: 121). U međuvremenu, Kurtović je objavio veći broj radova i još 3 knjige. Osim knjige koju ovdje predstavljamo, tu su: Радосалићи – примјер "једнократних презимена" средњег вијека, Историјски институт, Студије 2, Београд, 2009, str. 161, te Из хисторије банкарства Босне и Дубровника у средњем вијеку (Улагање новца на добит), Историјски институт, Посебна издања, Књига 59, Београд, 2010, str. 173.

Knjiga *Vlasi Bobani* pisana je u prepoznatljivom autorovom stilu. Najviše se citira neobjavljena arhivska građa dubrovačke provenijencije. Zanimljivo je da se u knjizi na samo nepune 2 stranice navode korišteni izvori i literatura. Za knjigu malog formata i obima (162 stranice) autor je koristio čak 7 serija iz Državnog arhiva u Dubrovniku kao neobjavljene izvore (Debita Notariae, Diversa Cancellariae, Diversa Notariae, Lamenta de foris, Lamenti politici, Liber dotium i Liber maleficiorum), nakon čega navodi samo 13 bibliografskih jedinica kao objavljene izvore i literaturu. Od tog broja objavljenih izvora je 5, rječnika 3, a od sekundarne literature samo 5 knjiga.

---

1 Više informacija o Društvu na: www.stanak.org

Tema kojoj autor studiozno pristupa izuzetno je zahtjevna i teška za obradu. U pitanju je mukotrpan, "rudarski" posao; potrebno je uložiti veliki napor i odvojiti značajno vrijeme kako bi se prikupili razbacani podaci u brojnim serijama i knjigama dubrovačkog arhiva i povezati ih u smislenu cjelinu. Autor povezuje pojedine ličnosti s vlasima Bobanima komparacijom više različitih izvornih podataka. Za kvalitetnu obradu ovakvih tema nužno je biti vrstan poznavalac latinske paleografije i načina rada dubrovačke kancelarije. U svom dosadašnjem radu Kurtović je izgradio reputaciju stručnjaka te vrste, zbog čega su njegove knjige i radovi često citirani i cijenjani u medijevalistici.

Kurtović se duži period bavi istraživanjem vlaške problematike. Historijska obrada vlaha Bobana pokazala se kao samo jedan segment njegovog interesovanja. Autor je i ranije u više svojih radova ispravno tretirao vlaško stanovništvo kao zaseban etnikum i pokazao da se termin *vlah* ne može vezati za ljude koji se isključivo bave stočarskim zanimanjem, kako je panslavenski i tendenciozno željela prikazati historiografija u bivšem sistemu. Iako se dobrim dijelom radi i o vlastitim dostignućima, imenicu *vlah* ipak piše malim početnim slovom. Na ovom mjestu poštujemo autorovo opredjeljenje i činimo isto.

Izvorna građa o Bobanima može se pronaći, kako je autor pokazao, u rasponu od jednog stoljeća, u različitim ugovorima koji nastaju u odnosima Dubrovčana i zaleđa: u dužničkim knjigama i ugovorima o reguliranju dugova, ugovorima o trgovačkim društvima, prijevozu robe, kupoprodajama, odlascima na službu, izučavanjem zanata i drugim vrstama međusobnog komuniciranja sa Dubrovčanima. Najzastupljenije su tužbe vezane za pljačke, što je predstavljalo sastavni dio privređivanja Bobana. Iz detaljnijeg iščitavanja iskorištenih izvora autor je otkrio i druge aspekte iz njihovog života.

Prilikom pokušaja objašnjenja imena Bobana autor se služi trima spomenutim rječnicima na samo jednom mjestu, a u knjizi ukupno ima 239 napomena. Upozorava da česta upotreba imena Boban ili Bobanović može dovesti u zabunu jer se ne mogu uvijek poistovjećivati s vlasima Bobanima, te daje nekoliko primjera kojima ilustrira navedeno. Također ukazuje na ranije pokušaje u literaturi da se izvorni podatak iz 1284. poveže s vlasima Bobanima, što odbacuje kao neosnovano. Ističe da su precizniji podaci o njima poznati tek od XV stoljeća, a prva poznata informacija je iz augusta 1393. Vlasi Bobani obitavali su u više naselja, zbog čega su ostavili traga u

širem području na jugu današnje Hercegovine, između ravnice Popova polja i Primorja, tj. u bližem zaleđu Dubrovnika, na području ranije poznatom i kao Površ. Na ovom području ljudi su općenito smatrani vazalima Sankovića, a potom Nikolića.

Prava historija Bobana započinje s prvim spomenom njihovog katunara u izvorima. Kao katunari ili predvodnici Bobana spominju se: Vukota Nenčić s nasljednicima, Miljen Bogavčić s nasljednicima, Vukotići, Dobrilovići, Vignjevići, Vukmir Milatković i nasljednici. Kurtović svim spomenutim daje prostor sa zasebnim podnaslovima u poglavlju knjige *Najvažnije porodice među vlasima Bobanima* (25-52).

Od posebnog je značaja što je autor na osnovu neobjavljene građe uspješno identificirao pojedince iz skupine Bobana s natpisom na stečku iz naselja Žakovo u Popovu polju. Riječ je o natpisu koji je ostao zabilježen zahvaljujući Ćiri Truhelki (GZM 3, Sarajevo, 1892, 218), a uništen je prije Drugog svjetskog rata. Natpis **Я се лежи Д(о)брило Бобан и брат мѠ Вигань синь Иванишемь. И ово легосмо на сои баштини**, koji se ranije nalazio na pravoslavnom groblju u Žakovu, u Popovu polju, autor je povezao sa vlasima Bobanima iz ovog naselja, što je potkrijepio s više primjera iz arhivske građe. Ličnosti spomenute na natpisu su Dobriilo (1427-1469) i Viganj (1427-1436), Vukotići, sinovi katunara Vukote Nenčića, i spominju se također i u arhivskoj građi.

U poglavlju *Seniori vlaha Bobana* (53-60) spominju se, kao takvi, knez Grgur Nikolić, a potom rod Kosača; najprije vojvoda Sandalj Hranić, potom herceg Stjepan Vukčić, te hercegov sin Vladislav. Na kraju su, od 1465, vlasii Bobani postali vazali Osmanlija. Autor pretpostavlja da su najprije bili vazali bosanskog kralja ili vlastele Sankovića, pa tek onda po navedenom nizu. Također ističe da su prateće obaveze vazalne podložnosti ostale nepoznate i iznosi pretpostavku da se radilo o novčanim obavezama. Otvoreno pitanje ostaje i to da li su vlasii Bobani početkom XV stoljeća bili podijeljeni u vazalstvu između Nikolića i Kosača.

Stočarstvo kao osnovna grana privređivanja vlašskog stanovništva u srednjovjekovnoj Bosni karakteristična je i za Bobane, dok je zemljoradnja, zbog malo obradivog zemljišta, podmirivala osnovne životne potrebe. Osim navedenih zanimanja na svojim posjedima, u poglavlju *Privreda* (61-88) navode se primjeri sljedećih privrednih aktivnosti Bobana vezanih za Dubrovnik: dovoz drveta, trgovina u vidu dizanja kredita u robi i njegovo vraćanje nakon izvršene preprodaje u zaleđu, odlazak na učenje zanata i

drumsko razbojništvo. Iako je pljačka čest i omiljen način privređivanja Bobana, nije presudna za njihovu egzistenciju. Zabilježeno je preko stotinu pljački tokom XV stoljeća: krupne i sitne stoke, različitih predmeta, novca, odjeće, obuće, sedla, oružja, vina i svega što je moglo pripadati zatečenom inventaru opljačkanih putnika i trgovaca. Provaljivali su u kuće, uništavali usjeve, ranjavali i premlaćivali opljačkane, otimali i prodavali ljude. Vlasi Bobani javljaju se kao ropci u 70-im godinama XV stoljeća prilikom stabilizacije osmanlijske vlasti na širem prostoru. Nisu se često bavili karavanskim prevozom, što je slučaj i sa drugim vlasima smještenim u neposrednoj blizini Dubrovnika. Osim u svojstvu optuženih za različite prijestupe, u tužbama se vlasi Bobani znaju javljati, iako rijetko, u svojstvu tužioca, porotnika, a ponekad i u funkciji soka ili tajnog svjedoka.

Blizina Dubrovnika pozitivno je utjecala na bliže zaleđe, zbog čega je pismenost bila na zavidnom nivou. Posebno je vrijedan ugovor o izučavanju zanata iz 1490, kojim se poslodavac obavezuje da učenika iz roda Bobana, osim zanata, nauči i čitati i pisati. O društvenom i kulturnom životu među vlasima Bobanima, njihovom potrebom za rasonodom i zabavom, mnogo govori zanimljiv primjer svirača Milića Pribojevića.

Zaključak je preveden na engleski jezik, nakon čega ide tabelarni prilog *Vlasi Bobani u pljačkama* (102-128), u kojem se u posebnim kolonama spominju tužioci, optuženi, predmet pljačke, mjesto pljačke i datacija sa signaturom. U tabeli se nalazi čak 117 primjera pljački, poredanih hronološki u intervalu od 12. 10. 1410. do 14. 2. 1473. Slijede spomenute dvije stranice izvora i literature i na kraju imenski i topografski registar (131-160).

Knjiga *Vlasi Bobani* je poput važnih kockica kojima se značajno popunjava mozaik proučavanja vlaške komponente bosanskog stanovništva kasnog srednjeg vijeka i podsticaj je za dalja istraživanja te vrste. Također je značajan doprinos proučavanju mikroprostora Popova polja i pograničnog područja Bosne i Dubrovnika.

Mr. Almir MARIĆ

***ANTIČKI SEPULKRALNI SPOMENICI S PODRUČJA
BOSNE I HERCEGOVINE, VELJKO
PAŠKVALIN, ANUBiH, SARAJEVO, 2012.***

Centar za balkanološka istraživanja pri Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine je 2012. godine objavio dva kapitalna djela iz oblasti duhovne kulture prethistorijskog perioda, te antičke arheologije i historije starog vijeka. Radi se o posljednjem djelu akademika Alojza Benca, *Religijske predstave prastanovnika jugoslovenskih zemalja*, te djelu koje će biti prikazano u ovom tekstu, autora Veljka Paškvalina, *Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*.

Veljko Paškvalin rođen je 1926. u Betini na otoku Murteru kod Šibenika. Nakon gimnazije studirao je 6 semestara filozofiju i teologiju u Đakovu, te arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao 1954. Od te godine, pa sve do kraja radnog vijeka 1992. radio je u Zemaljskom muzeju u Sarajevu kao kustos za antičku i kasnoantičku arheologiju. Učestvovao je na brojnim naučnim skupovima iz oblasti arheologije. Povodom obilježavanja 100. godišnjice Zemaljskog muzeja u Sarajevu učestvovao je u pripremi trotomnog Arheološkog leksikona Bosne i Hercegovine, za koji je priredio više od 350 leksikografskih priloga, a njegova bibliografija broji oko 500 naslova. 2003. godine u Sarajevu je u izdanju Vrhbosanske katoličke bogoslovije objavljena njegova knjiga *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone*. Umro je u Sarajevu 1. 8. 2008.

Djelo koje je pred nama predstavlja objavljenu doktorsku disertaciju pod nazivom *Sepulkralni spomenici rimskog doba s područja Bosne i Hercegovine*, koju je Paškvalin obranio 1983. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod mentorstvom pokojnog hrvatskog akademika Duje Rendića-Miočevića. Paškvalin je sakupio skoro sve nadgrobne spomenike koji su do 1982. bili poznati na prostoru naše zemlje.

Monografija se sastoji od *Predgovora*, koji je napisao akademik Nenad Cambi, urednik knjige uz Blagoja Govedaricu, *Uvoda*, *Pregleda izučavanja sepulkralnih spomenika*, zatim poglavlja koje govori o elementima za datiranje sepulkralnih spomenika. Glavni dio knjige obuhvata poglavlja IV–X koja su urađena po ustaljenoj shemi. Svakoj kategoriji sepulkralnih spomenika posvećeno je po jedno poglavlje, koje se sastoji od podnaslova identičnih u čitavom djelu. Prvo je prikazan katalog, zatim je urađena analiza likovnog i dekorativnog sadržaja, obrađena onomastika spomenika s natpisima, data geneza, hronologija i na kraju rasprostranjenost, koja je prikazana na topografskim kartama što slijede nakon svakog poglavlja. Na kraju svakog poglavlja date su i slike svih spomenika koji su prethodno obrađeni. Nakon posljednjeg poglavlja o sepulkralnim spomenicima arhitekture slijede opća razmatranja, zaključak, bibliografija, skraćenice i registar toponima.

Glavni dio knjige (od IV poglavlja) počinje analizom sepulkralnih spomenika kategorije titula, kamenim pločama četvrtastog oblika s uokvirenim natpisom, a ponekad sa dekorativnom ukrasnom bordurom koja uokviruje natpis. Autor uočava da u tipološkom pogledu među titulima postoje 3 varijante. Jednu predstavljaju tituli okomitog, drugi vodoravnog položaja, dok su treći steleoidnog karaktera. U pogledu hronologije titula zaključuje da se kao sepulkralni spomenik javlja vrlo rano, već u prvim decenijama I stoljeća p. n. e.

Iduće poglavlje govori o stelama, najzastupljenijem tipu sepulkralnih spomenika u Bosni i Hercegovini. Ova kategorija nadgrobnih spomenika služila je u kultu mrtvih oko 4 stoljeća, od gušenja Velikog ilirskog ustanka 9. g. n. e. do pojave kršćanstva na ovim prostorima. U tom periodu stela je kao spomenik doživjela i određene promjene, pa Paškvalin u ovom poglavlju prikazuje iz kojih dijelova Rimskog carstva dolaze tipovi stela, kako se dalje razvijaju, da li se oblikom i likovnim sadržajem značajnije mijenjaju ili u našim krajevima dolazi do stvaranja vlastitih tipova stela.

Shodno činjenici da su stele najbrojniji tip sepulkralnih spomenika, u ovom djelu im je posvećen i najveći prostor. Zbog toga je vjerovatno došlo i do odstupanja u redosljedu obrade spomenika prema podnaslovima jer se u ovom poglavlju daje i opći pregled izučavanja tipologije stela i njihove obrade i prikazuje se povijest izučavanja stela na području Bosne i Hercegovine. Nakon toga se dolazi do tipološke klasifikacije stela koju je autor uradio rukovodeći se principom da tip spomenika uopće, pa, prema

tome, i stele, pravi njegova vanjska forma koja je neodvojiva od strukturalnih elemenata i likovnog sadržaja.

Prema Paškvalinu, stele možemo podijeliti u 8 tipova (od A do H) i u nekoliko varijanti. Analiza likovnog i dekorativnog sadržaja pokazala je da likovni prikazi koje sepulkralna provincijalna rimska umjetnost često prikazuje na stelama jesu portreti pokojnika. Posebno se ističe portret veterana G. Licinija na steli iz Hardomilja i fragmentarni portret djevojčice na steli sa Humca kod Ljubuškog.

Onomastika sepulkralnih spomenika kategorije stela ukazuje na to da su nakon konačnog rimskog pokoravanja Ilira 9. g. n. e. prvi naseljenici ovih prostora bili isluženi rimski vojnici, porijeklom iz Male Azije, južne Makedonije te Italici. Zanimljivo je da se na stelama susreće manje romaniziranih ilirskih imena, za što autor traži razloge u sporijem dodjeljivanju rimskog građanskog prava domaćem stanovništvu. Nastanak stela kao nadgrobni spomenika Paškvalin povezuje sa eshatologijom, vjerom čovjeka u zagrobni život. Već od samog postanka, stela u obliku edikule simbolizira hram ili vječnu kuću pokojnika. Nestajanjem arhitektonskog tipa stele u formi edikule dolazi do oblikovanja novih formi s novim likovnim sadržajem, a dobijaju se elementi novih tipova stela. Na formiranje tih tipova posebno je utjecala kultura različitog etničkog sastava, orijentalnog, panonskog, tračkog, odnosno nosilaca duhovne kulture koja se na sepulkralnim spomenicima poistovjećuje s kulturnim ili religijskim vjerovanjima.

Grobne are nisu raširene na prostoru Bosne i Hercegovine, pa se navodi samo sepulkralni žrtvenik iz Dretelja, nedaleko od antičke Narone, kao usamljeni primjer.

Zasebnu kategoriju sepulkralnih spomenika predstavljaju cipusi. Za njih nema odgovarajućeg naziva, pa se zato služimo latinskim nazivom *cippus* ili prijevodom njemačkog naziva *grab ara*, odnosno *Grabälter* – (nad)grobni žrtvenik. Od ostalih tipova nadgrobni spomenika razlikuju se po obliku, a posebno po ikonografskom sadržaju. Na prostoru BiH susreću se i pojedini dijelovi sepulkralnih spomenika koji su po formi slični cipusima, pa se nazivaju cipusima s posebnim završetkom. Prema obliku, cipuse klasificiramo u 3 tipa: jedan u obliku kocke, drugi u formi pilastra – stupa, a treći s piramidalnim završetkom.

Kamene urne također predstavljaju posebnu kategoriju sepulkralnih spomenika, za razliku od kamenih cilindričnih, keramičkih i staklenih urni.

Ove urne odlikuje četvrtasti oblik te oblik sanduka pravougaone forme ili malog sarkofaga, a u pogledu sahranjivanja pripadaju ritusu incineracije. Što se tiče teritorijalne rasprostranjenosti, jedna grupa urni pripada sjeverozapadnom području Bosne, a druga krajevima jugozapadne Bosne. Među urnama s područja sjeverozapadne Bosne, tačnije, među japodskim urnama, mogu se utvrditi 3 tipa urne s ispustima i prikazom edikule, pročelja hrama ili mauzoleja, urne s plitkim ispustima i edikulom i urne bez ispusta i plitkih anta. Na području jugozapadne Bosne, tj. na području Delmata, postoje 2 osnovna tipa: urna tipa sanduka, četvrtastog oblika, i drugi tip, pravougaonog oblika.

Deveto poglavlje posvećeno je sarkofazima, koji se susreću u manjem broju u odnosu na druge sepulkralne spomenike u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije. Paškvalin u ovom djelu pravi strukturalnu, likovnu i epigrafsku analizu sarkofaga kojom pokušava rasvijetliti njihovu pojavu na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Sarkofage, s obzirom na period u kojem se javljaju, dijeli na poganske i sarkofage koji pripadaju kršćanstvu, jer se razlikuju po tipološkim i strukturalnim karakteristikama. Poslije tipološke analize poganskih ili pretkršćanskih sarkofaga klasificirao ih je na: a) arhitektonski b) sarkofag bez arhitektonskog raščlanjivanja c) panonski i d) salonitanski tip.

Glavni dio knjige završava se prikazom sepulkralnih spomenika arhitekture u Bosni i Hercegovini. Oni po veličini i obliku pripadaju arhitektonskim dijelovima pročelja mauzoleja ili monumentalnim grobnicama. Uz ulomke koji govore o pretkršćanskoj antičkoj sepulkralnoj arhitekturi, autor spominje i starokršćanske sepulkralne spomenike arhitekture, koji se uglavnom javljaju u kasnoantičkim grobnicama na svod, mauzolejima i memorijama. Teritorijalna rasprostranjenost ovih objekata ukazuje da ulaze u noričko-panonski kulturni krug. Ako se govori o porijeklu likovnih motiva na tim spomenicima, onda ih Paškvalin povezuje s antičkim Orijentom i kultovima koji dolaze iz tog područja. Među sačuvanim fragmentima sepulkralne arhitekture nema pouzdanih tragova domaće, ilirske umjetnosti, ali autor pretpostavlja da su izrađeni u domaćim radionicama lokalnog značaja.

Posljednje poglavlje (XI) donosi autorova opća razmatranja. Na početku ovog dijela bavi se procesom romanizacije, čiji se tok nakon definitivne rimske okupacije može najbolje pratiti upravo preko sepulkralnih spomenika. Natpisi s nagrobnih spomenika posebno su bitni u proučavanju

procesa romanizacije provincije Dalmacije i južnih dijelova provincije Panonije, koje su se nalazile na području današnje Bosne i Hercegovine jer nam na osnovu pregleda gentilnih imena daju jasniju sliku o romanizaciji u ovim krajevima. Poslije romanizacije Paškvalin uopćeno razmatra pitanje kulturne pripadnosti pokojnika jer se na sepulkralnim spomenicima određenim atributima ispoljavala njihova religijska pripadnost. Na osnovu tih kulturnih atributa ili simbola moguće je saznati u koja su božanstva pokojnici vjerovali i kome su se klanjali.

Nakon toga slijedi opći dio o autohtonim spomenicima i ilirskoj duhovnoj tradiciji na sepulkralnim spomenicima. Naime, u pojedinim kategorijama sepulkralnih spomenika očituju se neke tipološke i likovne karakteristike koje upućuju na autohtonu duhovnu ilirsku tradiciju, vezanu za eshatološki problem. Autohtona duhovna i kulturna tradicija najviše se očitovala kod Japoda na sepulkralnim spomenicima stela i urna, te u daleko manjoj koncentraciji u krajevima Delmata.

Autor se na kraju, u općim razmatranjima, dotakao i načina sahranjivanja. Na području BiH u doba rimske vladavine poznajemo 7 tipova nadgrobnih spomenika. Neki od tih tipova služe za obred spaljivanja, tj. incineracije (stele, cipusi, urne i *ara ossuaria*), a druge za obred inhumacije (sarkofazi, mauzoleji i zidane grobnice). Ovi ritusi predstavljaju dva načina sahranjivanja pokojnika koji se neprestano smjenjuju u vremenu i prostoru u svim krajevima svijeta. Paškvalin opća razmatranja završava pregledom klesarskih radionica, koje, u najvećem broju, nije moguće pouzdano locirati. Najstarije radionice u hronološkom pogledu datiraju se u I stoljeće i vežu se za vojni logor na Humcu i najstariju tradiciju grčkih klesara u Naroni.

Paškvalin je svoju doktorsku disertaciju, koju je objavio Centar za balkanološka ispitivanja, odbranio prije skoro 30 godina. Međutim, taj period nije nimalo umanjio aktuelnost ovog djela, koje predstavlja sintezu nadgrobnih spomenika antičkog perioda Bosne i Hercegovine, uz obradu njihove tipologije, oblika, hronologije, ikonografije itd. Djelo koncipirano na ovakav način predstavlja osnovu za sve istraživače antičke historije i arheologije Bosne i Hercegovine i ubuduće će biti nezaobilazna literatura za sve koji se ozbiljno bave ovim periodom.

LINGVISTIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Memnuna HASANICA

PRÄDIKATIVE IM DEUTSCHEN

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wurde vorgestellt, wie viele Formen des Prädikativs in der deutschen als auch in der bosnischen Sprache bestehen und die Häufigkeit des Vorkommens in der Gegenwartssprache im Vergleich zur Vergangenheit. Als Prädikativ wird ein Prädikatsteil angesehen, das zusammen mit dem Verb (Verben des Nennens, wie z.B. *sein*, *werden*, *scheinen*, *heißen* usw.) das Prädikat im Satz bildet. Als Prädikativum (auch: Prädikativ) bezeichnet man eine Ergänzung des Prädikats, die nicht die Art und Weise der Tätigkeit oder des Vorgangs charakterisiert, sondern die eine Eigenschaft des Subjekts oder Objekts bezeichnet.

Die Bedeutung des Prädikativs bezieht sich, im Unterschied zu den Objekten, nicht auf das Verb, sondern auf das Subjekt oder das Objekt des Satzes. Generell konnte kein Unterschied in der Häufigkeit des Vorkommens festgestellt werden. Umso mehr sind die graphischen Darstellungen der Prädikative sowohl in der deutschen als auch in der bosnischen Sprache interessant anzuschauen, in denen die Unterschiede (je nach Sprache abhängig) hervorkommen.

Schlüsselwörter: Prädikativ, Verben des Nennens (sein, werden, scheinen, heißen), Prädikat, subjektbezogen, objektbezogen

Theoretische Grundlage

Prädikative in der deutschen und bosnischen Sprache

Als Prädikativ wird ein Prädikatsteil angesehen, das zusammen mit dem Verb (Verben des Nennens, wie z.B. *sein*, *werden*, *scheinen*, *heißen* usw.) das Prädikat im Satz bildet.

Die Bedeutung des Prädikativs bezieht sich, im Unterschied zu den Objekten, nicht auf das Verb, sondern auf das Subjekt oder das Objekt

des Satzes. Diese Arbeit hat zum Ziel, eine Analyse der Prädikative im Deutschen durchzuführen, bei der die Häufigkeit des Vorkommens der Prädikative in der Vergangenheit und in der Gegenwart geprüft werden, sowie einen Vergleich der Prädikative in der bosnischen Sprache.

Es wurden hauptsächlich Zeitschriften für die Analyse und für die Entnahme der Beispiele verwendet, die die Entwicklung und das Vorkommen der Prädikative in der Gegenwartssprache im Vergleich zur Vergangenheit umso interessanter machen.

Als Prädikativum (auch: Prädikativ) bezeichnet man eine Ergänzung des Prädikats, die nicht die Art und Weise der Tätigkeit oder des Vorgangs charakterisiert, sondern die eine Eigenschaft des Subjekts oder Objekts bezeichnet.

1. Obligatorische Prädikative
2. Fakultative Prädikative
3. Depiktive und resultative Prädikative

1. Obligatorische Prädikative

Manche Verben können erst in Verbindung mit Prädikativen vollständige Prädikate bilden.

a) Subjektsprädikativ

Das Subjektsprädikativ (auch Prädikatsnomen genannt) bestimmt das Subjekt des Satzes näher und bildet dabei das Prädikat mit Kopulaverben wie *sein, werden, scheinen, bleiben, heißen, gelten als und sich erweisen als...*

Ich heiße Alma.   Du bleibst fleißig.

Die ggf. vom Verb geforderte Präposition wird als Teil des Prädikativs interpretiert.

Das Subjektsprädikativ wird im Deutschen gebildet durch:

- eine Nominalphrase im Nominativ
- einen Subjektsatz oder eine Adjektivgruppe
- ein Adjektiv oder eine Adjektivgruppe
- ein Partizip oder eine Partizipgruppe
- eine Nominalphrase im Genitiv (häufig auch durch von + Dativ ersetzt)

- ein Adverb oder eine Adverbgruppe
- einen Präpositionalausdruck

b) Objektsprädikativ

Das Objektsprädikativ bestimmt das Akkusativobjekt des Satzes näher und bildet dabei das Prädikat mit Verben wie *nennen*, *finden*, *halten für*, *bezeichnen als* und *ansehen als*.

Beispiel: Er nannte den Bundeskanzler einen Esel.
Er sah den Fall als erledigt an.

Die ggf. vom Verb geforderte Präposition wird als Teil des Prädikativs interpretiert.

Das Objektsprädikativ wird im Deutschen gebildet durch:

- eine Nominalphrase im Akkusativ
- ein Adjektiv oder eine Adjektivgruppe
- einen Objektsatz oder eine Infinitivgruppe
- ein Partizip oder eine Partizipgruppe
- eine Nominalphrase im Genitiv (häufig auch durch von 'Dativ ersetzt)
- ein Adverb oder eine Adverbgruppe
- einen Präpositionalausdruck

2. Fakultative Prädikative

Fakultative Prädikative kann man als *prädikative Attribute* auffassen.

Max hat die Hemden sauber aus dem Schrank geholt. – Prädikativ

Max hat saubere Hemden aus dem Schrank geholt. – Attribut

(Adjektiv)

Als fakultatives Prädikativ kommen in Frage:

- Adjektive und Adjektivgruppen
- Partizipien und Partizipgruppen
- Adverbien und Adverbgruppen
- Präpositionalausdrücke

3. Depiktive und resultative Prädikative

Die aktuelle Sprachtypologie unterscheidet:

a) Prädikative, die die Eigenschaft eines Aktanten beschreiben (depiktiv)

b) Prädikative, die das Resultat eines Vorgangs beschreiben

Er geht traurig nach Hause. – depiktiv (subjektbezogen)

Er trinkt den Kaffee schwarz. – depiktiv (objektbezogen)

Ich laufe mir die Schuhe platt. – resultativ (objektbezogen)

Depiktive Prädikativa sind oft schwer von adverbialen Bestimmungen zu unterscheiden.

Nicht immer ist eindeutig, ob ein Prädikativ depiktiv oder resultativ gemeint ist, zur Unterscheidung dürfen resultative Prädikative im Deutschen auch zusammengeschrieben werden.

Die Form des Prädikativs

Je nach der Form des Prädikativums wird Prädikatsnominativ, Prädikatsakkusativ, Prädikatsadjektiv, Prädikatsadverb, Prädikativsatz unterschieden, und je nach seiner syntaktisch-semantischen Beziehung das Subjektsprädikativ und das Objektsprädikativ.

Die Bedeutung des Prädikativs bezieht sich nicht auf das Verb, sondern auf das Subjekt oder das Objekt des Satzes.

Das Prädikativ steht in Verbindung mit:

a) den kopulativen Verben *sein, werden, bleiben, scheinen, heißen*:

Er *ist* Lehrer. *Wirst* du Arzt? Er *bleibt* ruhig. Er *heißt* Meier.

b) den Verben des Nennens *nennen, schelten, taufen, heißen*

Sie *nannte* ihn Fritz. / Er *wird* Fritz genannt.

Manche dieser Verben sind mit ihrem Prädikativum durch ein Fügewort (*als, für, zu*) verbunden: Wir halten den Mitarbeiter für einen gewissenhaften Menschen.

c) mit einigen reflexiven und reflexiv gebrauchten Verben, z.B. *sich fühlen, sich erweisen, sich nennen, sich zeigen*, u.ä.

Er erweist sich zuverlässig.

Er zeigte sich als ein tapferer Mann.

Die Prädikativergänzung kommt vor allem bei "Kopulaverben" (*sein, werden, bleiben*) und einigen anderen (*nennen, heißen, gelten als*) vor. Sie ordnet die Subjektgröße bzw. die Akkusativgröße in eine Klasse ein. Gleichheit von Subjektgröße und Prädikatsgröße bei nominaler Ausdrucksform (*Ich bin ich. Dieser junge Mann war mein Bruder.*) ist sehr selten. Deshalb sind Bezeichnungen wie "Gleichsetzungsergänzung" unangebracht.

Ausdrücke mit der Präposition *für* (*Sie hielten ihn für einen Versager. Sie hielten ihn für feige.*) erfüllen zwar, äußerlich gesehen, alle Kriterien der Präpositivergänzung. Da sie aber im Vorfeld aus semantischen Gründen den Prädikativergänzungen zugeschlagen wurden, sind sie zu den Prädikativergänzungen zu rechnen – Prädikativergänzungen sind immer obligatorisch.

Die meisten Prädikativergänzungen setzen die Subjektgröße in Beziehung zur Prädikativgröße, einer (nominal oder adjektivisch definierten) Klasse. Bei einem Teil der Verben (*auffassen als, bezeichnen als, halten für, nennen*) wird jedoch die Akkusativgröße klassifiziert. Dies könnte Anlass zu einer Subklassifikation der Prädikativergänzungen sein, nach der man Subjekts-Prädikativergänzungen und Akkusativ-Prädikativergänzungen unterscheidet.

Besonderheiten der Prädikative

Vom Prädikativ als Valenzträger des Satzes ist das prädikative Attributiv zu unterscheiden. Das prädikative Attribut steht bei vollbedeutenden Verben, es kann ohne Änderung der Verbbedeutung weggelassen werden oder als Attribut zum Subjekt oder Objekt des Satzes treten oder in einem Nebensatz asgliedert werden:

Z.B. In einem Raum standen die Kisten *gestapelt*. - die *gestapelten* Kisten (Attribut)

Er liebt den Kaffee *heiß*. - Er liebt *heißen* Kaffee (Attribut)

Prädikativ und prädikatives Attribut bezeichnen immer Merkmale derjenigen Erscheinungen, die vom Subjekt oder Objekt des Satzes bezeichnet werden, Modalbestimmungen drücken dagegen Merkmale der Prozesse aus, die vom Verb im Satz bezeichnet werden. Man muss unterscheiden:

Ich liebe den Kaffee *heiß*. - *heißer* Kaffee (prädikatives Attribut)

Er liebt das Mädchen heiß. - heißes Lieben (Modalbestimmung)

Objekt(e) + Prädikativ

Hierzu gehören folgende Konstruktionen:

a) Akkusativobjekt + Genitivobjekt + Prädikativ

Das Gericht sprach den Angeklagten des Verbrechens schuldig.

b) Dativobjekt + Akkusativobjekt + Prädikativ

Er machte uns die Hölle heiß.

c) Akkusativobjekt + Präpositionalobjekt + Prädikativ

Ich machte ihn mit meinem Freund bekannt.

Bei Ausdrücken und Wahrnehmungen (sehen, hören, fühlen) und der Veranlassung (lassen, heißen, lehren, schicken) kann der Akkusativobjekt ein Infinitiv folgen. Hierbei ist die mit dem Objekt genannte Person oder Sache als Subjekt zu dem vom Infinitiv bezeichneten Geschehen oder Sein anzusehen; der Infinitiv ist demnach Objektsprädikat.

Ich sehe meinen Freund kommen.

Ich sehe, dass mein Freund kommt.

Wir hören die Kinder singen.

Wir hören, dass die Kinder singen.

Sie fühlte den Tod nahen.

Sie fühlte, dass der Tod nahte.

Ich schicke das Kind einkaufen.

Ich schicke das Kind, und es kauft ein.

Die Satzgliedstellung (Wortstellung) des Prädikativs

Das Prädikativ steht überwiegend an letztmöglicher Stelle im Satz, jeweils vor einer finiten und infiniten Verbform, sofern vorhanden:

Er ist mein Freund.

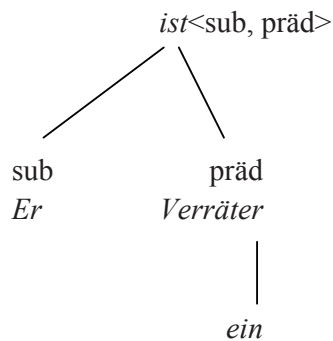
Ich nenne ihn meinen Freund.

Ich betrachte ihn als meinen Freund.

Er ist Lehrer geworden.
Dieser Tanz ist volkstümlich geworden.
Wir tranken die Milch heiß.
Wir haben die Milch heiß getrunken.

Graphische Darstellung des Prädikativs im Deutschen

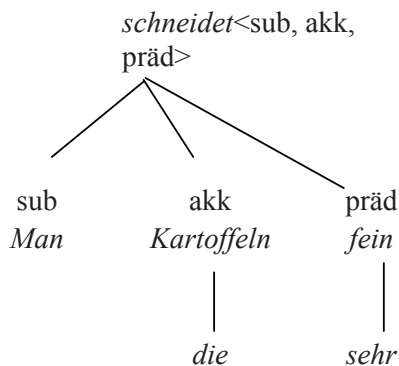
Er ist ein Verräter. – subjektbezogenes Prädikativ

Das prädikative Attribut ist eine Art zweites (semantisches) Prädikat im Satz, ein Nebenprädikat zum Subjekt (oder Objekt), aber ein unvollständiges und potenzielles Prädikat, ein sekundäres Prädikat, das in der vollständigeren und zugrunde liegenden Struktur erkennbar wird (...):

z.B.: *Er starb **jung**.*
 ← Er starb. Er war jung. (zu diesem Zeitpunkt)
 ← Als er starb, war er jung.

Man schneidet die Kartoffeln sehr fein. – objektbezogenes Prädikativ

Prädikaterweiterung in der bosnischen Sprache

Während die Einen es Attribut nennen, ist dasselbe Satzglied für die anderen eine Prädikaterweiterung in der bosnischen Sprache.

Im Unterschied zum Deutschen, gibt es in der bosnischen Sprache "*imenski predikativni prosirak*" – das Prädikat ist mit einem Prädikatsnomen erweitert (z.B. *On je direktor.*), und "*glagolski imenski prosirak*".

Als Prädikatsnomen können ein Attribut, ein Nomen, eine Nominal- oder Präpositionalphrase auftreten.

Ležao je u sobi. (Gdje je ležao? – Adverbialbestimmung)

Ležao je u visokoj temperaturi. (Kakav je ležao? – Prädikativserweiterung)

Die deutsche Bedeutung des Prädikativs stimmt keinesfalls (vollständig) mit den bosnischen Prädikatergänzungen überein:

"Er hat als Lehrer interessante Erfahrungen gemacht."

"Doživio je kao učitelj zanimljiva iskustva."

"Sie wurde vom Lehrer als besonders fleißig empfohlen."

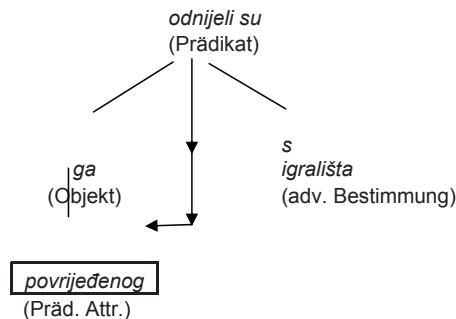
"Učitelj ju je preporučio kao posebno marljivu."¹

Das Prädikativ im Deutschen ist oft vom Nomen, auf das es sich bezieht, versetzt.

Das normale Attribut steht gleich vor dem Nomen, auf das es sich bezieht. In der bosnischen Sprache kann das attr. Adjektiv vor oder nach dem Nomen, auf das es sich bezieht, stehen.

Graphische Darstellung des Prädikativs in der bosnischen Sprache

Odnijeli su ga povrijeđenog s igrališta. – prädikatives Attribut

---

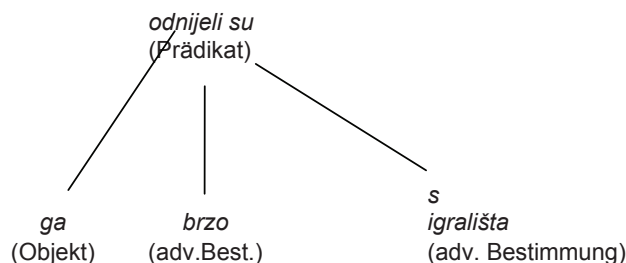
1 Petrović 1995: 149.

- ← Odnijeli su ga s igrališta.
- ← On je povrijeđen.

Im Gegensatz zu Adverbialbestimmungen, mit denen es sonst den Platz im Satz teilt, ist das prädikative Attribut unmittelbar nicht vom Prädikat abhängig, sondern ist der Zusatz einem der nominalen Satzteile (Subjekt oder Objekt).

Graphische Darstellung der Adverbialbestimmung:

Odnijeli su ga brzo s igrališta.

- ← Odnijeli su ga s igrališta. Odniošenje je brzo.

In den genannten Beispielen "*Odnijeli su ga povrijeđenog s igrališta*" und "*Odnijeli su ga brzo s igrališta*" ist der Unterschied zwischen eines prädikativen Attributs und einer adverbialen Bestimmung deutlich sichtbar.

Nicht immer ist die Abgrenzung klar definierbar, wie im Beispiel "*Er traf sie verärgert an.*"

Sažetak

U ovom radu analitički je predstavljen predikativ u njemačkom i bosanskom jeziku. Rad je pokazao mnoge oblike predikativa kako u jeziku cilju, tako i u kontrastiranom bosanskom jeziku, njihovu učestalost u primjeni savremenog njemačkog jezika u usporedbi s prošlošću. Predikativ je sastavni dio predikata, gdje se generalno moglo zaključiti da ne postoji razlika u frekventnosti pojave predikativa u savremenom njemačkom jeziku i u njegovoj prošlosti. Konstatirano je da je predikativ zapravo dio predikata, koji zajedno sa glagolima imenovanja, kao što su *sein*, *werden*, *scheinen*, *heißen* itd. zajedno čine predikat.

Ključne riječi: predikativ, glagoli imenovanja (*biti, postati, izgledati, zvati se*), predikat, u odnosu na subjekat, u odnosu na objekat

LITERATURVERZEICHNIS:

- DUDEN (2005): *Die Grammatik*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag.
- "Deutsche Grammatik", Tandem-Verlag
- Engel, Ulrich (2004): *Deutsche Grammatik* (Neue Bearbeitung), Iudicium Verlag GmbH, München.
- Engel Ulrich / Schumacher Helmut (2009): *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*, TBL Verlag Gunter Narr, Tübingen.
- Jung, Walter (1984): *Grammatik der deutschen Sprache*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Zilić, Erminka (2002): *Syntax der Deutschen Gegenwartssprache*, "Dom štampe", Zenica.
- Karabalić, Vladimir (2003): *Hrvatski imenski predikatni proširak i njemački ekvivalenti*, Izvorni znanstveni članak, Filozofski fakultet, Osijek.
- <http://de.wikipedia.org/wiki/Prädikativum>
- www.culturitalia.uitk.ac.at

Quellenverzeichnis:

- "ELTERN", 8/2011.
- Unabhängiges Tagblatt "*Kleine Zeitung*", Nr. 165 (49. Jahrgang) v. 18. juli 1952; Graz
- "*Welt am Sonntag*", Nr. 19 v. 7. maj 2006.
- Časopis "*Zdravlje*", broj 107, oktobar/listopad 2011.

Dr. Mirjana POPOVIĆ

TERMINOLOŠKO PLANIRANJE, KOMUNIKACIJA I STRATEGIJE ZNANJA

Sažetak

U radu se razmatra priroda terminoloških jedinica, globalna komunikacija i nacionalne strategije u specijalnim diskursima znanja. Terminološke jedinice posmatraju se kao lingvistički entiteti u predmetnim područjima nominovanih struka, a posebno se ističu kognitivna i pragmatička komponenta značenja termina koje se formalno adaptiraju prema tipu diskursa i prema svojim tematskim i funkcionalnim svojstvima. Terminološko planiranje sagledano je kroz niz aktivnosti na različitim nivoima komunikacije i standardizacije termina i terminoloških principa i metoda.

Ključne riječi: terminološke jedinice, diskursi znanja, komunikacija

1. Uvod

Terminologija je disciplina koja proučava jezičke jedinice u funkciji termina u pojedinim naukama. Stručni domeni ne mogu se regulirati ako ključni pojmovi nisu definirani, u protivnom bi postojale mogućnosti za različita tumačenja i pogreške. Terminologija je važna komponenta svih standardizacijskih aktivnosti. Terminološka standardizacija obuhvata:

- standardizaciju terminologije;
- standardizaciju terminoloških principa i metoda.

Međunarodna saradnja u području terminologije odvija se kroz mnoge institucije, od kojih su najbitnije:

- ISO/TC37, *International Standard Organization/Technical Committee (Terminology principles and co-ordination)*, osnovan 1947. ISO/TC37 priprema standarde i dokumentaciju koja se odnosi na principe, metode i domene terminologije u kontekstu višejezične

komunikacije i kulturoloških razlika. ISO uključuje i primjenjuje tehničku dokumentaciju u vezi sa strategijama povezivanja znanja putem elektronskih medija i premoštavanja razlika u kodiranju pojmova, a naročito upotrebu nacionalne i internacionalne terminologije.

- TERMNET, *International Network for Terminology*, osnovan 1979. u Beču, na inicijativu UNESCO-a. Bavi se standardizacijom terminologija, principa i metoda, te jezičkim planiranjem i upravljanjem.

Terminološka politika ili strategija sprovodi se na lokalnom i nacionalnom nivou i uključuje sljedeće činioce:

- demografske;
- kulturne, etnolingvističke i geolingvističke;
- sociopsihološke.

Aktivnosti na ovom planu tiču se promocije znanjâ, usklađivanja terminologija s kulturnim i jezičkim normama, prvo s nacionalnim, a zatim s međunarodnim. Grade se baze podataka i menadžment-sistem za terminologiju i specijalne jezike. U okviru komunikacionog i lingvističkog planiranja poseban značaj ima terminološko planiranje koje se odvija u skladu s obrazovnim, naučnim i kulturološkim strategijama i novim tehnologijama.

UNESCO je stalno isticao jezik u višejezičnim zajednicama kao ključni element kulturne raznovrsnosti i univerzalnog pristupa informacijama i znanju. Podrazumijeva se da manje jezičke zajednice moraju uložiti veće napore kako bi dostigle dogovorene standarde i bile konkurentne na tržištu terminoloških proizvoda i usluga.

Terminološka politika u društvenim zajednicama polazi od dokumenata Ujedinjenih naroda:

- Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948);
- Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima (1966);
- Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)
- Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama (1992)
- Preporuke o promociji i upotrebi višejezičnog i univerzalnog pristupa virtuelnom prostoru (2003).

Navedeni dokumenti preporučuju nacionalnu terminološku politiku, ali kao višejezičnu i nerestriktivnu i što je moguće više usklađenu s preporučenim standardima. UNESCO je izradio i niz drugih dokumenata u vezi s terminološkom politikom u jezičkim zajednicama:

- terminologija u oblasti dokumentacije (1976);
- smjernice za terminološke politike (2005).

Objavljen je veći broj ISO standarda s tematikom terminologije koji pokrivaju pitanja naziva jezika, koncepte i međunarodne terminološke standarde, terminološke rječnike, računarsku primjenu i upravljanje u terminologiji, leksikografske simbole i prijevodnu terminografiju. Npr, standard ISO 860:1996 odnosi se na harmonizaciju koncepata i termina, a standard ISO 704:2000 na principe i metode u terminologiji.

U internacionalizaciji terminologije skraćenice nastale iz engleskih termina (najčešće su u pitanju akronimi) imaju visok komunikacijski potencijal sa stanovišta ekonomičnosti jezika i široko su prihvaćene u većini jezika. Kao primjer navodimo nekoliko termina tog tipa iz informacijskih i komunikacijskih tehnologija:

- GPL – opći jezik (*general-purpose language*)
- HLT – tehnologija za ljudski jezik (*human language technology*)
- ICT – informacijska i komunikacijska tehnologija (*information and communication technology*)
- LP – jezičko planiranje (*language planning*)
- LSP – jezik struke (*language for special purposes*)
- SPL – jezik struke ili posebni jezik (*special purpose language or specialized language*)
- NLP – obrada prirodnog jezika (*natural language processing*)
- TDB – terminološka baza podataka (*terminology database*)
- TMS – sistem upravljanja terminologijom (*terminology management system*).

2. Terminološko planiranje

Tradicionalna terminologija imala je semiotičke osnove u konceptu termina i danas se smatra da je bila restriktivna posebno u pogledu upotrebe termina u različitim područjima rada i znanja. Brojni seminari i rasprave o višedimenzionalnosti terminoloških jedinica omogućili su uspostavljanje

novih teorijskih postulata u vezi s kognitivnom i pragmatičkom komponentom termina (Castellví 2003). Na taj način terminološke jedinice tretiraju se kao integralni koncepti u diskursima znanja kao glavnog objekta terminologizacije. Terminološko planiranje uključuje politički kontekst, socioekonomsku situaciju, geolingvističke, demografske, kulturne i psihološke faktore, koji su važni u radu institucija koje se bave programiranjem i strategijama razvoja.

Međunarodne i nacionalne institucije koje pružaju terminološke usluge savjetuju i podupiru stručne timove u izradi nomenklatura i baza podataka, koje mogu imati oblik virtualne mreže informacija s povezivanjem na globalnom planu. Terminološko planiranje oslanja se na pisani jezik i tehnologije prilagođene za ljudski jezik, tj. HLT (tehnologija za ljudski jezik). Specijalizirani nazivi prihvaćeni su u općem jeziku u smislu globalizacije, odnosno povezivanja i predstavljaju mentalne konstrukte (kognitivne jedinice) organizovane u terminološke sisteme stručnih jezika i nauka. U svijetu se već koriste posebni računarski programi za usaglašavanje terminologija i međunarodnu standardizaciju jezičkih resursa. "Prije nego što se pristupi standardizaciji potrebno je utvrditi okvir i relacije prema prošlim i budućim aktivnostima. Kao polazna tačka dat je opis opće *ekologije* jezičkih resursa i njihovih međuodnosa u cilju upravljanja" (Ide, Romary 2007: 3). Pod ekologijom jezičkih resursa podrazumijevaju se prihvaćeni protokoli za primarne resurse kojima odgovaraju strukture znanja i lingvističke informacije kojima odgovaraju leksičke strukture. Protokoli su usklađeni preko opštih podataka (metapodataka) koji predstavljaju resurse jezika, pri čemu lingvistička notacija osigurava apstraktnost modela. Preko deskriptora se uspostavljaju kategorijalne veze i gradi terminološki sistem.

Ne treba gubiti iz vida složeno i dinamično međudjelovanje u procesu formiranja naziva i formiranja pojma (termina) na svakom stadiju terminološkog razvoja. Internacionalizacija termina samo je jedan od izbora u terminologiji. Vrlo važnu ulogu nose konteksti koji prikazuju funkciju naziva (termina) u diskursu i kao takvi podupiru definicije koje su u nekim slučajevima jedine informacije. Terminografija naročito insistira na sistemnosti termina u određenom predmetnom polju i šire u okviru terminološkog sistema. Dakle, pojmovni sistem (terminologija) gradi se povezanim definicijama. Treba se osvrnuti i na činjenicu da pojmovi nastaju i prema kulturnim običajima u pojedinim jezicima, naravno, u vezi s različitim jezičkim procesima (rekategorizacija riječi, semantički prenos,

posuđenice, prevedenice i drugo). Terminologije se grade i za nacionalne informacijske potrebe i zato se drže tradicije domaćih termina, ako su više puristički orijentirane, ili se više oslanjaju na međunarodne termine iz razloga konkurentnosti na tržištu znanja i tehnologija.

Terminološko planiranje tako je izbilo u prvi plan u mnogim zemljama i na različitim nivoima: nacionalnom, regionalnom, nivou lokalne zajednice, institucijskom i organizacijskom. Na strateškom nivou uočava se pozitivni potencijal sistemskog terminološkog planiranja (i posebno terminoloških politika) kao podrška informacijskim i inovacijskim politikama, te politikama promocije znanja i obrazovanja. ISO standardi u bibliotekarstvu, posebno nominacija predmetnih polja, primjer su koordinacije termina i usklađivanja s kulturnim i jezičkim normama različitih sredina, ali s jasnom orijentacijom na harmonizirajuća rješenja, tj. na međunarodne termine.

3. Lingvistički karakter terminologije

Terminologija ima dva područja: prvo se odnosi na predmetno polje unutar kojeg se proučavaju koncepti i njihovi designacije (termini, nazivi i simboli) i formulišu principi i metode proučavanja, te zadaci upravljanja i prezentiranja terminoloških podataka u jednom ili više jezika, a drugo se odnosi na skup termina koji pripadaju jeziku određene struke. Za teoriju terminologije fundamentalna je distinkcija između objekata, tj. entiteta vanjskog svijeta koje nazivamo konceptima, a koji predstavljaju baze jedinice znanja (Valentios, Mantzari 2006).

U nauci o jeziku razlikuju se gramatička i lingvistička terminologija. *Gramatička terminologija* tradicionalno se veže za gramatičke sisteme, a *lingvistička terminologija* za opštejezičke metode i teorije. Glavno pitanje u okviru ove dvije terminologije jeste po čemu se *termin* razlikuje od *ne-termina* (Minović 1974). U slučaju termina bitna je samo veza oblika i pojma, a zanemaruju se konotacije, glasovna simbolika i dr. U tom smislu jedna od kraćih definicija bila bi: termin je bilo koji konvencionalni simbol koji predstavlja pojam definisan u predmetnom polju. Ova definicija dovoljno je široka da obuhvata kako termine vezane za određenu naučnu oblast ili više njih, tako i one vezane za pojedine sfere svakodnevnog života. Osnovne karakteristike termina jesu:

- Transparentnost – osobina termina da se već u samom nazivu vide i određene karakteristike pojma (*niskofrekventni signal, termometar, naglasak, glasovna jedinica*);

- Internacionalnost – osobina da je termin internacionalno prepoznatljiv, odnosno da se razlikuje u drugim jezicima samo fonetski ili morfološki (**analogija**, *rekonstrukcija*, *izoglosa*);
- Ustaljenost – osobina da je termin poznat i prihvaćen (*atom*, *logika*, *rečenica*, *padež*, *glagol*);
- Kratkoća – osobina svojstvena jednočlanim terminima (*natpritisak* ili *pritisak* koji je veći od atmosferskog pritiska);
- Sistemnost – uklopljenost u terminološki sistem, naročito prema tvorbenim elementima (*morfema*, *morfemski*, *morf fonološki*);
- Nedvosmislenost – osobina da se ostvaruje veza termina samo s jednim pojmom unutar jednog predmetnog polja (*biopsija*, *interpunkcijski znak*);
- Preciznost – osobina da termin u cjelini pokriva svoj pojam (*homo sapiens*, *kičmenjak*, *dubinska struktura*);
- Nesinonimnost – osobina da se ostvaruje veza pojma samo s jednim terminom unutar predmetnog polja (*algoritam*, *integral*, *aleksandrinac*);

Treba napomenuti da prilikom gradnje termina u svakom pojedinačnom slučaju nije moguće ostvariti sva navedena idealna svojstva, već je termin, po pravilu, rezultat kompromisa između navedenih zahtjeva.

Jezički pristup gradnji terminâ zasniva se na principima leksikologije. Termini se grade, opisuju i klasificiraju kao posebne leksičke jedinice. Ove jedinice definišu se unutar određenog predmetnog polja, ali kako postoje granična područja, definicije termina često referiraju i na druga predmetna polja, a prije svega na vanjezičku stvarnost koju nominiraju. Zato su terminološke teorije u vezi s ontologijom, logikom, epistemologijom i komunikacijskim teorijama. Lekseme koje postaju terminološke jedinice vežu svoje značenje za određene koncepte. Preko kognitivne komponente termini su jedinice mišljenja s utvrđenim značenjima. Uz termine se daju definicije i opisna značenja u nizu terminoloških jedinica. Metajezik nauke u načelu izrasta i oblikuje se prema pravilima prirodnog jezika. Dakle, u mentalnom leksikonu šire se i granaju značenja, a zadatak stručnih jezika je sistematizacija i harmonizacija termina. Stručni termini pripadaju specifičnom diskursu znanja u određenoj oblasti, a pragmatička komponenta realizuje se upotrebom.

Naporednost domaćih i stranih termina rezultat je upotrebe riječi različitog porijekla, te u pravom smislu to nisu sinonimi nego dubleti: *morfologija – nauka o oblicima riječi, fleksija – promjena riječi, nominacija – imenovanje*. Termini su jezički znaci za nominaciju stručnih i naučnih pojmova i imaju veoma ograničenu sposobnost dalje semantičke disperzije. Semantika termina uglavnom se tumači specifičnom sferom njihove upotrebe u jeziku nauke i struke. Dakle, termini se razlikuju od ne-termina (riječi opšteg fonda) upravo po tipu značenja. U sadržaju termina je samo *arhisema*, tj. apstrakcijom izdvojena pojmovna vrijednost realije na koju se odnosi nominacija. U gramatici, npr, termini *afiks, prefiks, sufiks i infiks* nominuju pojmove zatvorenog terminološkog sistema, a slično je i u svakoj drugoj nauci. Termini nastaju iz potrebe da se imenuju specijalni koncepti. Npr, termin *univerzalija* ima sljedeću odrednicu u *Enciklopedijskom rečniku moderne lingvistike*:

Univerzalija u LINGVISTICI, a posebno u GENERATIVNOJ GRAMATICI, naziv za svojstvo za koje se smatra da je zajedničko svim JEZICIMA: dokazivanje takvih pretpostavki jedan je od osnovnih ciljeva lingvističke teorije. Termin **univerzalna gramatika** upotrebljava da označi prvenstveni cilj onih koji smatraju da je krajnji zadatak lingvistike da odredi mogući oblik ljudske gramatike uopšte – a posebno ograničenja takvih oblika u stvarnosti. U najširem smislu, dakle, **jezičke univerzalije** bile bi ekvivalentne opštim strukturnim obeležjima ljudskog jezika, koje pojedini lingvisti opisuju pod takvim nazivima kao što su DVOJNOST, KREATIVNOST, REFLEKSIVNOST ili DISTANCIRANJE. U ovom smislu, univerzalije su građa za jednu teoriju o čovekovoju sposobnosti govora – onim svojstvima jezika koja su biološki nužna – na koju se gleda kao na značajan korak u sagledavanju ljudskih intelektualnih sposobnosti.

U generativnoj literaturi razlikuju se dve glavne vrste univerzalija. **Formalne univerzalije** u neophodni uslovi koji se moraju postaviti pri konstruisanju gramatika da bi ove mogle da dejstvuju. Tu spadaju broj KOMPONENATA, tipovi PRAVILA, konvencije vezane za RED (npr. CIKLUSI), tipovi TRANSFORMACIJA i tako dalje. **Supstancijalne univerzalije**, naprotiv, bile bi osnovni elementi u gramatici potrebni za analizu jezičkih podataka, npr. NP, VP, [+gravisni], [+apstraktni] i slično. Već prema tome u kojoj se KOMPONENTI gramatike javljaju, govorimo o "FONOLOŠKIM univerzalijama", "semantičkim univerzalijama" (up. "univerzalna SEMANTIKA"), "SINTAKTIČKIM univerzalijama" itd. Neke od tih kategorija zaista se mogu naći u svakom jeziku, ali za pojam supstancijalne univerzalije to nije od presudne važnosti. Traži se samo da to budu pojave koje se moraju definisati lingvističkom teorijom da bi se omogućile međujezičke generalizacije: to, dakle, nisu termini uspostavljeni za analizu samo jednog

jezika, nego su opšte primenljivi. Hipoteza o **univerzalnim osnovama** u generativnoj lingvistici kaže da se svi jezici mogu generisati pomoću istog skupa bazičnih pravila – mada se ova mogu shvatiti kao pravila BAZIČNE sintaktičke komponente ili kao skup semantičkih FORMACIONIH PRAVILA što zavisi od toga koja se teorija primenjuje (up. STANDARDNA TEORIJA i GENERATIVNA SEMANTIKA).

Predloženi su i drugi tipovi jezičkih univerzalija. Kvantitativna istraživanja donela su pojam **statističkih univerzalija**, tj. konstanta statističke prirode, kao što je odnos upotrebe pojedinih struktura. **Implikacione univerzalije** su generalizovani zaključci tipa "ako X, onda Y": npr. ako neki jezik ima određenu vrstu REDA REČI, imaće takođe i određenu vrstu GLAGOLSKE strukture. **Apsolutne univerzalije** su svojstva koja su zajednička svim jezicima bez izuzetka. **Relativne univerzalije** su opšte tendencije u jeziku, i u načelu mogu postojati izuzeci. (Crystal 1988: 265)

Kao što se vidi, navedeni termin *univerzalija* ima više značenja koja se moraju tumačiti u vezi s teorijom jezika koju je Chomsky definisao kroz odnos gramatike i uma. Atributska derivacija termina karakterizira svaku upotrebu termina koja je izvedena iz pojma univerzalnosti ljudskog. Putem metonimijskog razvoja značenja termin *univerzalija* ima više tipova značenja u filozofskom, logičkom, matematičkom i jezičkom smislu.

U rječnicima lingvističkih termina opisna definicija fokusira se na gramatiku (kao gramatički sistem) i lingvistiku (kao teoriju jezika).

U *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* navodi se da je riječ *termin* (l. *terminus*), koja se već u latinskom upotrebljavala u nekoliko vrlo različitih značenja, preuzeta u tim značenjima u savremene jezike te tako može značiti: 1. riječ (l. *vox, verbum, vocabulum*), 2. izraz, izreka (l. *dictio*), 3. ime (l. *nomen*), 4. naziv (l. *appellatio*) ili stručni naziv, 5. dio ili član rečenice ili izreke (l. *pars vel membrum enuntiati, sententiae*) ili logičkog suda, 6. rok (Simeon 1969: 605). Termin u užem značenju jeste stručni naziv kojim se jednoznačno određuje samo jedna, strogo određena vrsta predmeta ili strogo određena pojava. Termine treba lišiti svih konotativnih značenja jer "riječ treba biti definicija stvari, te ona i kao termin treba zadržati svoje etimološko značenje". Još je F. de Saussure isticao da je prije svega važno odrediti sadržaj pojmova. Većina gramatičkih odrednica u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* navodi porijeklo riječi, a zatim njene upotrebe. Npr. u odrednici *tačka* (ruski *точка*, latinski *punctum*) dat je podatak da su je Rimljani upotrebljavali kao znak kojim su se odvajali dijelovi rečenice, stavci ili alineje; da je B. Šulek u stilistici za termin *tačka* koristio nazive

piknja, pik, tik; da u fonetici *tačka* označava mjesto artikulacije; *tačka kulminacije* je najviša tačka u intonaciji, a *tačka sličnosti* ima figurativno značenje (Simeon 1969: 616).

Jezička dimenzija u teoriji terminologije može se protumačiti jedino preko lingvističkih mehanizama i modeliranja termina kao terminoloških jedinica s kognitivnom i sa pragmatičkom komponentom značenja. Kad je u pitanju standardizacija lingvističke terminologije, treba imati u vidu i različite sociolingvističke kontekste (Bugarski 1986). Danas se u terminologijama obavezno uzima u obzir priroda diskursa i funkcionalnost termina na lokalnom i međunarodnom nivou. Tako je terminološko planiranje u uskoj vezi s aktivnostima terminološke standardizacije. Terminološko planiranje u velikoj je mjeri u skladu s potrebama i zahtjevima komunikacije u određenom području. S obzirom na to da terminološki podaci čine jezgro svake informacije i prezentacije znanja, svaka jezička zajednica nastoji razviti naučnu i tehničku terminologiju, a ponekad je prisiljena upotrebljavati strane termine u stručnoj komunikaciji (Nielsen 2006). Nacionalna terminološka baza podataka može sadržavati jednojezičke ili višejezičke terminološke podatke, a preporuka je da se uspostavi nacionalna terminološka politika kao višejezička i nerestriktivna (Infoterm 2005). Treba istaći da je terminološka politika javna strategija koja se formuliše na nivou političkog odlučivanja (Šćepanović 1996).

Imajući u vidu lingvistički karakter terminologije možemo dodati da iskustvo pokazuje različite pristupe i obrade terminoloških podataka. Društvene zajednice imaju različite potrebe i nivoe razvoja, ali se teži ka standardizaciji terminologije na principima i metodama terminološkog planiranja i afirmisanja znanja i obrazovnih tehnika. Ovo je podudarno s potrebom da se ubrzana globalizacija prati prevodima i prilagođavanjem terminologija u skladu s kulturnim i jezičkim normama manjinskih jezika. Očito je da terminološki razvoj u obrazovanju, nauci i kulturi predstavlja okosnicu *društva znanja*. Pod društvom znanja uobičajeno se podrazumijeva društveno-ekonomski sistem tehnološki razvijenih zemalja čija je privreda utemeljena na znanju koje se koristi kao značajan resurs kako u proizvodnji, tako i u procesima upravljanja. Menadžment danas raspolaže brojnim resursima i potrebno je razviti strategije korištenja i primjene znanja koja su dostupna putem novih tehnologija i mreže informacija međunarodnog karaktera.

4. Standardizacija gramatičkih i lingvističkih termina

Standardizacija terminologije uključuje niz aktivnosti i osnivanje institucija za standardizaciju kao preduslov kvaliteta i harmonizacije terminoloških sistema pojedinih nauka. U aktivnostima standardizacije lingvističkih termina, i naučnih termina općenito, primjenjuje se nekoliko kriterija:

- formalni – dužina, lakoća izgovora i pisanja, derivacioni potencijal, uklapanje u terminosistem;
- semantički – pojmovna adekvatnost, motivisanost i prozirnost, mogućnost definicije, preciznost, izražajnost, jednoznačnost/ višeznačnost, konotacije, sinonimi i homonimi, prisustvo i značenje termina u drugim jezicima, mogućnost razlikovanja termina od lekseme u svakodnevnoj upotrebi;
- pragmatički – prihvatljivost jezičkom osjećanju, ekonomičnost, stabilnost/ varijabilnost, krug korisnika, stepen odomaćenosti, ekvivalenti u drugim jezicima, mogućnost međujezičke ili međuvarijantne unifikacije;
- sociolingvistički – jezici i varijante sa stanovišta sistemskih mogućnosti u gramatičkom sistemu, vrijednosti koje kolektivi za njih vežu, stavovi purizma/internacionalizma koji utječu na vrednovanje porijekla termina, izvorni i prevedeni termini.

Terminološka praksa uglavnom je uključivala prva tri kriterija, dok se sociolingvistički orijentiranim istraživanjima više pažnje poklanja posljednjih decenija. Osnivanjem Instituta za jezik u Sarajevu 1973. otvorene su mogućnosti sistematičnijeg proučavanja jezičkih pitanja u Bosni i Hercegovini. U *Radovima* Instituta objavljeno je nekoliko istraživanja koja daju izvore i pravce razvoja gramatičke i lingvističke terminologije. Objavljena su istraživanja koja se odnose na kodifikaciju geografske, botaničke i školske terminologije, iza čega je uslijedilo izdavanje pravopisnih i terminoloških priručnika. U monografiji *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji* (Karadža 1984) date su karakteristike gramatičke terminologije u predvukovskom periodu. Proučena je Vukova gramatička terminologija kao sistem i terminološka tvorba. Monografija sadrži rječnik Vukovih gramatičkih pojmova-termina, kao i spiskove gramatičkih pojmova-termina kod Vukovih prethodnika. Pošto se standardnost jezika ne određuje samo na osnovu njegovog gramatičkog

sistema već i na osnovu leksikološkog inventara, monografija ima značaj kako sa sinhronijskog stanovišta, tako i sa stanovišta historije jezika, posebno historijske leksikografije. U tom smislu monografija potvrđuje stav da su terminologija, nomenklatura, norma, ortografija i frazeologija svojevrsna "nadgradnja" standardnog jezika. Između ostalog, u monografiji je priložen i abecedni spisak gramatičkih termina upotrijebljenih u *Bosanskom turskom učitelju* Ibrahima Berbića, štampanom u Carigradu 1893, gdje su po autorovoj ideji izlivena specijalna slova. Terminologija preuzeta iz arapskog jezika transliterirana je latinicom koja se upotrebljava u turskom jeziku. Posao transliteracije gramatičkih pojmova obavili su naučnici iz Orijentalnog instituta u Sarajevu.

U radu *Pokušaji ujednačavanja hrvatskosrpske gramatičke terminologije u XX stoljeću* (Stančić 1982) opisane su divergentne pojave u razvoju gramatičke terminologije u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, u međuratnoj i poratnoj Jugoslaviji. Prihvatanje ujednačene pravopisne terminologije podržano je školskim gramatikama i pravopisima. U zaključcima Novosadskog dogovora (1954) istaknuto je i pitanje izrade zajedničke terminologije za sve oblasti ekonomskog, naučnog i kulturnog života.

U monografiji *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave* (Stančić 1986) razmatra se planiranje jezika u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave i terminologija. Proučeni su termini iz akcentologije, dijalektologije, fonetike, morfologije i tvorbe riječi, zatim glagolski sistemi, sintaksa, pravopis i pisma. Sagledani su problemi terminološke standardizacije koja nije imala uslove za plansko ujednačavanje termina. *Gramatika bosanskog jezika*, objavljena 1890, ima 4 dijela: *Nauka o glasovima*, *Nauka o oblicima*, *Osnove ili nauka o tvorenju riječi* i *Sintaksa ili nauka o rečenicama*. Radi se o školskoj terminologiji koja i pored toga dobro ilustruje stanje u nauci o jeziku i njenoj terminologiji.

U knjizi *Bosanski, hrvatski i srpski aktuelni pravopisi: sličnosti i razlike* (Muratagić-Tuna 2005) dat je uporedni pregled pravopisnih termina sa stanovišta standardnojezičkih normi. Sagledano je aktuelno stanje u ortografskoj normi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika koji su imali dug put zajedničkog razvoja.

Proučavanje gramatičke i lingvističke terminologije i dalje je jedan od najznačajnijih poslova u kodifikaciji standardnog jezika. Terminološka standardizacija je poseban kriterij u mjeranju standardnosti nekog jezika.

Pitanja su vezana za posuđivanje i kalkiranje termina, ali i za tvorbu unutar gramatičkog sistema u kojem se termini ne izdvajaju od pravila koja važe za leksiku u cjelini. Termini su sloj specijalne leksike i pripadaju specijalnim ili stručnim jezicima. Domeni stručnih jezika odnose se na sve struke i nauke i u procesu su stalnog dograđivanja, kategorizacije i sistemskog uređivanja.

5. Zaključak

Težište rada je na standardizaciji terminoloških jedinica u kontekstu globalnih i nacionalnih strategija znanja. Terminološke jedinice posmatraju se kao jedinice specijalnog jezika, a terminološko planiranje kao niz aktivnosti jezičkog i komunikacijskog planiranja. Detaljnije je razrađen gramatička i lingvistička terminologija, te principi i metode rada u području standardizacije terminologije.

Conclusion

The paper *Terminology planning, communication and knowledge strategies* focuses on the problem standardization of terminological units in the context of global and national knowledge strategies.

The paper analyzes terminological units as units of a special language and terminological planning as a range of activities in the field of language and communication planning. Particular focus is put on grammatical and linguistic terminologies, in view of discovering different principles and methods in the field of terminology standardization.

Key words: terminological units, discourses of knowledge, communication

LITERATURA:

1. Bugarski, Ranko (1983): "Sociolinguistic issues in standardizing linguistic terminology", *Language in Society*, vol. 12, No 1, 65-70.
2. Bugarski, Ranko (1986): *Lingvistika u primeni*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
3. Castellví, M. Teresa Cabré (2003): "Theories of terminology. Their description, prescription and explanation", *Terminology*, 9: 2, 163-199.

4. Erdeljac, Vlasta; Willer-Gold, Jana (2009): *Priroda stručne terminologije i problemi njezina učenja*, Odsjek za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
5. Ide, Nancy; Romary, Laurent (2007): "Towards international standards for language resources", *Text, Speech and Language Technology*, vol. 37, 263-284.
6. ISO/TC37 (2010): *Terminology and other language and content resources*, www.iso.org; 23. 5. 2010.
7. Infoterm (2010): *Terminology Standardization, Terminology Management, Terminology Planning*, www.infoterm.info/standardization; 23. 5. 2010.
8. Infoterm (2005): *Guidelines for Terminology Policies: Formulating and implementing terminology policy in language communities (Smjernice za terminološke politike)*; preveli: Lana Hudeček i Luka Vukojević, UNESCO, Pariz.
9. ISO 860 (1996): *Terminology work / Harmonization of concepts and terms*, http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=5240; 16. 9. 2013.
10. ISO 704 (2000E): *Terminology work / Principles and methods*, http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=31696; 16. 9. 2013.
11. ISO 15188 (2001): *Project management guidelines for terminology standardisation* http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=26698; 16. 9. 2013.
12. Karadža, Mevlida (1984): "Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji u njenom formiranju i standardizaciji", *Radovi X*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
13. Karadža, Mevlida (1989): "Geografska terminologija", *Radovi XIV*, 123-188, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
14. Crystal, David (1988): *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, "Nolit", Beograd.
15. Minović, Milivoje (1974): "Termin kao jezički znak – semiotička projekcija terminološke problematike", *Radovi I*, str. 205-218, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
16. Minović, Milivoje (1975): "O specifičnostima srpskohrvatskih naučnih i tehničkih termina", *Radovi II*, str. 9-70, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1975.

17. Montviloff, Victor (1990): *National Information Policies (Nacionalne informacijske politike)*, UNESCO, Pariz.
18. Muratagić-Tuna, Hasnija (2005): *Bosanski, hrvatski i srpski aktuelni pravopisi: sličnosti i razlike*. Bosansko filološko društvo, Sarajevo.
19. Nielsen, Torben Lindholm; Jakšić, B; Uzunović, R (2006): *English-serbian Glossary of Technical Terms in The EU Directives of New Approach and Global Approach (Englesko-srpski rečnik tehničkih termina u evropskim direktivama Novog pristupa i Globalnog pristupa; preveo: D. Dimitrijević)*, Danski tehnološki institut – DTI, Ministarstvo za unutrašnje ekonomske odnose SCG, Beograd, 2006.
20. Pešikan, Mitar (1975): "Opšti rečnik i problemi stručne, posebno botaničke terminologije", *Radovi II*, str. 71-82, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
21. Simeon, Rikard (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.
22. Stančić, Ljiljana (1982): "Pokušaji ujednačavanja hrvatskosrpske gramatičke terminologije u XX stoljeću", *Radovi IV*, magistarski rad, str. 125-256, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
23. Stančić, Ljiljana (1986): "Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave", *Radovi XII*, monografija, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.
24. Šćepanović, Bogić (ur.) (1996): *Standardizacija terminologije*, Savezni zavod za standardizaciju, Institut za srpski jezik SANU, Yu forum kvaliteta, Beograd.
25. Valentios, Kostas; Mantzari, Elena (2006): "**The linguistic dimension of terminology: Principles and methods of term formation**", *Ist Athens International Conference on Translation and Interpretation. Translation: Between Art and Social Science*, 13-14 oktobar.
26. UNESCO (1976): *Terminology of documentation*, The UNESCO Press, Pariz.

821.112.2'373.7
821.163.4(497.6)'373.7

Dr. Belma ŠATOR

ANALYSE DER PHRASEOLOGISMEN IN GRIMMS MÄRCHEN UND IHRE ÄQUIVALENTE IM BOSNISCHEN

Einleitung

Auf die Erforschung sprachlicher Phänomene, wie Phraseologismen, wird immer mehr Wert gelegt. Die kontrastive Phraseologie geht einen Schritt weiter und vergleicht die Phraseologismen aus zwei oder mehreren Sprachen miteinander, dabei stößt sie ständig an Grenzen und Ausnahmen, denn jede Sprache ist kulturspezifisch geprägt und verfügt über solche Metapher, die in einer anderen Sprache vielleicht nicht vorhanden sind. Die kontrastive Phraseologieforschung der deutschen und bosnischen Sprache hat sich als relativ moderner Bereich der linguistischen Wissenschaft etabliert. Deutsche Phraseologismen wurden schon mit anderen Sprachen verglichen, selten jedoch mit dem Bosnischen. Deshalb wird sich dieser Beitrag mit der Analyse der Phraseologismen in Grimms Märchen befassen, als auch mit deren Äquivalenten im Bosnischen.

Ziel der Untersuchung

Ziele dieser Forschung sind: festzustellen, welche phraseologische Strukturen im ausgewählten Korpus vertreten sind; phraseologische Strukturen auf der morphologisch-syntaktischen Ebene zu beschreiben; phraseologische Strukturen semantisch zu analysieren; eine Typologie der phraseologischen Äquivalente des Deutschen und Bosnischen zu erstellen.

Es werden bei diesem Beitrag sowohl satzwertige als auch satzgliedwertige Phraseologismen in Betracht gezogen (vgl. Burger 1998: 37), aber auch Funktionsverbgefüge, deren Einbeziehung in die Phraseologie nicht übersehen werden kann (vgl. Fleischer 1997: 134-138). Am Ende wird der Beitrag eine kleine Übersicht über die Übersetzungsmöglichkeiten der exzerpierten Phraseologismen ins Bosnische geben. Einige der Wendungen

werden identisch in die Zielsprache übersetzt (*jmdm. um den Hals fallen-pasti nekom oko vrata* "jmdm. um den Hals fallen"). Einige werden mit kleineren formalen Unterschieden ins Bosnische übersetzt (*weit und breitenadaleko i naširoko* dt. "weit und umfänglich"). Es wird im behandelten Sprachmaterial auch Phraseologismen geben, die sich vom Original formal völlig unterscheiden werden (*wer A sagt, muss auch B sagen-što se započne, mora se i završiti* dt. "was begonnen wird, muss auch beendet werden"), als auch jene, die kein Äquivalent im Bosnischen haben (*guter Dinge sein-bititi veseo* dt. "fröhlich sein") (vgl. Hrustić 66f.).

Korpus

Das Korpus in diesem Beitrag wurde aus 20 verschiedenen Märchen der Gebrüder Grimm (*Rotkäppchen, Rapunzel, Rumpelstilzchen, Dornröschen, Aschenputtel, Der süße Brei, Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich, Hänsel und Gretel, Schneewittchen, Frau Holle, Der Wolf und die sieben jungen Geißlein, Der Teufel mit den drei goldenen Haaren, Hans im Glück, Die Sterntaler, Schneeweißchen und Rosenrot, Die sieben Raben, Die Bremer Stadtmusikanten, Der gestiefelte Kater, Der goldene Schlüssel, Jorinde und Joringl*) zusammengestellt. Die exzerpierten Beispiele entstammen der Website http://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/index. Es wurden 40 Phraseologismen exzerpiert, wobei drei davon (*koste es/es koste, was es wolle; auf der Hut sein; es geht jmdm. an den Kragen*) zweimal vorkommen. Die Nennform und die Bedeutung der 40 Phraseologismen wurden im phraseologischen Wörterbuch *Redewendungen* (Duden, 2002) und im *Deutsch-Kroatischen Universalwörterbuch* (Hansen-Kokoruš et al. 2005) überprüft.

In 15 (75%) von 20 analysierten Märchen sind phraseologische Einheiten vorgekommen, in fünf (25%) Märchen wurden keine Phraseologismen gefunden. Das Märchen *Die Bremer Stadtmusikanten* enthält sogar neun Phraseologismen (22,5%), während in fünf anderen Märchen jeweils nur ein Phraseologismus exzerpiert wurde.

Was die Komponenten (vgl. Burger 1998: 11) der sich im Korpus befindenden Phraseologismen betrifft, kann festgestellt werden, dass am häufigsten Substantive, die sich auf den menschlichen Körper beziehen vorkommen (*Herz: es nicht übers Herz bringen, etw. zu tun; jmdm. zu Herzen gehen; sich ein Herz fassen/nehmen; leichten Herzens; Hals: jmdm. um den Hals fallen; aus vollem Hals; Hand: jmdm. auf etw. die Hand geben;*

Haut und Haar: *mit Haut und Haar*; Gesicht: *ein Gesicht wie drei/sieben/zehn/vierzehn Tage Regenwettermachen*; Mark und Bein: *durch Mark und Bein/Pfennig gehen/dringen/fahren*; Galle: *Gift und Galle speien/spucken*), insgesamt 13 (32,5%).

Es folgen Phraseologismen mit Zoonymen (Gans: *dumme Gans!*; Fuchs und Hase: *wo sich die Füchse/wo sich Fuchs und Hase gute Nacht sagen*), insgesamt drei (7,5%), die sehr oft im Alltag gebraucht werden (vgl. Prndelj-Šator 2013: 71).

Einige Autoren sprechen im Rahmen der Phraseologie über die unikalen Komponenten (vgl. Fleischer 1997: 37-46) oder unikale Bestandteile (vgl. Donalies 2009: 78). Solche Komponenten, die als Lexeme nur in bestimmten Phraseologismen vorkommen, sind auch im Korpus dieses Beitrages zu finden (*nicht viel Federlesen machen*; *Maulaffen feilhalten*; *Reißaus nehmen*; *sich nicht ins Bockshorn jagen lassen*).

Phraseologische Strukturen im ausgewählten Korpus

Bei der Analyse der Strukturtypen im Korpus wurden die Phraseologismen, vor allem, in Anlehnung an Fleischers (vgl. 1997: 99-109) Theorien über die innere Struktur der Phraseologismen eingeteilt, und zwar in: Festgeprägte prädikative Konstruktionen, Komparative Phraseologismen, Phraseologische Wortpaare, Sprichwörter, Kommunikative Formeln und Funktionsverbgefüge. Obwohl Fleischers Einteilung umfassend ist, konnten zwei (5%) Phraseologismen (*leichten Herzens*; *aus vollem Hals*) keiner der genannten Gruppe angeschlossen werden.

Festgeprägte prädikative Konstruktionen, im Korpus 19 Stück (47,5%), sind laut Fleischer (vgl. 1997: 99f.) Phraseologismen, die unter dem lexikalischen Aspekt (Stabilität lexikalischer Einheiten) stabil sind, aber unter dem kommunikativ-grammatischen Aspekt variabel sind: *jmdm. auf etw. die Hand geben*; *jmdm. um den Hals fallen*; *jmdn. auf die Probe stellen*; *wo sich die Füchse/wo sich Fuchs und Hase gute Nacht sagen*; *guter Dinge sein*; *es nicht übers Herz bringen*, *etw. zu tun*; *jmdm. zu Herzen gehen*; *es ist um jmdn. geschehen*; *sich ein Herz fassen/nehmen*; *nicht viel Federlesen(s) (mit jmdm., etw.) machen*; *es geht jmdm. an den Kragen*; *etw. aufs Spiel setzen*; *Maulaffen feilhalten*; *sich auf den Weg machen*; *Reißaus nehmen*; *es geht jmdm. an den Kragen*; (*jmdm.*) *durch Mark und Bein/Pfennig gehen/dringen/fahren*; *sich nicht ins Bockshorn jagen lassen*; *Gift und Galle speien/spucken*).

Komparative Phraseologismen sind mit nur zwei Phraseologismen (5%) im Korpus vertreten. Sie werden als Vergleich an ein "Element des Satzes fest angeschlossen" (Fleischer 1997: 104). Der Anschluss des Vergleichs geschieht meistens durch *wie* (*ein Gesicht wie drei/sieben/zehn/vierzehn Tage Regenwetter machen*), aber "Phraseologismen können in die Vergleichsstruktur umgebildet werden. Nicht immer ist dabei zu entscheiden, ob vielleicht nicht auch der komparative Phraseologismus die Ausgangsstruktur darstellt, aus der der nichtkomparative abgeleitet wurde" (Fleischer 1997: 105) (...*dass es (nur so) eine Art hat*).

Phraseologische Wortpaare kennzeichnet eine charakteristische Struktur: "zwei (nur selten drei) der gleichen Wortart angehörende Wörter, verknüpft durch eine Konjunktion (meist *und*, auch *weder...noch, oder*) oder Präposition (*in*)" (Fleischer 1997: 106). Im analysierten Korpus wurden drei (7,5%) Phraseologismen gefunden, die auf Grund ihrer Struktur zu den Phraseologischen Wortpaaren gezählt werden können: *weit und breit*; über und über; *mit Haut und Haar*.

In diesem Beitrag wird von der Phraseologie im weiteren Sinne (vgl. Eismann/Grzybek 1994: 94) ausgegangen, die auch Geflügelte Worte, Sprichwörter, Funktionsverbgefüge u. Ä. umfasst.

Sprichwörter haben folgende Merkmale:

- Sie haben meistens eine metaphorische Bedeutung;
- Sie sind feste Satzkonstruktionen, mit einem festen, invariablen lexikalischen Bestand;
- Sie wollen meistens didaktisieren;
- Sie beziehen sich auf das praktische Leben;
- Sie sind historisch fixiert (vgl. Fleischer 1997: 76f.).

Donalies (vgl. 2009: 90-102) zählt Sprichwörter zu den Satzphrasemen, Burger (vgl. 1998: 37) zählt sie zu den propositionalen Phraseologismen, die zu der großen Gruppe der referentiellen Phraseologismen gehören. Im exzerpierten Sprachmaterial wurden vier (10%) Sprichwörter gefunden, wobei ein Sprichwort in zwei Märchen (*Rapunzel* und *Die sieben Raben*) vorkommt: *koste es/es koste, was es wolle; wer A sagt, muss auch B sagen; koste es/es koste, was es wolle; da ist guter Rat teuer*.

Kommunikative Formeln haben nicht nur die Struktur eines Satzes, sondern sie entsprechen auch auf Grund ihrer Funktion einem Satz. Diese Satzstruktur kann explizit, teilweise auch implizit oder reduziert sein (vgl. Fleischer 1997: 125). Das sind "feststehende Formeln, Bemerkungen,

Ausrufe, die uns die Sprache für bestimmte Situationen gebrauchsfertig zur Verfügung stellt" (Fleischer 1997: 126). Kommunikative Formeln werden auf Grund ihrer kommunikativen Funktion in jene eingeteilt, die zur Begrüßung dienen, in jene, die schelten oder fluchen, kommentieren, oder stimulieren (vgl. Fleischer 1997: 130). In den 20 analysierten Märchen wurde nur eine kommunikative Formel (2,5%) gefunden, *dumme Gans!*.

Unter einem Funktionsverbgefüge verstehen Linguisten "die Verbindung von einem verbalen Bestandteil (einem Funktionsverb, das arm ist an lexikalischer Bedeutung) und einem nominalen Bestandteil (zumeist einer Nominalgruppe im Akkusativ oder einer Präpositionalgruppe), abgeleitet von korrespondierenden Verben" (Helbig 2006: 166). Donalies (2009: 85f.) spricht über Funktionsverbgefüge im Unterkapitel *Verbphrase*. In diesem Korpus mit insgesamt 40 Beispielen wurden neun (22,5%) Funktionsverbgefüge exzerpiert. Ein Beispiel kommt wiederholt vor, in *Schneewittchen* und *Der Wolf und die sieben Geißlein*. Folgende Funktionsverbgefüge sind Teil des analysierten Korpus: *sich Hoffnung machen; den Befehl ausgehen lassen; in Erfüllung gehen; im tiefen Schlaf liegen; Arbeit tun; in Verdacht haben; auf der Hut sein* (kommt zweimal vor); *in Empfang nehmen*.

Die Ergebnisse zeigen, dass die Struktur der festgeprägten prädikativen Konstruktionen mit 19 (47,5%) Beispielen vorkommt, die fast die Hälfte des gesamten Sprachmaterials ausmacht. Unerwartet wenig vertreten sind die komparativen Phraseologismen mit nur zwei (5%) Beispielen.

Morphologisch-syntaktische Klassifikation der Phraseologismen

Bei der morphologisch-syntaktischen Klassifikation der im Korpus vorkommenden Phraseologismen werden die von Fleischer (vgl. 1997: 138-161) und von Donalies (vgl. 2009: 57-102) verwendeten Kriterien angewendet, weil Fleischers Klassifikation detailliert die Phraseologismen unterhalb der Satzgrenze beschreibt, während sich Donalies detaillierter mit der Klassifikation der Phraseologismen oberhalb der Satzgrenze beschäftigt.

Fleischer (vgl. 1997: 139) unterscheidet unter Berücksichtigung der Wortart der Komponenten, der Satzgliedrolle und des morphologischen Paradigmas: substantivische, adjektivische, adverbiale und verbale Phraseologismen. Donalies (vgl. 2009: 57) macht einen Unterschied zwischen Satzteilphrasemen und Satzphrasemen. Satzphraseme grenzt sie voneinander folgendermaßen ab: einfache Sätze, Satzreihen, Satzgefüge

und elliptische Satzverbindungen (vgl. Donalies 2009: 90f.).

Verbale Phraseologismen sind alle Phraseologismen, die ein Verb enthalten. Sie sind "am reichsten entwickelt und weisen die mannigfachsten Strukturen auf" (Fleischer 1997: 154). Da alle festgeprägten prädikativen Konstruktionen ein Verb als ihre obligatorische Komponente haben, gehören sie in die Gruppe der verbalen Phraseologismen. Die sich im Korpus befindenden Beispiele innerhalb der komparativen Phraseologismen enthalten auch ein Verb und somit werden sie zu den verbalen Phraseologismen gerechnet.

Zwei Beispiele im Rahmen der festgeprägten prädikativen Konstruktionen und komparativen Phraseologismen (*wo sich die Füchse/wo sich Fuchs und Hase gute Nacht sagen; ...dass es (nur so) eine Art hat*) haben die Struktur eines Nebensatzes und können somit laut Donalies (2009: 57) zu den Satzphrasemen, genauer in die Untergruppe *Satzgefüge* eingeordnet werden.

Die adjektivischen Phraseologismen sind schwach entwickelt. Einige Autoren fragen sich (vgl. Fleischer 1997: 147), ob von adjektivischen Phraseologismen überhaupt gesprochen werden soll. Im untersuchten Korpus sind dementsprechend keine adjektivischen Phraseologismen vorgekommen.

Die adverbialen Phraseologismen sind zahlreicher als die adjektivischen Phraseologismen (vgl. Prndelj-Šator 2013:121; Fleischer 1997: 149). Alle phraseologischen Einheiten, die der syntaktischen Funktion einer adverbialen Bestimmung entsprechen, gehören zu den adverbialen Phraseologismen. Innerhalb der Struktur der phraseologischen Wortpaare, die drei Beispiele zählt, sind nur die adverbialen Phraseologismen vorgekommen und zwar zwei, die der Funktion Adverbialbestimmung des Ortes (*weit und breit; über und über*) entsprechen, und ein Phraseologismus, der die Funktion im Satz einer Adverbialbestimmung der Art und Weise (*mit Haut und Haar*) erfüllt.

Alle im Korpus vorkommenden Sprichwörter enthalten ein oder mehrere Verben und können auf Grund dessen zu den verbalen Phraseologismen gezählt werden. Bei phraseologischen Einheiten oberhalb der Satzgrenze wird in diesem Beitrag die Klassifikation von Donalies (vgl. 2009: 57) übernommen und somit werden die Sprichwörter zu den Satzphrasemen gerechnet, darunter drei zu den Satzgefügen (*koste es/es koste, was es wolle* (kommt doppelt vor); *wer A sagt, muss auch B sagen*)

und ein Sprichwort hat die Struktur eines einfachen Satzes (*da ist guter Rat teuer*).

Das Sprachmaterial in diesem Beitrag enthält eine kommunikative Formel (*dumme Gans!*). Laut Fleischer (vgl. 1997: 142) könnte der genannte Phraseologismus auf Grund seiner Struktur (adjektivisches Attribut + Substantiv) zu den substantivischen Phraseologismen gezählt werden. Substantivische sind jene phraseologische Einheiten, die im Satz (also, unterhalb der Satzgrenze) die Funktion des Subjekts oder Objekts ausüben können. Da, wie bereits erwähnt, kommunikative Formeln einem Satz entsprechen, wird *dumme Gans!* zu den Satzphrasemen gezählt. Hierbei handelt es sich um einen Satz, der kein Prädikat enthält, daher gehört dieses Satzphrasem zu den elliptischen Satzverbindungen.

Alle Funktionsverbgefüge, sowohl die mit einer Präpositionalgruppe (*in Erfüllung gehen; im tiefen Schlaf liegen; in Verdacht haben; auf der Hut sein; auf der Hut sein; in Empfang nehmen*), als auch jene mit einer Akkusativgruppe (*sich Hoffnung machen; den Befehl ausgehen lassen; Arbeit tun*), enthalten ein Verb und werden zu den verbalen Phraseologismen gezählt.

Zwei Phraseologismen, die auf Grund ihrer inneren Struktur zu keiner Gruppe eingeteilt werden können (*leichten Herzens; aus vollem Hals*), werden zu den adverbialen Phraseologismen gerechnet, da sie im Satz die Funktion der adverbialen Bestimmung der Art und Weise ausüben.

Die Ergebnisse bei der morphologisch-syntaktischen Analyse zeigen, dass, wie erwartet, die verbalen Phraseologismen mit 30 (75%) Beispielen überwiegen. Es folgen die adverbialen Phraseologismen mit fünf (12,5%) Beispielen und Satzphraseme auch mit fünf (12,5%) Beispielen. Substantivische und adjektivische Phraseologismen sind im aus den Märchen der Gebrüder Grimm exzerpierten Korpus nicht vertreten.

Semantische Beschreibung der Phraseologismen

In diesem Kapitel wird die semantische Analyse der phraseologischen Strukturen im Korpus durchgeführt. Unter der semantischen Analyse wird, vor allem, das Bestimmen des Idiomatizitätsgrades der phraseologischen Einheiten verstanden. Hierbei werden Phraseologismen in drei Gruppen eingeteilt: vollidiomatische, teilidiomatische und nichtidiomatische Phraseologismen (vgl. Burger 1998: 31).

Bei idiomatischen Phraseologismen behält keine der phraseologischen Bestandteile ihre denotative Bedeutung. Die teilidiomatischen

Phraseologismen sind diejenigen Phraseologismen, bei denen eine der Komponenten ihre denotative Bedeutung behält. Bei den nichtidiomatischen Phraseologismen besteht kein oder nur ein minimaler Unterschied zwischen der phraseologischen und der denotativen Bedeutung.

Festgeprägte prädikative Konstruktionen im analysierten Korpus werden in zwölf idiomatische (*jmdm. um den Hals fallen; wo sich die Füchse/wo sich Fuchs und Hase gute Nacht sagen; es nicht übers Herz bringen, etw.zu tun; jmdm. zu Herzen gehen; es ist um jmdn. geschehen; nicht viel Federlesen(s) (mit jmdm., etw.) machen; es geht jmdm. an den Kragen; etw. aufs Spiel setzen; Maulaffen feilhalten; es geht jmdm. an den Kragen; (jmdm.) durch Mark und Bein/ Pfennig gehen/dringen/fahren; Gift und Galle speien/spucken*) und sieben teilidiomatische (*jmdm.auf etw. die Hand geben; jmdn. auf die Probe stellen; sich ein Herz fassen/nehmen; sich auf den Weg machen; Reißaus nehmen; guter Dinge sein; sich nicht ins Bockshorn jagen lassen*) Phraseologismen eingeteilt.

Bei den komparativen Phraseologismen, den Grad der Idiomatizität untersuchend, gehören beide Beispiele (*ein Gesicht wie drei/sieben/zehn/vierzehn Tage Regenwetter machen; ...dass es (nur so) eine Art hat*) zu den teilidiomatischen Phraseologismen.

Von den insgesamt drei phraseologischen Wortpaaren werden zwei (*über und über; mit Haut und Haar*) zu den idiomatischen Phraseologismen gezählt, ein Wortpaar ist teilidiomatisch (*weit und breit*).

Was den Grad der Idiomatizität bei den Sprichwörtern betrifft, werden alle vier zu den teilidiomatischen Phraseologismen gezählt (*koste es/es koste, was es wolle* (kommt dopplet vor); *wer A sagt, muss auch B sagen; da ist guter Rat teuer*).

Da es bei der kommunikativen Formel (*dumme Gans!*) im untersuchten Korpus keinen oder nur einen minimalen Unterschied zwischen der phraseologischen und der denotativen Bedeutung gibt, gehört sie in die Gruppe der nichtidiomatischen Phraseologismen.

Auch Funktionsverbgefüge (*sich Hoffnung machen; den Befehl ausgehen lassen; in Erfüllung gehen; im tiefen Schlaf liegen; Arbeit tun; in Verdacht haben; auf der Hut sein* (kommt doppelt vor); *in Empfang nehmen*), wie auch die kommunikative Formel, haben fast keine übertragene Bedeutung. Daher gehören alle zu den nichtidiomatischen Phraseologismen. Zwei Phraseologismen des Korpus (*leichten Herzens; aus vollem Hals*), die keiner der vorgefundenen Strukturen entsprechen, werden zu den

teildiomatischen Phraseologismen gezählt, weil eine der Komponenten ihre denotative Bedeutung behält.

Die semantische Analyse der Phraseologismen im exzerpierten Korpus hat gezeigt, dass alle Idiomatizitätsgrade vertreten sind. Am häufigsten kommen die idiomatischen Phraseologismen mit 16 (40%) Beispielen vor. Es folgen die nichtidiomatischen mit 14 (35%) Beispielen. Den dritten Platz belegen die nichtidiomatischen Phraseologismen mit zehn Beispielen oder 25% vom gesamten Korpus.

Typologie der phraseologischen Äquivalente des Deutschen und Bosnischen

Eines der wichtigsten Ergebnisse im Rahmen der kontrastiven Phraseologie ist sicherlich die Analyse der Äquivalente in verschiedenen Sprachen. Die bisherigen Analysen basierten auf der Einteilung der Äquivalente in Gruppen. Die Anzahl der Gruppen ist abhängig vom Autor und den Aufgaben und Zielen, die für die phraseologischen Systeme, die kontrastiert werden, wichtig sind. In diesem Beitrag wird die Einteilung der Äquivalente von Dobrovol'skij (vgl. 1988: 58) befolgt. Er unterscheidet drei Gruppen: absolute Äquivalenz, partielle Äquivalenz und keine Äquivalenz.

Zu der ersten Gruppe werden diejenigen Wendungen gezählt, die identisch in die Zielsprache übersetzt werden können (*jmdm. um den Hals fallen-pasti nekom oko vrata* dt. "jmdm. um den Hals fallen"). Die partielle Äquivalenz von Dobrovol'skij wird hier in zwei Gruppen eingeteilt, in jene Phraseologismen, die mit kleineren formalen Unterschieden ins Bosnische übersetzt werden (*weit und breit-nadaleko i naširoko* dt. "weitaus und umfänglich") und jene Phraseologismen, die sich vom Original formal völlig unterscheiden (*wer A sagt, muss auch B sagen-što se započne, mora se i završiti* dt. "was begonnen wird, muss auch beendet werden"). Zur dritten Gruppe gehören jene Wendungen aus dem Korpus, die kein Äquivalent im Bosnischen haben (*guter Dinge sein-* "biti veseo" dt. "fröhlich sein").

Bei den festgeprägten prädikativen Konstruktionen sind alle drei Gruppen der Äquivalenz vorzufinden. Phraseologismen aus dem Korpus, die identisch ins Bosnische übersetzt werden: *jmdm. um den Hals fallen-pasti nekom oko vrata; jmdn. auf die Probe stellen-staviti nekoga na probu; etw. aufs Spiel setzen-staviti nešto na kocku*. Phraseologismen, die mit

kleineren formalen Unterschieden ins Bosnische übersetzt werden, gibt es bei dieser Struktur keine.

Phraseologismen der zweiten Gruppe, die ins Bosnische äquivalent und nicht kongruent übersetzt werden: *jmdm. auf etw. die Hand geben- nekom dati časnu riječ* dt. "jmdm. das Ehrenwort geben"; *wo sich die Füchse/wo sich Fuchs und Hase gute Nacht sagen-Bogu za leđima* dt. "hinter Gottes Rücken"; *es nicht übers Herz bringen (etw. zu tun)-nemati srca da nešto učiniš* dt. "kein Herz haben, etwas zu tun"; *jmdm. zu Herzen gehen-nešto dira nekog u srce* dt. "etw. berührt jmds. Herz"; *es ist um jmdn. geschehen-bitu gotov* dt. "erledigt sein"; *Maulaffen feilhalten-krasti Bogu dane* dt. "Gottes Tage stehlen"; *Reißaus nehmen-dati petama vjetra* dt. "den Fersen Wind geben"; *jmdm. durch Mark und Bein/Pfennig gehen/dringen/fahren-parati nekom uši* dt. "jmds. Ohren kränken"; *Gift und Galle speien-pjeniti od bijesa* dt. "vor Wut schäumen".

Zur dritten Gruppe, die kein Äquivalent im Bosnischen haben, gehören folgende Phraseologismen aus dem Korpus: *guter Dinge sein; sich ein Herz fassen/nehmen; nicht viel Federlesen (mit jmdm., etw.) machen; es geht jmdm. an den Kragen* (es kommt doppelt vor); *sich auf den Weg machen; sich nicht ins Bockshorn jagen lassen*.

Die komparativen Phraseologismen im Korpus werden ins Bosnische äquivalent und nicht kongruent übersetzt, also gehören sie in die zweite Gruppe: *ein Gesicht wie drei/sieben/zehn/vierzehn Tage Regenwetter machen-namrštitu se kao da su mu svi pomrli* dt. "die Stirn runzeln, als ob jmdm. alle Verwandten gestorben sind/seien"; *...dass es (nur so) eine Art hat-da ne može biti bolje* dt. "dass es kaum besser sein kann/könnte".

Alle drei phraseologischen Wortpaare gehören bezüglich der Äquivalenz zur zweiten Gruppe, eine Wendung (*weit und breit-nadaleko i naširoko* dt. "weitaus und umfänglich") wird mit kleineren formalen Unterschieden ins Bosnische übersetzt, während sich die restlichen zwei Phraseologismen im Bosnischen formal völlig vom deutschen Beispiel aus dem Korpus unterscheiden (über und über-od glave do pete dt. "vom Kopf bis zur Ferse"; *mit Haut und Haar-srcem i dušom* dt. "mit dem Herzen und der Seele").

Die Sprichwörter im Korpus werden ins Bosnische äquivalent und teilkongruent übersetzt (*koste es/es koste, was es wolle-što košta da košta* dt. "es koste, dass es koste") oder äquivalent und nicht kongruent (*wer A sagt, muss auch B sagen-što se započne, mora i da se završi* dt. "was begonnen

wird, muss auch beendet werden"; *da ist guter Rat teuer-tu je teško biti pametan* dt. "da ist es schwer, klug zu sein"). Somit gehören alle Sprichwörter zu der partiellen Äquivalenz. Die Kommunikative Formel gehört in die zweite Gruppe der partiellen Äquivalenz. Dieser Phraseologismus wird ins Bosnische äquivalent und nicht kongruent übersetzt (*dumme Gans!-glupa kozo!* dt. "dumme Ziege").

Was die Funktionsverbgefüge betrifft, gibt es jene, die in die erste Gruppe gehören und identisch ins Bosnische übersetzt werden (*im tiefen Schlaf liegen-ležati u dubokom snu; auf der Hut sein-biti na oprezu*). Zwei Beispiele entsprechen der partiellen Äquivalenz und werden somit äquivalent und nicht kongruent übersetzt (*sich Hoffnung machen-polagati nadu* dt. "Hoffnung ablegen"; *den Befehl ausgeben lassen-izdati naredbu* dt. "den Befehl ausstellen"). Zur dritten Gruppe gehören Funktionsverbgefüge, die im Bosnischen kein Äquivalent haben (*in Erfüllung gehen; Arbeit tun; jmdn. in Verdacht haben; in Empfang nehmen*). Zwei Phraseologismen, die "unabhängig" auf Grund ihrer inneren Struktur sind, werden ins Bosnische identisch (äquivalent und kongruent), *leichten Herzens-lahka srca*, und äquivalent und nicht kongruent (partielle Äquivalenz), *aus vollem Hals-iz sveg glasa* dt. "aus ganzer/voller Stimme", übersetzt.

Die Analyse der Typologie der phraseologischen Äquivalente hat gezeigt, dass die Phraseologismen im Korpus am häufigsten der partiellen Äquivalenz entsprechen, 22 (55%) Wendungen werden äquivalent und teilkongruent (drei Phraseologismen) oder äquivalent und nicht kongruent (19 Phraseologismen) ins Bosnische übersetzt. Den zweiten Platz belegen die Phraseologismen, die im Bosnischen kein phraseologisches Äquivalent haben (27,5%).

Schlussbemerkung

Die Analyse der Phraseologismen in Grimms Märchen und ihrer Äquivalente im Bosnischen hatte folgende Ziele: festzustellen, welche Strukturen im exzerpierten Korpus vorkommen; jene morphologisch-syntaktisch zu beschreiben; den Idiomatizitätsgrad der Phraseologismen zu bestimmen und die Typologie der phraseologischen Äquivalente des Deutschen und Bosnischen zu erstellen. Was das erste Ziel anbetrifft, wurde festgestellt, dass fast die Hälfte des exzerpierten Sprachmaterials die festgeprägten prädikativen Konstruktionen (47,5%) ausmachen. Überraschenderweise gehören nur zwei Wendungen zu den komparativen

Phraseologismen, obwohl jene Struktur im Deutschen häufig vorkommt. Die morphologisch-syntaktische Analyse des Sprachmaterials ergab, dass die verbalen Phraseologismen, die sonst am reichsten entwickelt sind, sogar 75% ausmachen.

Die adjektivischen Phraseologismen, die selten vorkommen, und die substantivischen Phraseologismen, die in der deutschen Sprache häufiger vorkommen, waren in dem analysierten Korpus nicht vorhanden. Beim Idiomatizitätsgrad der Phraseologismen gibt es keine größeren Unterschiede – alle Grade sind vertreten: vollidiomatische (40%), teilidiomatische (35%) und nichtidiomatische (25%) Phraseologismen. Was das letzte Ziel dieses Beitrages betrifft, kann festgestellt werden, dass die Phraseologismen im deutschen Korpus am häufigsten ihr phraseologisches Äquivalent haben – absolute Äquivalenz sogar bei 17,5% der Beispiele, partielle Äquivalenz bei 55% der Phraseologismen. Es überrascht nicht, dass es bei denjenigen Phraseologismen, die unikale Komponenten als ihre Bestandteile haben, keine Übereinstimmung im Bosnischen gab.

THE ANALYSIS OF IDIOMS IN THE GRIMM FAIRY TALES AND THEIR EQUIVALENTS IN THE BOSNIAN LANGUAGE

Abstract

The theme of this study is the analysis of idioms in the Grimm fairy tales and their equivalents in the Bosnian language. The goal of this study is to determine which types of phraseological structures appear in excerpted corpus, to analyse these linguistic materials on the morpho-syntactic and semantic level, and to analyse equivalents in German as the initial language and finally to analyse equivalents in the target language, Bosnian.

Key words: phraseology, idiom, morpho-syntax, semantics, contrastive phraseology

LITERATURVERZEICHNIS:

- Burger, Harald (1998): *Phraseologismen. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.

- Dobrovl'skij, Dmitrij (1998): *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik. Linguistische Studien*, Verlag Enzyklopädie, Leipzig.
- Donalies, Elke (2009): *Basiswissen. Deutsche Phraseologie*, Narr Francke Attemto Verlag, Tübingen.
- Dudenredaktion (2002): *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, Dudenverlag, Mannheim etc.
- Eismann, Wolfgang/Grzybek Peter (1994): "Sprichwort, sprichwörtliche Redensart, Phraseologismus: Vom Mythos der Nicht-Trennbarkeit" in: *Sprachbilder zwischen Theorie und Praxis*, 2, S. 89-132.
- Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Hansen-Kokoruš, Renate et al. (2005): *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch. Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Nakladni zavod "Globus", Zagreb.
- Helbig, Gerhard (2006): "Funktionsverbgefüge – Kollokationen – Phraseologismen. Anmerkung zu ihrer Abgrenzung im Lichte der gegenwärtigen Forschung", in: *Wörter – Verbindungen. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag*, S. 165-174.
- Hrustić, Meliha (Hg.) (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "Kopf" / "glava" u njemačkom i b/h/s jeziku*, Tuzla.
- Prndelj-Šator, Belma (2013): *Zoonimska sastavnica frazema kojima se opisuju čovjekove osobine (na građi njemačkog i bosanskog jezika)*, Univerzitet "Džemal Bijedić" Mostar, Fakultet humanističkih nauka.
- http://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/index, 15. 4. 2013.

Mr. Anisa TRBONJA-OMANIĆ

GRAMATIKALIZACIJA PREPOZICIJA**Sažetak**

U ovom radu će biti riječi o procesu gramatikalizacije u širem i užem smislu, tj. o nastanku gramatičkih oblika i konstrukcija, o aktuelnim jezičkim pojavama, o procesima u kojima jezičke jedinice s vremenom postaju gramatičke. Sekundarne prepozicije nastaju zahvaljujući gramatikalizaciji, tzv. stepenastom procesu, o kojem govori više lingvista, a među kojima posebnu pažnju poklanjamo Di Meoli.

Ključne riječi: gramatikalizacija, sinhronijski i dijahronijski pristup jeziku, gramatički znak, nastanak sekundarnih prepozicija, diferenciranje naspram početne strukture, prototipiziranje

Uvod

Gramatikalizacija se obično definira "kao promjena autonomne leksičke jedinice u gramatičku funkcionalnu riječ, odnosno gramatički morfem" (usp. Di Meola 2000: 5).¹ Pojava da gramatički znakovi nastaju od leksičkih potječe još iz početnih stadija historijske nauke o jeziku 18. vijeka i na nju je 1912. prvi ukazao francuski lingvista Antoine Meillet, koji je i prvi upotrijebio termin *gramatikalizacija*. Meillet u svom članku "L'évolution des gormes grammaticales" govori o "le passage d'un mot autonome au rôle d'élément grammatical"² i "l'attribution du caractère grammatical à un mot jadis autonome"³ (cit. Prema: Di Meola 2000: 5). On navodi da gramatički

1 "Grammatikalisierung wird gewöhnlich definiert als Wandel einer autonomen lexikalischen Einheit zu einem grammatischen Funktionswort bzw. zu einem grammatischen Morphem."

2 "der Übergang eines autonomen Wortes in die Rolle eines grammatischen Elements" (G. Diewald 2008: 151) = prijelaz autonomne riječi u ulogu gramatičkog elementa.

3 "die Zuweisung eines grammatischen Charakters an einst autonomes Wort" (G. Diewald 2008: 151) = dodjeljivanje gramatičkog karaktera nekadašnjoj autonomnoj riječi.

znakovi nastaju analogijom i gramatikalizacijom (usp. Diewald 2008: 151), mada i već postojeće gramatičke riječi može zahvatiti gramatikalizacija i da one i tada mogu ojačati svoj gramatički karakter.

Nübling (2006: 221) govori o gramatikalizaciji kao procesu koji on definira na sljedeći način: "Der Prozess, in dem ein lexikalisches Zeichen grammatische Bedeutung bzw. Funktion annimmt oder in dem bereits grammatische Zeichen noch grammatischere Funktionen entwickeln, wird als Grammatikalisierung bezeichnet." Gramatikalizacija kao samostalni lingvistički postupak postaje moderna posljednjih 15 do 20 godina prošlog stoljeća.

Ljiljana Šarić (1999: 81) govori o dva široka značenja termina gramatikalizacije, koja "u prvome upućuje na dio proučavanja jezika koji se usredotočuje na nastanak gramatičkih oblika i konstrukcija, na njihovu upotrebu i na to kako one oblikuju jezik". U drugom značenju naziv *gramatikalizacija* upućuje na aktuelne jezičke pojave, procese u kojima jezičke jedinice s vremenom postaju gramatičke. Prema tome, proučavanje gramatikalizacije uključuje i sinhronijski i dijahronijski pristup jeziku.

Prema Lj. Šarić (1999: 93), gramatikalizacija u užem smislu podrazumijeva postajanje neke, izvorno leksičke jedinice, gramatičkom. U tom procesu ta jedinica gubi dio svog fonološkog i semantičkog sadržaja te nestaju ograničenja njenog izbora, a istovremeno se smanjuje sloboda upotrebe jedinice. Ta jedinica integrira se u paradigmu, postaje obavezna u nekim oblicima i u njima dobija čvrsto mjesto. Jedno od najpoznatijih mišljenja jeste teza da su procesi gramatikalizacije unidirekcionalni, tj. jednosmjerni (od leksičkog do gramatičkog nivoa), a da se degramatikalizacija ne javlja ili, u najgorem slučaju, javlja veoma rijetko (usp. Diewald 2008: 157)⁴.

Prema Van Pottelberge (2005: 172), većina degramatikalizacija ne smatra se predmetom gramatikalizacije već rezultatom drugih procesa (npr. tvorbe riječi).

Jedno od teoretskih mišljenja jeste da gramatikalizacija predstavlja stepenasti proces, tj. da se fiksiranje ili redukcija oblika i razvoj apstraktnog ili funkcionalnog značenja odvija postepeno. Proces gramatikalizacije često se opisuje i kao *clines* ili *pathways*, a rezultat u sinhronijskom stanju jezika *grammaticalization chains* (usp. Van Pottelberge 2005: 172).

---

4 "Unidirektionalität meint, dass zwar grammatische Zeichen kontinuierlich und in großer Zahl aus lexikalischen Zeichen entstehen, dass jedoch das Umgekehrte nicht gilt oder jedenfalls nur äußerst selten und unter besonderen Bedingungen anzutreffen ist."

Na osnovu tipoloških istraživanja ishodište gramatikalizacije progresivnog aspekta je tipično konstrukcija koja ima "lokativno" značenje. U takvoj shemi "location scheme" subjekat se nalazi na mjestu neke određene aktivnosti i istovremeno se bavi njome. S vremenom se lokativna komponenta povlači i ostaje samo vremenski tok (usp. Van Pottelberge 2005: 172). Za razliku od hipoteze o unidirekcionalnosti, stepenasti razvoj i konkretna etimologija kao osobine dosad nikad nisu dovedeni u pitanje.

Lehmann (1995: 1254) smatra gramatikalizaciju bitnim procesom u kojem nastaju sinsemantične riječi i on je ponudio temeljni teoretski model gramatikalizacije. On polazi od teze da je leksički znak samostalan, a gramatički znak uvijek ovisan. Pod samostalnošću Lehmann podrazumijeva općenito slobodu kojom se manipulira nekim znakom. Svoj pojam samostalnosti Lehmann definira pomoću triju temeljnih vidova: distinktivnosti (Gewicht), kohezije (Kohäsion) i varijabilnosti (Variabilität). Ova 3 vida on analizira na paradigmatskom i sintagmatskom nivou i tako nastaje 6 parametara.

	paradigmatisch	Syntagmatisch
Gewicht	Integrität	struktureller Skopus
Kohäsion	Paradigmazität	Fügungeenge
Variabilität	Wählbarkeit	Stellungsfreiheit

Pomoću Lehmannovog modela i ovih 6 parametara može se odrediti stepen gramatikalizacije određenog jezičkog znaka.

Gramatikalizacija pogađa samostalnost jezičkog znaka. On kaže da u procesu gramatikalizacije kohezija raste, a da varijabilnost i distinktivnost opadaju (usp. Lehmann 1995: 1255). Distinktivnost se odnosi na razmjer razlikovanja znaka od drugih znakova svoje vrste i na njegovu uočljivost u sintagmi. Što se neki znak više razlikuje, to je samostalniji i manje gramatikaliziran. Kohezija se odnosi na vezu sa drugim znakovima. Što je neki znak u čvršćoj vezi sa drugim znakovima, to je manje samostalan i više gramatikaliziran. Varijabilnost se odnosi na pomjeranje nekog znaka u odnosu na druge znakove. Što je neki znak varijabilniji, to je autonomniji i manje gramatikaliziran.

Parametri gramatikalizacije omogućuju fino i diferencirano nijansiranje na gramatikalizacijskoj skali. Na principu skale isto tako funkcionira

nastanak "gramatikalizacijskih kanala"⁵, tj. tipična hronologija razvoja za određene gramatičke kategorije. U sastavljanju gramatikalizacijskih kanala učestvuju i tendencije semantičkog razvoja.

Svi gramatikalizacijski procesi odvijaju se postepeno i polahko, tako da se mogu odrediti samo određeni stadiji/faze razvoja znaka. Ti stadiji prikazani su u sljedećoj Lehmannovoj tabeli.⁶ Svaki stadij na gramatikalizacijskoj skali može se shvatiti kao par koji se sastoji iz nivoa (*Ebene*) i tehnike (*Technik*). Stadiji imaju samo prototipni karakter, a jezički fenomeni mogu se nalaziti na tačkama skale između navedenih stadija

Ebene	Diskurs	Syntax	Morphologie	Morphophonemik
Technik	isolierend	> analytisch	> synthetisch- agglutinativ	> synthetisch- flektierend
Phase	Syntaktisierung	Morphologisierung	Demorphologisierung	Verlust
Prozess	Grammatikalisierung			

U prvoj fazi sintaktizacije⁷ određeni oblik sve se više udaljava od ostalih leksičkih članova njegove vrste riječi, što vodi ka dekategorijskoj reanalizi. Pritom je od velikog značaja proces tzv. sintaksičke reanalize, pod čim se podrazumijeva nesaglasje između govornika i slušaoca u strukturalnoj interpretaciji izraza.

Nübling (2006: 223) ovaj proces potkrepljuje primjerom: *hamburger* = /Hamburg/ + /er/ ("jelo iz Hamburga") slušalac raščlanjuje na /ham/ ("Schinken") + /burger/ i navodi postojeće neologizme poput *cheeseburgera*, *bacon burgera*.

Pod morfologizacijom se podrazumijevaju promjene na morfološkom nivou. Jedan od stadija morfologizacije jeste klitiziranje (*Klitisierung*), što podrazumijeva pripajanje jedne riječi drugoj riječi (*zum < zu dem*). Na drugom stadiju od klitičke riječi nastaje afiks, tj. vezani morfem. Ova

5 Pod pojmom gramatikalizacijski kanal Diewald (2008: 156) podrazumijeva "eine universale Tendenz, die darauf beruht, dass sich bestimmte sprachliche Ausgangsformen – Spenderlexeme oder Spenderstrukturen – besonders gern zu bestimmten grammatischen Kategorien entwickeln und dass sie dies bevorzugt in bestimmten, geordneten Abfolgen tun".

6 Tab. 70.3: Grammatikalisierungsskala (prema: Lehmann 1995: 1256).

7 Nübling (2006: 223) opisuje: "(...) eine ursprünglich freie Fügung wird von der Wortstellung her zunehmend fester und schließlich obligatorisch."

faza može se potkrijepiti primjerom razvoja germanskog slabog preterita (*lach -te*), koji je vjerovatno putem procesa klitiziranja vodio do afiksacije (*Affigierung*) dentalnog sufiksa "-t-" (usp. Diewald 2008: 154).

Demorfologizacijom se smatra pojava kad gramatički morfem postane gramatička osobina, odnosno kad se iz flektivnog morfema razvije osobina neke leksičke klase, kao što se desilo kod imenica koje uglavnom završavaju na dugi vokal koji se vjerovatno dâ interpretirati kao nekadašnji određeni član.

Posljednja faza na ovoj skali jest erozija (*Verlust*), koja se odražava u prvom planu na fonološkom nivou, tj. gramatikalizacija se manifestira na izrazu znaka. Do erozije je došlo, npr. u novovisokonjemačkom periodu, kada dolazi do nestanka dativnog nastavka *-e* kod imenica (usp. *am Tage > am Tag*).

Šarić (1999: 84) navodi da se za proces gramatikalizacije često ističe važnost procesa opisanog metaforom "izbljeđivanja" značenja, odnosno desemantizacije. Taj proces je postepeno gubljenje semantičkih sastavnica, odnosno obilježja koje rezultira neizbježno uopćavanjem značenja. Desemantizacija može dovesti i do specifične vrste polisemije, za koju Lehmann (1995: 1257) navodi primjer francuskog glagola *avoir* ("imati") i njemačkog glagola *haben*, kojima se, osim leksičkog, pridružilo i gramatičko značenje (pomoćni glagol za tvorbu perfekta).

Gramatikalizacija prepozicija

Jedna od tipičnih pojava gramatikalizacije jeste nastanak sekundarnih prepozicija, za koje Šarić (1999: 86) kaže da su oblici (riječi ili kratki izrazi) koji definiraju konkretne odnose te da se tipično izvode od relacijskih imenica. Dalje navodi kako su primarne prepozicije ograničen skup koje naznačuju primarno gramatičke odnose (*do, od*), ali i da njih može zahvatiti gramatikalizacija značenja. Nastanak novih prepozicija jedna je od gramatikalizacijskih pojava koja se javlja u mnogim jezicima i koja se može pratiti u različitim fazama razvoja indoevropskih jezika. Složene prepozicije su karakteristika birokratskog i novinarskog žargona koji ne pripadaju govornom jeziku.

Metaforizacijom se proširilo doslovno značenje tih izraza. Doslovno značenje izraza *im Anschluss* jest "u vezi sa", a novonastalo značenje složene prepozicije je "iza, nakon, poslije". Na temelju predvidljivih, veoma sličnih konteksta u kojima se ti izrazi javljaju može se zaključiti da se izrazi koje govornici prihvate ne proširuju odmah na sve kontekste, već

da se ograničavaju na neke kolokacije i čak približavaju frazeologizmima (usp. Šarić 1999: 87). Gramatikalizacija je s jedne strane proces koji uvjetuje nastanak sekundarnih prepozicija (usp. Šarić 1999: 87) i povezana je sa desemantizacijom ishodišnog oblika autosemantične riječi, odnosno fraze koja je sastavljena od primarne prepozicije i autosemantične riječi. Iako se kod imenica u kompleksnim prepozicijama uglavnom govori o semantičkom izbljeđivanju, također se mora naglasiti da kompleksna prepozicija kao cjelina dobija novi sadržaj. S druge strane, upotrebom sekundarne prepozicije značenje neke konstrukcije može se precizirati, tj. može postati transparentnije.

Di Meola (2000: 131) gramatikalizaciju prepozicija temelji na osnovu tri postupka:

- a) postuliranje općih parametara gramatikalizacije (prema Lehmannu);
- b) analize marginalne grupe prepozicija;
- c) popis prototipnih osobina njemačkih prepozicija (prema Lindqvistu).

Pritom se fokusirao na sinhronijsku koegzistenciju varijanti, a ne na dijahronijske aspekte. Različite parametre gramatikalizacije Di Meola svodi na dva temeljna principa:

- a) diferenciranje naspram početne strukture
- b) približavanje prototipnim osobinama njemačkih prepozicija.

Dakle, prema Di Meoli (2000: 131), stepen gramatikalizacije određene prepozicije proizlazi iz kombinacije stepena diferenciranja i stepena prototipiziranja.

a) Diferenciranje naspram početne strukture

Pošto se u procesu gramatikalizacije određene forme može promijeniti morfofonološki oblik, njeno značenje, kao i njena sintaksička okolina, Di Meola razlikuje morfofonološko, semantičko i sintaksičko diferenciranje. Prihvatajući dva Lehmanova principa u procesu gramatikalizacije koja se tiču paradigmatškog i sintagmatškog nivoa dotičnog znaka, Di Meola (2000: 141) formulira ih na sljedeći način:

Princip morfofonološkog diferenciranja (usp. Di Meola, 2000: 141):

Što se morfofonološka građa oblika razlikuje više od polazne građe, to je stepen gramatikalizacije dotičnog oblika veći.⁸

---

8 “Je mehr sich der morpho-phonologische Bau einer Form von dem ursprünglichen Bau entfernt, desto höher ist der Grammatikalisierungsgrad der betreffenden Form.”

Princip semantičkog diferenciranja (usp. Di Meola, 2000: 142):

Što se značenje oblika više razlikuje od prvobitnog značenja, to je veći stepen gramatikalizacije dotičnog oblika⁹.

Princip sintaksičkog diferenciranja (usp. Di Meola, 2000: 143)

Što se više razlikuje relevantna sintaksička okolina oblika od prvobitne okoline, to je veći stepen gramatikalizacije dotičnog oblika¹⁰. Di Meola (2000: 142 f.) svoj treći princip pojašnjava pomoću primjera prepozicije u obliku participa *entsprechend*:

- a) *Den Vorstellungen seines Vaters teilweise **entsprechend**, hat er seine Berufswahl getroffen.*
- b) *Den Vorstellungen seines Vaters **entsprechend**, hat er seine Berufswahl getroffen.*
- c) *Den Vorstellungen seines Vaters **entsprechend** hat er seine Berufswahl getroffen.*
- d) ***Entsprechend** den Vorstellungen seines Vaters hat er seine Berufswahl getroffen.*
- e) ***Entsprechend** der Vorstellungen seines Vaters hat er seine Berufswahl getroffen.*

Ako particip stoji u neposrednoj blizini nominalne fraze (kao pod *b*), može se smatrati prepozicijom, što se ortografski može pokazati gubljenjem zareza. To postaje jasnije kad ova prepozicija iz postpozicije promijeni položaj i nađe se ispred nominalne fraze (kao pod *c*). Veći stepen gramatikalizacije dostignut je kad ova prepozicija, osim rekcije dativa, zahtijeva i genitiv (kao pod *e*).

Ova tri principa Di Meola (2000: 144) sažima u jedan koji naziva **principom maksimalnog diferenciranja** naspram prvobitne strukture i koji kaže da u procesu gramatikalizacije dolazi do progresivne promjene naspram prvobitne morfofonološke strukture, naspram prvobitnog značenja, kao i naspram prvobitne sintaksičke okoline dotične forme¹¹. Di Meola (2000: 144) tvrdi da postoji opća tendencija da se razlike maksimiziraju u odnosu na prvobitnu strukturu.

9 “Je mehr sich die Bedeutung einer Form von der ursprünglichen Bedeutung entfernt, desto höher ist der Grammatikalisierungsgrad der betreffenden Form.”

10 “Je mehr sich die relevante syntaktische Umgebung einer Form von der ursprünglichen Umgebung entfernt, desto höher ist der Grammatikalisierungsgrad der betreffenden Form.”

11 “Im Zuge der Grammatikalisierung findet eine progressive Abkehr von der ursprünglichen morpho-phonologischen Struktur, von der ursprünglichen Bedeutung sowie von der ursprünglichen syntaktischen Umgebung der betreffenden Form statt.”

b) Prototipiziranje: Približavanje prototipnim prepozicijama njemačkog jezika

Di Meola (2000: 144) također ističe da se mora prihvatiti činjenica da u procesu prepozicionalne gramatikalizacije dotični oblik preuzima prototipne osobine prepozicije i da se tako približava prototipu gramatičke kategorije *prepozicija*. Uz rastuću prototipičnost raste i semantička relevantnost eventualne postojeće opozicije pozicije (usp. Di Meola, 2000: 154).

Općenito se prihvata da se gramatikalizacija određenog oblika uvijek odvija u pravcu prototipa gramatičke ciljane kategorije. Međutim, Di Meola smatra da se treba obratiti pažnja i na konfliktne slučajeve diferenciranja i prototipiziranja.

Diferenciranje i prototipiziranje: principi koji su u kooperaciji ili u konfliktu

Zauzimanje pozicije ispred nominalne fraze kod prepozicija u postpoziciji i cirkumpoziciji, kao i pojava dativa kod prepozicija s rekcijom genitiva jesu procesi diferenciranja koji ujedno predstavljaju približavanje prototipu gramatičke kategorije. Također je bitno istaći da se promjena pozicije i rekcije ne desi odjednom, već da to traje manji ili duži vremenski period, u kojem obje varijante (stara i nova) koegzistiraju. Ako prepozicije s rekcijom dativa preuzimaju rekciju genitiva, onda je tu riječ o preokretu od prototipnih osobina.

Di Meola (2000: 163) navodi sve moguće zamislive sintaksičke procese diferenciranja:

- a. postpozicija > pozicija ispred dopune
- b. *pozicija ispred dopune > postpozicija
- c. cirkumpozicija > pozicija ispred dopune
- d. *pozicija ispred dopune > cirkumpozicija
- e. genitiv > dativ
- f. dativ > genitiv.

Zaključno tvrdi da se sintaksičke pojave pod *a*, *c* i *e* slažu s prototipiziranjem, dok se ostale ne slažu.

Dakle, prema Di Meoli (2000: 163), postoje dva konfliktna slučaja:

- 1) Da li da prepozicija u poziciji ispred nominalne fraze pređe u postpoziciju ili cirkumpoziciju prema principu diferenciranja ili da prema principu prototipiziranja zadrži poziciju ispred?

- 2) Da li da prepozicija s rekcijom dativa preuzme rekciju genitiva prema principu diferenciranja ili da zadrži dativ prema principu prototipiziranja?

Prijelaz iz pozicije ispred nominalne fraze u postpoziciju (slučaj *b*), odnosno cirkumpoziciju (slučaj *d*) nije zabilježen, dok je prijelaz iz dativa u genitiv zabilježen. Dakle, vidi se da je u konfliktnim slučajevima u pogledu pozicije princip prototipiziranja sačuvao nadmoć, dok je princip diferenciranja sačuvao nadmoć u pogledu rekcije. Pozicija je, naime, kao prototipna karakteristika prepozicija jasno izražajnije od rekcije, koja se prikriva sinkretizmom padeža.

Zaključak

Jedna od tipičnih pojava gramatikalizacije jeste nastanak sekundarnih prepozicija. Imajući na raspolaganju bogatu sekundarnu literaturu, služili smo se Di Meolinim modelom gramatikalizacije koji različite parametre svodi na dva temeljna principa:

- diferenciranje naspram početne strukture
- približavanje prototipnim osobinama njemačkih prepozicija.

Zaključno možemo reći da s obzirom na markantne karakteristike neke gramatičke kategorije prevladava princip prototipiziranja, a da s obzirom na manje markantne karakteristike prevladava princip diferenciranja.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird die Rede von der Grammatikalisierung im weiteren und engeren Sinne sein, dh. von der Entstehung grammatischer Formen und Konstruktionen, aktuellen Spracherscheinungen, von Prozessen, in denen Spracheinheiten durch die Zeit zu grammatischen Einheiten werden. Sekundärpräpositionen entstehen dank dem stufenartigen Prozess, der Grammatikalisierung, worüber viele Linguisten schrieben. Wir haben uns in diesem Beitrag mit dem Modell der Grammatikalisierung von Sekundärpräpositionen nach di Meola beschäftigt.

Literatura:

- Di Meola, C. (2000): *Die Grammatikalisierung deutscher Präpositionen*, Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, Tübingen.
- Diewald, G. (2008): "Grammatikalisierung und Grammatikalisierungsforschung – Einführung und ausgewählte

- aktuelle Tendenzen I" u: *Deutsch als Fremdsprache*, "Heft" 3, str. 151-159.
- Diewald, G. (2008): "Grammatikalisierung und Grammatikalisierungsforschung – Einführung und ausgewählte aktuelle Tendenzen II" u: *Deutsch als Fremdsprache*, "Heft" 4, str. 216-222.
  - Lehmann, Ch. (1995): "Synsemantika" u: Jacobs, J. u. a. (Hgg.) *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, "De Gruyter", Berlin/New York, str. 1251-1266.
  - Nübling, D. (2006): "Grammatikalisierung: Wie entsteht Grammatik?" u: Nübling, D: *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen*, "Narr Verlag", Tübingen.
  - Pottelberge, J. Van (2005): "Ist jedes grammatische Verfahren Ergebnis eines Grammatikalisierungsprozesses? Fragen zur Entwicklung des am-Progressivs" u: Leuschner, T. u. a. (Hg.) (2005): *Grammatikalisierung im Deutschen*, "Walter de Gruyter", Berlin/New York, str. 169-193.
  - Šarić, Lj. (1999): "Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi (pomoću, s pomoću, uz pomoć)" u: *Riječ*, časopis za filologiju, Rijeka, str. 81-95.

Mr. Nermin ŠUŠIĆ

LEKSIČKE INTENZIFIKACIJE, KUMULACIJE I PONAVLJANJA U PRIJEVODIMA KUR'ANA

(Pojačanje značenja, Kumulacija i tautologija, Paralelizam i polisindet)

Sažetak

Kur'an je posljednji pisani trag metafizičke komunikacije između Boga i čovjeka, ostao je zasigurno neiscrpnna literarna baza za sve profile naučnika i istraživača, lingvista posebno. Prevođenja „svetih knjiga“ su se ustručavali i najvrjedniji prevodioci kako zbog izazova neponovljivosti forme tako i zbog opreza prema eventualnom grijehu i(li) bogohuljenju kojeg prijevod može uzrokovati.

Rad *Leksičke* intenzifikacije, kumulacije i ponavljanja se bavi i tretira prijevodne ekvivalente leksičko-semantičkog nivoa strukture jezika kroz navedene tri semantičke posebnosti. Pri obradi je korišten bogat inventar građe, kako korpusa tako i bibliografskih jedinica, analizirana je postojeća literatura o temi rada, a podaci su korelativno i komparativno predstavljeni kroz četiri prijevoda Kur'ana na bosanski jezik izravno i pouzdano sa arapskog originala.

Ovaj rad ima za cilj započinjanje i aktueliziranje leksikoloških i općesemantičkih istraživanja prijevoda svetog teksta, koji su gramatički interesantni, a nadasve stilogeni.

Zadatak je bio uočiti, izdvojiti i definirati primjere intenzifikacije, kumulacije i ponavljanja koje su prevodioci koristili svaki na svoj način, te opisati, odnosno reinterpretirati teorijska načela leksičke semantike bosanskoga jezika na primjerima iz korpusa.

Kada Uzvišeni Bog želi otkloniti bilo kakvu sumnju u poruci ili istaći njezinu važnost ili potvrditi sadržaj kojeg ajet (rečenica) prenosi, On se koristi pojačanjem značenja, intenzifikacijom ili koroboracijom. U arapskom jeziku intenzifikacija je način postizanja pojačanog značenja rečenice a ostvaruje se na različitim nivoima jezičke strukture.

U Kur'anu se na mnogo mjesta i u mnogo ajeta koristi pojačavanje

značenja pojedinih dijelova rečenice. Ovakvo pojačavanje značenja može biti verbalnog i značenjskog karaktera.

Za svaku leksično-semantičku posebnost u sažetku je naveden po jedan primjer kao što je to sljedeći slučaj intenzifikacije koje smo komparativno analizirali u prijevodima:

(2:83) – *i roditeljima, i bližnjima, i siročadi, i siromasima* (BK, EK, MM); kod ED nema intenzifikatora; ovdje uočavamo i gradaciju. Korištene skraćenice iza citata se odnose na autore prijevoda npr. BK-Besim Korkut.

Kumulacija spada u figure klasične retorike što reafirmaciju dobijaju i u modernoj književnoj poetici i u lingvistici. Razlika između kumulacije i tautologije je u tome što se tautologijom ista misao ponavlja, a u kumulaciji misli i izražaji sličnog značenja. Ove dvije figure su veoma bliske, ali ne i podudarne. Tautologija bi bila kumulacija jezičkih znakova s redupliciranim značenjem, a kumulacija reduplikacija samo dijela značenja, semantičke komponente. To potvrđuje sljedeći primjer:

(2:40) – u jednom ajetu kumulacija zamjenica za prvo lice Moje, Mi, Ja, Svoj, Mene (BK, EK i ED); kod MM ponavljanje I Mene, ta Mene. U našem korpusu ponavljanje (*ar. al-mukabela*) leksike je dosta prisutno. Kada se nekom elementu, leksičkoj jedinici pridaje poseban značaj i želi da čitaocu skrene pažnja na nju, on/ona se ponavlja. Ponavljanja ima u okvirima jednog iskaza, jednog paragrafa, neka su prisutna na širem planu, prenose se iz paragrafa u paragraf, neka kroz cjelinu.

Npr. (2:123) – *kada niko...kada se ni od koga...kada nikome...i kada im* (BK); samo MM nakon prve upotrebe *kada* uvodi veznik niti.

Važno istaći je i to da smo istraživali nadnaravan tekst, nenadmašan, neuporediv, zadivljujući u svim sferama jezika, tekst koji odbija da bude prihvaćen kao umjetnina.

Spomenimo i to da se kroz rad koristila *deskriptivna* metoda kojom smo detaljno obrazložili, opisali i primjerima iz korpusa potkrijepili određene jezičke pojave karakteristične za naše istraživanje. Zatim *kontrastivna analiza* i jedna od važnijih metoda bez koje nije moguće govoriti o stilu Kur'ana kao cjelovitom fenomenu je leksičkostilistička kojom smo pokazali svu osebnost kur'anskog stila kroz semantičku figurativnost.

Rad otvara nove horizonte za proučavanje tekstova religijske provenijencije.

Ključne riječi: Prijevod Kur'ana, leksika, semantika, semantičko polje, intenzifikacija, koroboracija, kumulacija, tautologija, paralelizam, polisindet

Prijevodi Kur'ana na bilo koji svjetski jezik, pa i bosanski, predstavljaju neiscrpan izvor za gramatičare i lingviste općenito. Kur'an posebno insistira na rječitosti kao božanskom daru, stilogenosti, rimi i refrenu koji podržavaju ritmizaciju teksta. Iako nadnaravan u stilu i izrazu, Kur'an ipak moramo prevoditi.

Kad su u pitanju leksičko-semantičke posebnosti prijevoda koje smo istraživali (Besim Korkut 1977, Mustafa Mlivo 1994, Enes Karić 1995. i Esad Duraković 2004), općenito možemo kazati da su prevodioci uložili veliki intelektualni napor. Slijedili su savremena jezička rješenja, ali su se oslanjali i na jezičku tradiciju.

Savremeni bosanski jezik i njegova leksička građa lingvističko su polje koje treba njegovati kroz sve vidove njegove upotrebe da bi generacije lingvista u budućnosti imale što plodniji teren za dalja i obimnija istraživanja. To su prevodioci Kur'ana zasigurno učinili, a Kur'an je djelo snažne i višesmislene kontekstualizacije (samo ga je tako ispravno poimati) i nudi zaista puno mogućnosti u lingvističkim istraživanjima. Naš rad pretendira da otvori istraživanja posebno u ovom polju realizacije jezika.

Smatrajući jezik uglavnom oruđem ljudskog uma i izrazom čovjekovih misli, Aristotel, s odjecima sve do današnjeg vremena, jezičku analizu na planu sadržaja identificira s logičkom analizom valjanosti i istinitosti sudova. Nije stoga čudo što je centralno i semantičko i uopće lingvističko pitanje stoljećima bio odnos između riječi i njome označenog izvanjezičkog fenomena (Škiljan, 1987:123).

Semantika¹ se bavi sadržajnom stranom jezičkih jedinica, odnosno njihovim sadržajem, značenjem i smislom. Riječi su osnovne značenjske jedinice i njima se bavi leksička semantika. Ona može izučavati značenje pojedinih riječi (mikrosemantika) ili značenjske odnose među njima (makrosemantika). Kao nauka širi svoj predmet interesovanja, pored gramatičkih, i na stilistička značenja jezičkih jedinica. Promjena značenja riječi i drugih jezičkih kategorija predstavlja glavni predmet semantike.

1 Grč. *semantike tehne* – umijeće tumačenja.

Prof. D. Škiljan ustvrđuje da je pojava strukturalizma u lingvistici svakako dala nov poticaj razvitku semantike, to više što je De Saussureova podjela znaka na oznaku i označeno kasnije, kod Hjelmsleva i drugdje, preformulirana u razlikovanje izraza i sadržaja, tačno locirala semantiku na plan jezičnog sadržaja. No, već se ovdje u pristupu javljaju terminološke teškoće u determiniranju sadržaja, značenja i smisla jezičkog znaka. Ova se tri pojma često upotrebljavaju ili kao sinonimi ili s vrlo nejasnim razgraničenjima. Ipak, moglo bi se reći, iako to nije općenito prihvaćeno, da je sadržaj znaka onaj njegov dio na koji se preslikava neka pojava izvan jezičkog univerzuma, dok je smisao ostvarivanja tog odnosa u konkretnoj komunikacijskoj situaciji.²

Riječi egzistiraju spojene jedna s drugom unutar mnoštva veza i odnosa i na taj način oblikuju izvjestan broj široko preklapajućih područja ili sektora, kako reče prof. Karić u svojoj *Semantici Kur'ana* (1998: 99). Kroz različite odnose riječi među sobom ova područja ili sektori konstituiraju nešto što možemo nazvati *semantičkim poljima*.

"Riječi koje znače srodne pojmove odnose se na određene sektore čovjekove svijesti obrazujući sistem (semantičko polje) povezanih semantičkih jedinica; ako se jedan od pojmova tokom vremena izmijeni, modifikuju se i ostali iz istog sektora, što automatski znači promjenu u značenjima odgovarajućih riječi" (Ivić 1978: 171).

Leksika je dinamičan i otvoren sistem stalno izložen promjenama, to ima za posljedicu i dinamiku semantičkih odnosa na leksičkom nivou.

Od kojeg materijala treba onda započeti analizu značenja? Podaci bitni za semantičku analizu dobijaju se iz tri izvora: rječnika, korpusa i prosudbe govornika. U rječniku se mogu pronaći definicije tražene riječi koje nam daju njeno značenje perifrazom.

Korpus predstavlja značajan izvor jer se dobija značenje riječi analizom njene distribucije u nizu tekstova. I konačno, prosudbe govornika, odnosno spoznaje koje on ima o riječima, bile one implicitne ili eksplicitne, predstavljaju plodnu građu. Minimalna jedinica semantičke analize jeste semantem. To je skup semantičkih obilježja koji odgovaraju značenju neke riječi.

U nauci o jeziku i savremenim lingvističkim teorijama općepoznato je da je uloga konteksta od presudne važnosti u određivanju značenjske

2 "Za semantičku deskripciju je izvanredno koristan pojam semantičkog polja. Svi semantemi koji imaju neke zajedničke figure sadržaja mogu se svrstati u jednu cjelinu, unutar koje se zatim promatraju njihovi međusobni odnosi." (Škiljan 1987: 125)

intencije riječi, pogotovo ako je riječ ili rečenica višeznačna. Značajan doprinos unapređenju praktične semantičke analize bilo je ukazivanje na vrijednost konteksta za osvjetljavanje konkretnih nijansi značenja. Razlikuje se situativni i emocionalni kontekst.

Ukoliko jedna riječ ima dva ili više značenja, od kojih je jedno leksičko, a drugo kontekstualno, a imaju različite značenjske intencije, onda se prednost daje kontekstualnom značenju.³ Kur'an je djelo konteksta.

Kur'an se pojavljuje kao teška knjiga za razumijevanje. To potvrđuje i leksičko-semantička razuđenost riječi (sam za sebe kaže da je *težak govor – kavlen sekīlen*). On obuhvata toliko značenja da ih ograničeni ljudski razum nije u stanju pobrojati niti se ona ičim na ovom svijetu mogu dokučiti. Semantika Kur'ana je nauka koja proučava kur'anski tekst na planu značenja njegove leksike.

Ona, prema prof. Kariću, obuhvata mnogobrojne discipline:

- osobeno ustrojstvo Kur'ana (proučava organiziranost kur'anske rečenice sa stanovišta njene forme i njenog ustrojstva u odnosu na poeziju, prozu, homonime, polisemiju
- način upotrebe riječi u Kur'anu
- tonalnost i specifičnu kadencu kur'anskih riječi
- stilistiku Kur'ana
- retoriku Kur'ana
- čitanje Kur'ana
- metaforu u Kur'anu (figurativna mjesta)
- teške riječi u Kur'anu.

Sve ove discipline nastoje istražiti i objelodaniti kur'anska značenja. Jezik i stil Kur'ana snažno djeluju i na emocije vjernika, ali se on više oslanja na razum, *ratio*.

"Prevođenje takvog teksta predstavlja stanovitu poteškoću jer Kur'an neosjetno prelazi iz 'proze' u 'poeziju', iz dijaloga u monolog, iz diskursa saopćenog u prvom ili drugom licu u diskurs saopćen u trećem licu. Uz to, Kur'an je 'siromašan' imenima, socionimima, toponimima, ukratko, svim onim što bi njegov tekst inače determiniralo i približilo čitaocu" (Karić 1990: 137).

3 Almir Fatić, doktorska disertacija u rukopisu na temu *Kontekstualno značenje kur'anske leksike*. Prema autoru, postoji posebna tefsirska disciplina, *el-vudžuh ven-nezair*, koja u prvi plan stavlja značenje riječi u kontekstu ajeta, dok jezički tefsir stavlja u prvi plan pojedinačnu riječ i njeno leksičko značenje.

Semantika Kur'ana pomaže nam da odredimo semantička polja Kur'ana i zakonitosti kolokacije kur'anskih riječi. "Semantika Kur'ana bavi se značenjskim poljima Kur'ana, značenjskim aspektima Kur'ana, te samim tim i 'kur'anskim pogledom na svijet'" (Karić 2005: 37-38).

Kažu mufesiri (tumači Kur'ana) da zvukovna ljepota kur'anskih riječi nikad u Kur'anu nije data nauštrb značenja i opsluživanja značenja i smisla Kur'ana. Naprotiv, kaže prof. Karić, *značenje Kur'ana se u lijepome stilu čuva, stil opslužuje značenje, a upravo te dvije dimenzije ove Knjige, stilistička i semantička, idu ruku pod ruku u nerazdvojnou i zadivljujućem skladu.*

Riječi i pojmovi Kur'ana u međusobnoj su ovisnosti i crpe svoja konkretna značenja upravo iz cjelovitog sistema odnosa/relacija. Ovdje želimo posebno istaći ulogu i značaj triju semantičkih pojava: intenzifikacije, kumulacije i ponavljanja (paralelizma) u četiri prijevoda Kur'ana s originala.

Bogatstvo kur'anske leksike istovremeno je i semantičko bogatstvo pošto svaku promjenu (u) riječi prati nova značenjska nijansa ili novo, od osnovnog značenja "udaljeno" značenje promijenjene riječi. "Čak je i vokalski sistem u funkciji semantičkog bogaćenja. Vokalna dužina ima vrijednost samostalnog distinktivnog obilježja, tj. uvijek je nosilac odjelitog značenja ili nove nijanse u značenju iako se značenje prvenstveno vezuje za suglasničku, najčešće glagolsku trokonsonantsku osnovu riječi. Siromašan glagolskim oblicima, taj je jezik razvio mnoštvo priloga, široko polje veznika i pasivne konstrukcije" (Latić 2001: 102).

Leksički i semantički plan su, općenito, u zavisnom međuodnosu (leksema–semantema–leksičko značenje). Nijanse u značenju, kao i manja ili veća semantička pomjeranja, nerijetko su i rezultat utjecaja različitih vanlingvističkih činilaca. Apstraktni pojmovi, prema tvrdnji prof. H. Vajzović, zbog veće mogućnosti razvoja figurativnih značenja i slično, mnogo su više izloženi semantičkim promjenama nego druge riječi, posebno šire semantička polja i broj značenja, a njihova "oznaka" biva sačuvana makar kao stilska rezerva.

Tokom posljednjih decenija preovladavalo je uvjerenje da se, s jedne strane, značenje riječi ne može adekvatno ispitivati bez primjene određenih sintaksičkih kriterija, a, s druge strane, da se radi pravilnog osvjetljavanja postojećih sintaksičkih struktura obavezno mora voditi računa o leksičkom materijalu koji ih ostvaruje. Sadašnji razvojni trenutak lingvistike odlikuje, pored ostalog, i tijesna povezanost semantike sa sintaksom. Jedna od

najnovijih tekovina iz oblasti leksičke semantike tiče se razlikovanja pravog značenja riječi od onoga što je tu samo presupozicija, tj. informacija koja se uz dato glavno značenje nužno podrazumijeva. Prva značajna istraživanja u ovoj oblasti semantičkih studija izvršio je američki generativist Charles Fillmore.⁴

Pojedine riječi se po smislu mogu povezivati s nekim drugim riječima, a s nekim ne mogu. Takva svojstva riječi nazivaju se kombinatorna, valentna, distributivna ili relacijska.

Jedna od teorija (kontekstualna analiza) tvrdi da pojedine minimalne semantičke jedinice, semantemi, svoj pravi sadržaj pronalaze tek unutar šireg lingvističkog konteksta, sintagmi, rečenica i diskursa. Stoga, smatramo neophodnim i nezaobilaznim istražiti i registrirati i karakterističnu semantiku riječi.

Leksička intenzifikacija/pojačanje značenja

Kad Uzvišeni Bog želi otkloniti bilo kakvu sumnju u poruci ili istaći njenu važnost ili potvrditi sadržaj koji ajet (rečenica) prenosi, On se koristi pojačanjem značenja, intenzifikacijom ili koroboracijom. U arapskom jeziku intenzifikacija (ili koroboracija) predstavlja poseban stil izražavanja s ciljem pojačavanja iskaza, a ostvaruje se na različitim nivoima jezičke strukture.

"Koroboracija se tako može koristiti da bi se potvrđivanjem kod kolebljivca postiglo učvršćivanje u onome što mu se govori ili da bi onaj koji negira ono što mu se saopćava potvrđivanjem isto prihvatio. Osim toga, koroboracijom se postiže skladnost, tečnost i harmoničnost kur'anskog teksta, čime se kod slušaoca postiže poseban dojam."⁵

Cilj intenzifikacije je, dakle, potvrditi sadržaj, razjasniti, posebno istaći, upozoriti, skrenuti pažnju, zaprijetiti, iskazati nešto i izazvati posebna osjećanja. Ona se postiže pojačavanjem značenja cijele rečenice ili pojedinih njenih dijelova. To se postiže različitim česticama, poput *zaista*, *zbilja*, *doista*, *uistinu*, uzvikom *O*, koji izražavaju obraćanje, obećanje, prijatnju, zastrašivanje, poticanje, potvrđivanje pravog puta i slično.

U Kur'anu se na mnogo mjesta i u mnogo ajeta koristi pojačavanje značenja pojedinih dijelova rečenice. Ovakvo pojačavanje značenja može biti verbalnog i značenjskog karaktera. U prvom slučaju radi se o formalnom

4 Vidi: Milka Ivić, *Pravci (...)*, 174.

5 Mustafa Jahić, "Koroboracija značenja u Kur'anu" u: *Takvim za 2008*, 36-44.

ponavljanju dijela rečenice čije se značenje pojačava, dok se u drugom slučaju koriste posebne riječi kojima se pojačava značenje dijela rečenice na koji se odnosi takva riječ.

Osnovni cilj ove vrste koroboracije jeste potvrđivanje sadržaja dijela rečenice čije se značenje pojačava i istovremeno otklanjanje bilo kakve sumnje u istinitost onoga što se tim izrazom ili konstrukcijom saopćava, a što bi moglo biti dovedeno u pitanje zbog eventualne zaboravnosti, nepažnje ili pogrešnog navođenja.

Primjeri intenzifikacije komparativno analizirani u prijevodima:⁶

(2: 40, 47) – *Q sinovi Israilovi (BK i ostali).*

(2: 45) – *a to je, zaista, teško, osim poslušnima (BK i ED); uistinu (MM); doista (EK)*

(2: 54) – *Q narode moj, (BK i MM); o moj narode (EK); Narode (ED)*

(2: 76) – *zar ćete... zar se nećete (svi osim MM)*

(2: 83) – *i roditeljima, i bližnjima, i siročadi, i siromasima (BK, EK, MM); kod ED nema intenzifikatora; ovdje uočavamo i gradaciju*

(2: 94, 97) – *Reci (BK, MM, ED); EK dodaje Ti reci*

(2: 98) – *pa, Allah je, doista, neprijatelj onima koji neće da vjeruju (BK); uistinu (MM); EK i ED ne koriste intenzifikaciju u ovom primjeru*

(2: 115) – *Allah je, zaista, neizmjereno dobar i On sve zna (BK); uistinu (MM); doista (EK); ED ne koristi intenzifikaciju u ovom primjeru*

(2: 132) *Sinovi moji (BK i ED); O sinovi moji (EK i MM)*

(78: 7-13) – *veznik i (BK i ostali); (80: 27-31); (80: 35-36)*

(83: 7) – *Uistinu (BK); zaista (MM); zbilja (EK); Dakako (ED)*

(88: 26) – *doista (BK); uistinu (MM); sigurno (ED); EK nije koristio intenzifikator*

(93: 5) *A Gospodar tvoj će tebi, sigurno, dati, pa ćeš zadovoljan biti (BK); zaista (MM)*

(113: 2-5) – *i od zla... kada... (BK) – intenzificira se formalno-gramatički veznikom i, koji se ponavlja u svakom narednom ajetu (i od zla... i od zla...), a na semantičkoj ravni to je gradacija.*

Dakle, intenzifikacijom se služi svaki od prevodilaca na način i u mjeri religijski opravdanima. Želimo na kraju jednim primjerom pokazati i

6 U zagradama su navedeni brojevi poglavlja/sure i rečenice/ajeta, te inicijali imena i prezimena prevodioca. Također, zbog obimnosti građe, fokusirali smo se na 1. i 30. džuz (prvih 20 i posljednjih 20 stranica prijevoda Kur'ana), iz kojih smo i preuzeli sve primjere jezičkih pojava i zakonomjernosti koje tretira naslov.

intenzifikaciju viših jezičkih jedinica, koju smo registrirali u korpusu. Riječ je o retoričkom pitanju: (82: 17-18) *A znaš li ti šta je Sudnji dan? I još jednom: znaš li ti šta je Sudnji dan?*

Kumulacija i tautologija

Radi bližeg određivanja značenja riječi, kao i pojačanja njene izražajne snage u skladu s većom afektivnošću izraza u jezičkoj građi, stoje nam na raspolaganju različita jezička sredstva, kao što su sinonimske varijante, sufiksi, kontekst (kumulacija, amplifikacija⁷, ponavljanje), ali izražajnost riječi može se postići i drugim sredstvima (Muratagić-Tuna 1993: 156). Ovdje ćemo govoriti o kumulaciji i tautologiji.

Kumulacija spada u figure klasične retorike koje dobijaju reafirmaciju i u modernoj književnoj poetici i u lingvistici (Kovačević 2000: 145-157). Miloš Kovačević kaže da je za kumulirane jedinice veoma bitno da i van koordiniranog niza pripadaju zajedničkom semantičkom polju jedinica.

Tautologija i pleonazam jesu leksičko-semantičke pojave kojima je osnovna zajednička karakteristika da predstavljaju redupliciranje (ponavljanje) istih riječi ili riječi istog, odnosno bliskog značenja; ove se pojave međusobno i razlikuju, ali ih nije uvijek jednostavno sa sigurnošću identificirati i pouzdano razlikovati jer obje najčešće služe kao ekspresivno-impresivno stilističko sredstvo. "Dok kontradikcija podrazumijeva upotrebu dva suprotna semantička elementa koja se projekcionim pravilima dovode u koliziju, dotle tautologija podrazumijava 'gomilanje' dva ili više identičnih semantičkih elemenata na način koji te elemente, osim jednog, čini suvišnim. Tautologija je zato, u jednom smislu, pojava suprotna kontradikciji" (Riđanović 1985: 337).

Tautologija se kao stilsko-semantička kategorija javlja u kontekstu, govornom nizu, a ispoljava se u dva osnovna vida:

1. kao asindetska veza dviju sinonimnih riječi – bez veznika, sa zarezom
2. kao sindetska veza sinonima – s veznikom *i*.

⁷ Dolazi od *lat.* riječi *amplificare* = širiti, povećati, povisiti; opširnije izložiti, upotpunjavanje, pojačavanje. Retoričari amplifikacijom nazivaju posebnu vrstu kumulacije ostvarenu sintaksičkom apozicijom. Od dva termina koja se u literaturi koriste za imenovanje ove stilske figure (*akumulacija* i *kumulacija*), u ovom radu odabrali smo stariji (*kumulacija*), prije svega zato što on manje implicira neželjene konotacije.

Asindetska veza (kontaktni sinonimi) upotrebljava se najčešće s ciljem da se pojasni ili naglasi prethodna riječ, dok se sindetska veza sinonimskih parova upotrebljava najčešće s namjerom da se značenje pojača ili dopuni, posebno kod riječi kod kojih je relativnost sinonimije izraženija. Ponekad takva veza predstavlja uobičajen idiomatski izraz.

Reduplikacija veznika *i*, osim ritamske funkcionalnosti, ima za cilj istaći subjekte i objekte ajeta/rečenica. Mahom su to konkretne imenice koje, ovako kumulirane, kao Božije blagodati na Zemlji, čovjekovom boravištu, ističu Božiju milost.

Razlika između kumulacije i tautologije jest u tome što se tautologijom ista misao ponavlja, a u kumulaciji misli i izražaji sličnog značenja. Ove dvije figure veoma su bliske, ali ne i podudarne. Tautologija bi bila kumulacija jezičkih znakova s redupliciranim značenjem, a kumulacija reduplikacija samo dijela značenja, semantičke komponente.

I, dakako, još jedna prepoznatljiva stilska vrednota postignuta ovim sredstvom jeste svečanost kur'anskog teksta.

U suri 88 (Al-Gašije/Stradanje) Durakovićev prijevod svjedoči o simultanom postojanju rime, specifičnog ritma, asonance, inverzije, anafore, polisindeta, kontrasta, retoričkog pitanja, komutacije lica i metafore. Dakle, nevelika sura od 26 ajeta pokazuje se izuzetno stilogenom, tako da se može čak govoriti o kumulaciji, tj. gomilanju stilogenih postupaka. Na taj način postiže se više efekata: s jedne strane sura privlači pažnju čitatelja i zadržava je na formi teksta (ruski formalisti bi takvu formu nazvali otežalom, začudnom), tako da taj tekst jasno pokazuje svoju posebnu, sakralnu prirodu, koja se razlikuje od stila profanih tekstova. S druge strane, zahvaljujući očuvanju rime i ritma, te figura ponavljanja i asonance, svaki ajet usvaja se veoma jednostavno.⁸

Naime, općepoznato je da ritam i metar imaju više funkcija u tekstu, a da su posebno značajne funkcije stvaranja koherentnosti teksta, te mnemonička funkcija (funkcija memoriranja), što je za kur'anski tekst, kao i svaki sakralni tekst, izuzetno važno.

Primjeri kumulacije i tautologije:

(1: 1-3) – u prva 3 ajeta *El-Fatihe* intenzivirana je kumulacija pridjeva. Ona je kao takva neuobičajena u bosanskom jeziku

⁸ M. Katnić-Bakaršić, "Retorički efekti kumulativnosti figura u kur'anskom tekstu", *Ostrvo*, časopis za književnost i umjetnost, II, decembar 2004, str. 5.

(2: 40) – u jednom ajetu kumulacija zamjenica za 1. lice: *Moje, Mi, Ja, svoj, Mene (BK, EK i ED)*; kod MM ponavljanje: *I Mene, ta Mene*

(2: 61) – *od onog što zemlja rađa: povrća, i krastavica, i pšenice, i leće, i luka crvenog (BK)*; tautologija

(2: 128) – *Tebi odanim... Tebi... Ti primaš (BK)*; i kod ostalih isto (kumulacija)

(79: 1-3) – *Tako Mi Onih... Tako Mi Onih... Tako Mi Onih... (ED)*; ostali su koristili veznik *i* (tautologija)

(109: 2-5) – *Ne klanjam se onome kome se klanjate, niti se klanjate kome ja klanjam se. Ja nisam poklonik onoga kome ste klanjali se, niti ste vi poklonici onoga kome klanjam se (ED)*; kod EK glagol *robotovati*, a kod MM *obožavati* (tautologija)

Ovi su primjeri nastali operacijama izostavljanja i supstitucije i najuobičajeniji su tip kumulacije.

Ponavljanja leksičkih jedinica (paralelizam i polisindet)

U našem korpusu ponavljanje leksike (ar. *al-mukabela*) dosta je prisutno. Kad se nekom elementu, leksičkoj jedinici, pridaje poseban značaj i čitaocu želi skrenuti pažnja na nju, on(a) se ponavlja. Ponavljanja ima u okvirima jednog iskaza, jednog pasusa, nekā su prisutna na širem planu, prenose se iz pasusa u pasus, neka kroz cjelinu. Ponavljanjem leksičkih jedinica intonacijska linija je zatalasana, ima duboke cezure, visok uspon tona i intenzitet glasa (zbog uzlazne gradacije).

Paralelizam, prema *Stilistici* prof. M. Katnić-Bakaršić, spada u figure permutacije i dodavanja kod kojeg se *ponavlja više rečenica iste rečeničke strukture i istog rečeničkog reda* tako da je figurativnost udvojena te je paralelizam *svojevrnsni stilistički konektor teksta*.

Prof. H. Muratagić-Tuna (1993: 164) konstatira da se ponavljanja i paralelizmi javljaju kao organizacijsko načelo svih strukturnih nivoa i aspekata kur'anskog teksta. Ponavljanjem se pojačava komunikativni efekat i tekst djeluje upečatljivije na čitaoca (sagovornika) jer pojačava njegovu pažnju samim tim što ga upućuje na sadržaj koji je u iskazu najbitniji.

Izmjenom reda riječi u istoj ponovljenoj rečenici postižu se snažni efekti, bez obzira da li se ponovljene jedinice nalaze u istom iskazu ili dalje. Posebno je to upečatljivo kod ED, čiji je prijevod prava riznica paralelizama. Ponavljanje iste leksičke jedinice prisutno je i na međurečeničnom planu.

Prevodioci su odstupali od leksičkog značenja i ajete prevodili u značenju koje implicira kontekst, što je razumljivo jer značenje neke riječi zavisi od mjesta koje zauzima u nizu s ostalim riječima. Ponavljanjem istih ili približno istih semantičkih vrijednosti određeno značenje se ne samo naglašava nego i precizira, dopunjava i emotivno dublje doživljava. Svaka od formi semantičkog ponavljanja nosi u sebi različite stilsko-semantičke efekte, emocionalno-ekspresivni naboj, semantičku intenzifikaciju i slično. Pleonastički izraz, onaj koji obiluje ili je pretrpan riječima istog ili sličnog značenja, najčešće podrazumijeva djelomično ponavljanje semantičkog sadržaja.

Neki autori u paralelizme ubrajaju i verbalnu ironiju, koju u korpusu nalazimo na mjestu 84: 24 – *Zato im radovijesti bolnu kaznu (ED); Pa, obraduj ih patnjom bolnom (EK); Pa obraduj ih kaznom bolnom (MM)*.

Prof. Dž. Latić (2001: 241) tematizira paralelizam koji je evidentan u Kur'anu, zatim tu kratkoću, monorime, žive ritmove, zvukovnu orkestraciju, lagahno uklapanje glasova i riječi i izviranje i uviranje ajeta jednih u druge i potvrđuje da sve to uvjetuje da se Kur'an lahko izgovara, shvata i pamti.

Akademik Duraković u svojim esejima i stručnim radovima o *El-Fatihi* ustvrđuje da se kombiniranjem gramatičkih kategorija (imenica, participa i pridjeva u tenziji poimeničavanja te genitivnih veza koje funkcioniraju kao atributi) formira ekstremno veliko značenjsko polje, koje, u teološkom smislu, obuhvata sve svjetove i njihove sudbine, čak i Sudnji dan. Imajući u vidu tako veliko značenjsko polje, fascinantno je kako je ono *semantizirano* također ekstremno ekonomičnim jezičkim sredstvima i *tematskim paralelizmima* koji doprinose toj ekonomičnosti jer bi ekstenzivno predstavljanje istog značenjskog polja drugim stilskim, pa i žanrovskim sredstvima zahtijevalo neuporedivo više prostora, a ne bi imalo tako snažne poetske efekte.⁹

Kur'anski tekst izbjegao je redundanciju, iako upotrebljava i sinonime i paralelizme. Mnogi će stilističari reći da je pravo umijeće to izbjeći. To opet ukazuje na nadnaravnost i univerzalnost Teksta koji analiziramo, kao i na njegovu argumentativnost. Posebno zanimljiv primjer jest *El-Fatiha*. Svoju leksičku čvrstinu ojačava nizom stilskih sredstava iz grupe konektora, među kojima su i paralelizmi. "No, specifičnost njenih paralelizama sadržana je u raznovrsnosti: u jednom vrlo kratkom Tekstu upotrijebljeni su raznovrsni paralelizmi koji se kreću, prateći etičku vertikalnu Teksta, od onih što u prvom

9 Esad Duraković, "Paralelizmi u El-Fatihi" u: *Takvim za 2008*, 12.

dijelu sure tematiziraju pozitivitet najvišega reda do niječnih paralelizama u dnu sure.¹⁰ U arapskoj stilistici ponavljanje je poznato kao *tekrar* i misli se na opetovanje nekog dijela rečenice ili cijele rečenice, makar to bilo i po samom smislu, a cilj je pojačati sadržaj. To je u funkciji postizanja ekspresivnosti, intenziviranja značenja.

Primjeri ponavljanja:

(1: 4) – *Tebi se klanjamo i od Tebe pomoć tražimo (BK)*; *Tebe obožavamo i od Tebe pomoć tražimo (MM)*; *Samo Tebi robujemo i od Tebe pomoć tražimo (EK)*; *Tebe obožavamo i pomoć tražimo od Tebe (ED)*¹¹

(2: 3-6) – *onima* – na početku tri ajeta (BK); i ostali

(2: 11-14) – *kad(a)* – na početku tri ajeta (BK); i ostali

(2: 37) – *On oprost*; *On, doista, prima pokajanje, On je Milostiv (BK)*; kod MM i EK po 2 puta

(2: 123) – *kada niko... kada se ni od koga... kada nikome... i kada im (BK)*; samo MM nakon prve upotrebe *kada* uvodi veznik *niti*

(81: 1-13) – anaforsko ponavljanje na početku ajeta *i kada (BK i ostali)*; ED je samo imenicom rastavljao *i zvijske kada se*; (82: 1-4); (89: 21-23)

(84: 2-5) – veznik *i (BK i ostali)*

(87: 2-4) – *i koji (BK)*

(88: 17-20) – *i...kako (BK)*

(89: 5-6) – *zar to... zar ne (BK)*; (90:7-8)

Prof. Duraković pronalazi paralelizme i u prva tri ajeta sure *El-Fatiha*. Prvi nivo realizacije paralelizama je formalno-strukturni, dakle, gramatički, dok je drugi nivo tematski, poruka i argumentacija su u prvom planu, tematizira sudbinu svijeta/svijetova i predstavlja dušu Teksta.

Ovdje je izražena i konektorska funkcija paralelizama. Paralelizmi inače ne izražavaju samo sličnosti nego i kontraste, pa će u tom smislu paralelizam biti i četvrti ajet Fatihe, sintaksički zaista.

Kad je riječ o ponavljanju, onda se nameće i *anadiploza* – ponavljanje iste riječi ili grupe riječi s kraja prve na početku naredne rečenice, kao

¹⁰ Isto, str. 19.

¹¹ Ponavljanje riječi retorika je klasificirala u različite stilske figure na osnovu lokalizacije opetovane lekseme ili konstrukcije u većoj jedinici. Među njima prva i vjerovatno najfrekventnija je *anafora* (ponavljanje iste riječi ili skupa riječi na početku), zatim *epifora* (ponavljanje na kraju) i *simploka*, koja nastaje ujedinenjem anafore i epifore. No, mi primjere nećemo grupisati prema ovoj klasifikaciji.

sredstvo povezivanja teksta. Možda je ispravnije reći, tvrdi prof. Katnić-Bakaršić (2001: 316), da u anadiplozi dolazi do kombiniranja figure ponavljanja i figure intenzifikacije. Svaka anadiploza zahtijeva zaustavljanje pažnje, zadržavanje na granici među klauzama. Ona je bazirana na principu rekurencije (ponavljanja).

Primjer:

Čitaj u ime Gospodara tvoga *koji stvara*.

Stvara čovjeka od ugruška.

Ovdje se radi o repetaciji glagolskog predikata koji djeluje kao semantički intenzifikator.

Ovim želimo naglasiti važnu ulogu još jednog stilogenog postupka. Riječ je o ponavljanju čitavog ajeta, koji se negdje ponavlja unutar jedne sure, a nekad i kao svojevrsni lajtmotiv u više različitih sura. No, to nije predmet ovog nivoa jezičke strukture koji istražujemo.

U kontekstu ponavljanja posebno izdvajamo polisindet, ponavljanje leksičkih elemenata u određenim pozicijama. To je jezičko-stilsko sredstvo, ukras govora koji namjernim povećavanjem broja veznika jače ističe određene riječi ili izraze. "Čitav je niz figura ponavljanja u funkciji stvaranja retoričnosti teksta, pojačanoga patosa i uzvišenosti tonaliteta teksta. Sličan efekt proizvodi i polisindet, tj. učestalo ponavljanje istoga veznika, što uvjetuje ritmizaciju takvoga teksta, njegovu pojačanu retoričnost, naglašavanje svakog pojedinog člana nabranjanja. Moguće je i polisindetu pripisati određeni gradacijski efekat budući da on stvara dojam o sve važnijim elementima koji se nabrajaju, pogotovo kada je to istovremeno i anaforički uređen segment teksta kao ovdje."¹²

Nabranjanja se često donose u gradaciji, od slabijeg člana ka jačem, što također ističe semantostilističku vrijednost svakog člana nabranjanja.

"Ova figura odlikuje se iterativnim ponavljanjem istog veznika u jednom segmentu teksta. Takvo ponavljanje praćeno je ritmizacijom toga teksta, njegovom pojačanom retoričnošću, naglašavanjem svakog pojedinog člana nabranjanja" (Katnić-Bakaršić 2001: 316).

Sve ovo dokazuje da je značenje riječi uvjetovano brojnim faktorima, a posebno ekspresivno-impresivnim vrijednostima riječi. Nikad nije suvišno istaći da je jezik izraz složenih procesa, a stil vid i kvalitet tih složenih procesa. Budući da ponavljanje riječi pojačava njenu izražajnost u kontekstu gdje se ona javlja, ponavljanje je čest semantostilem, a kako ponavljanje utječe i

12 Marina Katnić-Bakaršić, *Retorički efekti (...)*, 7.

na raspored rečeničnih dijelova, ono pripada i stilistici sintakse. Sindetsko (polisindetsko) nabranje usporavanjem ističe vrijednost i značenje svakog pojedinog člana nabranja (Antoš 1972: 67-68).

Ve (i) osnovni je veznik u arapskom jeziku, čija je osnovna funkcija povezivanje; on ajetima daje novu i naglašenu stilsku crtu i treba ga razlikovati od ostalih veznika, koji, pored funkcije vezivanja, imaju i svoja posebna značenja. Redupliciranjem veznika gradira se osjećanje divljenja pred Božijim stvaranjem. Takvo kur'ansko polisindetsko *i* susrećemo na više mjesta u korpusu. Njime se postiže određeni psihološki efekat, pažnja se svaki put nakon ponovljenog veznika zadržava uz izraz što uz njega dolazi.

Primjeri polisindeta:

(BK/78:7-13/582)

"*I planine stubovima, i vas kao parove stvorili, i san vaš počinkom učinili, i noć pokrivačem dali*". Polisindet veznika *i* imamo i na sljedećim mjestima u korpusu: (88: 17-20), (81: 2-8), (80: 27-31), (84: 1-5). Ističemo primjer iz grandiozne sure *Al-Ādijat* u prijevodu ED, koja je u svakom pogledu reprezentativan uzorak Teksta iz kojeg možemo oprimjeriti mnoge jezičke zakonitosti:

"*„i one zorom napadaju,*

i pri tome prašinu uzvitlaju,

i pod njom usred gomile upadaju..." (ED/ 100: 3-8/ 600)

U stilskom pogledu, kako kaže prof. Latić, ova sura je jedna od onih plamtećih, lirskih sura punih uzvika, zakletvi, eliptičnih rečenica, retoričkih pitanja, imenica koje više aludiraju nego što referiraju, imenica koje nose okorke jedne šire stvarnosti.

Zaključak

Govor o Kur'anu nema kraja, kako o njegovoj formalno-jezičkoj, tako i o semantičkoj dimenziji Teksta. Riječ Kur'ana je trajna mjera naše savjesti. To je knjiga jedinstvene literarne ljepote, savršena, svjetska i trajna.

Kur'an insistira na autoritetu jezika, nigdje u njemu nije rečeno sve na jednom mjestu, *kompletan slika jeste kompletan Kur'an*. Kur'an je jezički spomenik, kako reče prof. Latić, te je, prema tome, uvijek izazov za prevođenje na svakom jeziku jer *svako novo padanje rodne kiše zbiva se iz drukčije raspoređenih oblaka istog neba*.

Ovim smo radom utvrdili neponovljivost forme izraza kojom je Bog okončao komunikaciju sa čovječanstvom. Registrirali smo da se prevodioci,

pored ostalog, služe i identifikacijom, kumulacijom i ponavljanjem koji su značajni za koherentnost kur'anskog teksta. Ovim jezičkim sredstvima, njihovom repeticijom postiže se stilsko-semantički efekat, emocionalno-ekspresivan naboj i semantička intenzifikacija. Važno je napomenuti i to da je, iako se radi o upotrebi sinonima i paralelizama, izbjegnuta redundancija koja bi ugrozila stilsku ljepotu prijevoda.

Prevodioci su sve navedeno potvrdili načinom pronalaženja leksičko-semantičkih ekvivalenata. Rad je imao za cilj i da pokaže da kur'anski tekst u prijevodu jeste neprocjenjiva baza za lingvističko istraživanje ma o kojoj se oblasti i nivou jezika radilo. To je nešto na čemu lingvisti bosnisti trebaju uložiti dodatan napor u cilju otkrivanja mnogobrojnih stilskih i jezičkih posebnosti.

LEXICAL INTENSIFICATION, CUMULATION AND REPETITION IN THE TRANSLATIONS OF THE QUR'AN

Abstract

The Quran is the last written record of metaphysical communication between God and man. It has definitely remained inexhaustible literary base for all types of scientists and researchers, linguists in particular. Due to the uniqueness of form and fear of possible sin or blasphemy that translation could cause, even the top notch translators were hesitant to work on “holy books” translations.

The study of lexical intensification, cumulation and repetition deals and treats translation equivalents at lexical semantic level of language structure through the three previously mentioned semantic features. In the process, rich inventory of the corpus as well as bibliographies has been used; the existing literature has been analyzed while the data has been correlatively and comparatively represented through four different translations of the Quran into the Bosnian language directly and reliably from the original in Arabic.

The work aims to initiate lexicological and general semantic research in the field of sacred text translations, which are grammatically interesting, and above all stylogenic.

The task was to observe, extract and define examples of intensification, cumulation and repetition that translators have used in their own way, and to describe or reinterpret the theoretical principles of lexical semantics of the Bosnian language using examples from the corpus.

When Almighty God wants to eliminate any doubt in the message or to emphasize its importance or verify the contents which that verse (sentence) transfers, He uses reinforced meanings, intensification or corroboration. In the Arabic language intensification is a way of achieving a stronger meaning of a sentence and it is realized at different levels of language structure.

The Quran in many places and in many verses uses meaning reinforcement of the individual parts of a sentence. Such reinforcement can be of verbal or semantic character.

There is one example of each lexical semantic specificity in the abstract as is the case with the following example of intensification, which we have comparatively analyzed in translations:

(2:83) – *and their parents, and neighbours, and the orphans, and the poor* (BK, EC, MM); no intensifiers with ED; we notice an example of gradation here. Abbreviations used behind the citations refer to the authors of translations, e.g. BK-Besim Korkut.

Cumulation belongs to the figures of classical rhetoric, which obtains its reaffirmation in modern literary poetics and linguistics. The difference between cumulation and tautology is in the fact that in tautology the same thought is repeated, whereas in cumulation thoughts and expressions share similar meaning. These two figures are very close, but not identical. Tautology would be a cumulation of linguistic signs with reduplicated meaning, while cumulation is reduplication of only one part of the meaning of the semantic component. This is confirmed by the following example:

(2:40) / *in one verse cumulation of first person pronouns Mine, We, I, Our, Me* (BK, EK, and ED); *with MM repetition and Myself, and Myself.*

In our corpus, repetition (ar. *al-muqabala*) of lexis is present a lot. When an object or a lexical unit receives special importance and wants the reader to draw attention to it, it is being repeated. There are repetitions in the structure of one testimony, one paragraph, some are present on a larger scale, and some are transferred from paragraph to paragraph, whereas some throughout the whole unit.

*For example, (2:123) – when nobody...when neither of whom...when to no one...and when they...(BK); only MM introduces the linker *nor* after the first use of *when*.*

It is important to point out that we have explored the supernatural text, unparalleled, incomparable, and amazing in all aspects of the language, the text that refuses to be accepted as art.

Let us also mention that the descriptive method has been applied in this paper, which we used for detailed explanation and description, and using examples from the corpus we have confirmed certain linguistic phenomena applicable to our research. Subsequently, the contrastive analysis has been used along with one of the most important methods without which it would be impossible to talk about the style of the Quran as a holistic phenomenon. That method is the lexical stylistic method which was used to show the uniqueness of the style of the Quran through semantic figurativeness. The work opens up new horizons for the study of the provenance of religious texts.

Key words: Translations of the Qur'an, lexis, semantics, semantic field, intensification, corroboration, cumulation, tautology, parallelism, polysyndenton

Conclusion

In the end, we can reach the following conclusions. Speech about the Quran has no end; it transcends its formal linguistic as well as semantic dimension of the Text. The word of the Quran is a permanent measure of our conscience. It is a book of unique literary beauty, the perfect book, worldly and perpetual at the same time.

The Quran insists on the authority of language; not one fact in it has been elaborated in one place since the complete picture is the complete Quran. According to professor Latic, the Quran is linguistic monument, and is therefore a challenge for translation into any language, because every new rainfall occurs from differently arranged clouds from the same sky.

With this work we have indeed confirmed the uniqueness of forms of the expression that God has used to complete his communication with humanity. We have confirmed that translators, among other things, make use of identification, cumulation and repetition, which are important for the coherence of the text of the Quran. The semantic effect, emotionally-

expressive charge and semantic intensification are being achieved with the help of these linguistic tools. It is important to observe that despite the use of synonyms and parallelism, the redundancy has been avoided which could jeopardize the stylistic beauty of translation.

Translators themselves have confirmed all the above by finding appropriate lexical semantic equivalents. The aim of this work was to show that the text of the Quran in translation represents invaluable base for linguistic research whatever the field and the level of language it was. This is something that the Bosnian language linguists should make an extra effort at, so as to discover various stylistic and linguistic exceptionalities.

Literatura:

- Antoš, A. (1972): *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb.
- Ćorac, M. (1974): *Stilistika sh. književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd.
- Duraković, E. (2007): *Orijentologija-univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo.
- Ivić, M. (1978): *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Karić, E. (1990): *Hermeneutika Kur'ana*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Karić, E. (2005): *Kako tumačiti Kur'an*, Tugra, Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001): *Stilistika*, NiUK, Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić, M. (2006): *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo.
- Kovačević, M. (2000): *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Kankuzin, Kragujevac.
- Latić, Dž. (2001): *Stil kur'anskog izraza*, El-Kalem, Sarajevo.
- Muratagić-Tuna, H. (1993): *Jezik i stil Ćamila Sijarića*, ITP Damad, Novi Pazar.
- Ridanović, M. (1985): *Jezik i njegova struktura*, Svjetlost, Sarajevo.
- Škiljan, D. (1987): *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.

Mr. Azra BEŠIĆ
Mr. Maida MUJČIĆ

**PHRASEOLOGISMEN MIT TIERBEZEICHNUNGEN
IM DEUTSCHEN UND IHRE
ÜBERSETZUNGSÄQUIVALENTE
IN DER BOSNISCHEN SPRACHE**

Zusammenfassung

Was ist Phraseologie und was sind Phraseologismen? Wie werden sie erkannt, definiert, klassifiziert? Im Rahmen dieser Arbeit beschäftigen wir uns mit diesen Fragen, wobei der Schwerpunkt auf Phraseologismen mit Tierbezeichnungen im Deutschen und ihren bosnischen Entsprechungen liegt (im weiteren Text auch: bosnisch / kroatisch / serbisch). Eine kontrastive Analyse konnte hier nur mit großer Mühe realisiert werden, da die bosnische Phraseologie kaum erforscht ist. Nur wenige Arbeiten waren uns in diesem Sinne im Bosnischen behilflich. Diesen Mangel haben wir jedoch mithilfe von vielen nützlichen deutschsprachigen Werken behoben. Diese kontrastiv angelegte Arbeit soll zu einer Auseinandersetzung mit phraseologischen Themen beitragen und zu weiteren intensiven Forschungen in dieser Richtung ermutigen. Zum Ziel haben wir uns gesetzt, Phraseologismen mit Tierbezeichnungen genauer zu erforschen, die Bedeutungen ihrer Tierkomponenten zu erklären und ihren Gebrauch im Deutschen und Bosnischen zu ermitteln. Des Weiteren werden Übersetzungen der angeführten Beispiele geliefert und nach dem Grad der Äquivalenz (= Übereinstimmung) in absolute, partielle und Nulläquivalenz eingeteilt.

Schlüsselwörter: die Phraseologie, der Phraseologismus, Phraseologismen mit Tierbezeichnungen, die Äquivalenz

1. Zur Entstehungsgeschichte der Phraseologie

"Phraseologie ist die Wissenschaft oder Lehre von den festen Wortverbindungen einer Sprache, die in System und Satz Funktion und Bedeutung einzelner Wörter (Lexeme) übernehmen können." (Palm 1995: 1).

"Phraseologie ist:

- *sprachwissenschaftliche Teildisziplin, die sich mit der Erforschung der Phraseologismen beschäftigt;*
- *Bestand (Inventar) von Phraseologismen in einer bestimmten Einzelsprache." (Fleischer 1982: 9).*

"Die Teildisziplin der Linguistik, die sich mit Phraseologismen befaßt, heißt Phraseologie." (Burger 1998: 11).

Aus den oben angeführten Definitionen lässt sich schließen, dass Phraseologie eine relativ selbstständige Teildisziplin der Linguistik ist, die

- 1) die Phraseologismen als Sprachphänomen erforscht und
- 2) sich mit allen Phraseologismen einer Sprache beschäftigt.

"Bei den Phraseologismen handelt es sich um systemhaft (relativ) stabile, polylexikalische Einheiten, die gekennzeichnet sind durch vollständige oder teilweise Idiomatizität." (Burger 1973: 13).

"Phraseologisch ist eine Verbindung von zwei oder mehr Wörtern dann, wenn: 1) die Wörter eine durch die syntaktischen und semantischen Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit bilden, und wenn 2) die Wortverbindung in der Sprachgemeinschaft, ähnlich wie ein Lexem, gebräuchlich ist. Die beiden Kriterien stehen in einem einseitigen Bedingungsverhältnis: wenn (1) zutrifft, dann auch (2), aber nicht umgekehrt." (Burger 1982: 2; zitiert nach Hessky 1987: 13).

Nach Fleischer sind Phraseologismen freie syntaktische Wortverbindungen, Wortgruppen, die in speziellen Bedeutungen "fest" und damit zu Bestandteilen des Wortschatzes werden können. Im Rahmen dieser Arbeit schließen wir uns der Meinung von Burger an und definieren Phraseologismen ganz in seinem Sinne.

2. Zur Entstehung des Begriffs *Phraseologie-Phraseologismus*

Das Wort *Phraseologie* stammt vom griechisch – lateinischen Wort *phrasis* ab, welches die Bedeutung **"rednerischer Ausdruck"** hat (daher *Phraseologie*, *Phraseologismus*) oder auf griech. *idiomā* zurückgeht in der Bedeutung **"Eigentümlichkeit, Besonderheit"** (daher *Idiom*, *Idiomatik*,

Idiomatismus). Ursprünglich hatte das im 17. Jh. aus dem Französischen entlehnte Wort *Phrase* neben der Bedeutung "*rednerischer Ausdruck, Redewendung*" auch die pejorative Bedeutung "*nichtssagende, inhaltsleere Redensart.*" (Fleischer 1982: 8). Der Phraseologismus als Ausdruck wird in älteren Fremdwörterbüchern nur als "*inhaltsleere Schönrednerei und Neigung dazu*" erklärt, in neueren im heutigen Sinne als "*feste Wortverbindung, Redewendung.*" (Fleischer 1982: 8).

Es ist noch zu erwähnen, dass die deutschen Ausdrücke *Redensart* und *Redewendung* unter dem Einfluss fremdsprachiger Ausdrücke entstanden sind (französischer Einfluss).

3. Entstehung der Phraseologie in der sowjetischen Sprachwissenschaft

Die Phraseologie ist eine relativ junge Teildisziplin der Linguistik, die sich aus der Lexikologie entwickelt und erst im 20. Jh. verselbstständigt hat. Ein besonderes Verdienst in ihrer Entwicklung gelte den sowjetischen Sprachwissenschaftlern, die sich seit der zweiten Hälfte des 19. Jhs. bemühten, den besonderen Status des Phraseologismus innerhalb der Wortverbindung zu bestimmen, und somit schufen sie Voraussetzungen für die selbstständige Entwicklung dieser Disziplin im 20. Jh. (Hrustić 2001: 6). Einige erwähnenswerte Namen auf diesem Gebiet sind: **V. V. Vinogradov, I. I. Černyševa, S. I. Ožegova, Achmanova, A. I. Babkin, Telija, A. I. Molotkov**. Ihre Arbeiten zeugen von neuen Erkenntnissen und führen zur Verselbstständigung der Phraseologie als sprachwissenschaftlicher Disziplin, bevor diese noch der westeuropäischen Linguistik zugänglich waren (Hrustić 2001: 7).

4. Kontrastive Analyse in der Phraseologie

In letzter Zeit gewinnt die kontrastive Phraseologie immer mehr an Bedeutung. Man spricht von "*interlingualen Forschungen*", wenn man zwei oder mehrere Sprachen miteinander vergleicht. Die wichtigste Frage, die sich dabei aufwirft, ist die Frage der Äquivalenz, d.h. der sprachlichen Entsprechung. Die kontrastive Analyse kann dazu beitragen, dass man sich mit der phraseologischen Problematik intensiver auseinandersetzt, in Anlehnung an die Phraseologie derjenigen Sprache, welche bereits eine weiterentwickelte phraseologische Tradition hat und zu bestimmten Schlüssen gekommen ist.

5. Die Phraseologie in der bosnischen / kroatischen / serbischen Sprache

Die Zahl der Arbeiten mit phraseologischer Problematik ist in der Weltliteratur in den letzten Jahren mächtig gestiegen. Das ist aber nicht der Fall in der bosnischen / kroatischen / serbischen Linguistik. Die meisten Werke aus diesem Bereich stammen aus den Jahren 1970 bis 1989. Dabei sind die wichtigsten:

"*Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*"¹ von *Josip Matešić* (1988) sowie

"*Nemačko – srpskohrvatski frazeološki rečnik*"² von *Pavica Mrazović* (1991) und *Ružica Primorac*.

Die bosnische Phraseologie hat sich in der Nachkriegszeit kaum mit phraseologischen Fragen beschäftigt. Es sind nur zwei bedeutende Werke erschienen:

"*Frazeologija bosanskoga jezika*"³ (2000) von *Ilijas Tanović* und

"*Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "Kopf" / "glava" u njemačkom i u b / h / s jeziku*"⁴ (2001) von *Meliha Hrustić*.

6. Terminologische Vielfalt in der Phraseologie

Da die Phraseologie eine junge linguistische Disziplin ist, herrscht hier geradezu chaotische terminologische Vielfalt. Die heute am häufigsten verwendeten Ausdrücke gehen auf das griechisch – lateinische Wort *phrasis* zurück und auf das griechische Wort *idiomā*. Dabei ist der aus der sowjetischen Phraseologieforschung in der ehemaligen DDR übernommene Terminus **Phraseologismus** am meisten im Sprachgebrauch.

H. Burger gebraucht den Terminus *Phraseologismus* als Oberbegriff und *Idiom* als Unterbegriff (Burger 2003: 8). **W. Fleischer** wählt den Ausdruck *Phraseologismus* (Fleischer 1982: 8). **M. Hrustić** spricht von *phraseologischem Ausdruck*, *phraseologischer Einheit*, vom *Phrasem* (Hrustić 2001: 13). **J. Matešić** verwendet den Begriff *Phrasem* (zitiert nach Hrustić 2001: 13), **R. Hessky** die Begriffe wie *Phraseologismus*, *phraseologische Einheit* und *phraseologische Wortfügung* (Hessky 1987: 7).

1 In der deutschen Übersetzung: "*Phraseologisches Wörterbuch der kroatischen oder serbischen Sprache*"

2 "*Deutsch – serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch.*"

3 "*Phraseologie der bosnischen Sprache*"

4 "*Kontrastive Analyse der phraseologischen Ausdrücke mit der Komponente "Kopf" im Deutschen und Bosnischen / Kroatischen / Serbischen.*"

In dieser Arbeit wird mit dem Begriff *Phraseologismus* operiert, weil er unseres Erachtens der umfassendste, allgemein verständliche zu sein scheint.

7. Phraseologismen im System

Laut H. Burger (2003: 11) sind Phraseologismen Ausdrücke, die aus mehr als nur einem Wort bestehen und in dieser Kombination (eventuell mit Varianten) häufig vorkommen. Dabei werden die lexikalischen Bestandteile *Komponenten* genannt und die Teildisziplin der Linguistik, die sich mit Phraseologismen befasst, heißt *Phraseologie*. Äquivalente Ausdrücke, die in der Sprachwissenschaft sehr oft verwendet werden, sind *feste Wortverbindungen* oder *phraseologische Wortverbindungen*. Der Gegenbegriff dazu ist die so genannte *freie Wortverbindung*. Der Begriff *Phraseologismus* ist der umfassendste Begriff, mit dem *phraseologische Einheiten* bezeichnet werden können – das ist mitunter einer der Gründe, weshalb in der vorliegenden Arbeit mit diesem Ausdruck operiert wird.

Deshalb muss zwischen der *Phraseologie im engeren und weiteren Sinne* eine Grenze gezogen werden⁵ (Palm 1995: 1-2).

Zur Phraseologie im engeren Sinne zählen nach **Palm** nur die *Phraseme* (auch *Phraseolexeme*, *Wortgruppenlexeme*, *Idiome*, *feste Wendungen*, *Redensarten* genannt).

Phraseme werden definiert als nicht satzwertige Wortgruppen mit unterschiedlicher syntaktischer Struktur und mehr oder weniger ausgeprägter Umdeutung der Komponenten. So besteht ein Phrasem aus mindestens zwei Einheiten des lexikalischen Systems (= Wörtern). Die Verknüpfung dieser Lexeme kann regulär oder irregulär sein, wobei regulär verknüpfte Phraseme auch eine Bedeutung als freie Wortgruppe haben (Palm 1995: 1-2),

<p>z. B. <u>deutscher Phraseologismus</u> zwei <i>Fliegen</i> mit einer Klappe schlagen Das sind kleine <i>Fische!</i></p>	<p><u>bosnische Entsprechung</u> ubiti dvije muhe jednim udarcem To je sitnica!</p>
---	--

⁵ In der jüngeren Forschung habe sich jedoch gezeigt, dass der engere und der weitere Bereich der Phraseologie nicht ganz klar voneinander abzugrenzen seien, wie man das früher annahm, und dass eine strenge Abgrenzung gar nicht wünschbar sei (Burger 2003: 15).

Nach **Palm** zählen die Funktionsverbgefüge (= Streckformen des Verbs) nicht zur Phraseologie im engeren Sinne, denn sie sind verbale Rahmengebilde zur Bezeichnung des Aspekts von Verbhandlungen.

Zur Phraseologie im weiteren Sinne gehören folgende Merkmale:

1) Polylexikalität und 2) Festigkeit (Burger 1998: 14).

W. Fleischer (1982: 35) zieht folgende Kriterien zur Abgrenzung des Phraseologismus von freien Wortverbindungen und Sätzen heran: 1) Idiomatizität, 2) semantisch – syntaktische Stabilität, 3) Lexikalisierung und Reproduzierbarkeit.

- **Polylexikalität**

Dieses Merkmal besagt, dass der Phraseologismus aus mehr als einem Wort besteht. Ob ein Ausdruck mehrere Wörter umfasst, ist leicht entscheidbar, da die Definition des "Wortes" im Allgemeinen keine kulturspezifischen Divergenzen aufweist (Burger 2003: 15 f.). Der Satz gilt als die obere Grenze phraseologischer Wortverbindungen⁶, und die untere Grenze bilden mindestens zwei Wörter.

- **Festigkeit / Gebräuchlichkeit**

Der Begriff der Festigkeit ist schwerer fassbar als derjenige der Polylexikalität. Dieses phraseologische Merkmal besagt, dass der Phraseologismus in genau dieser, häufig auftretenden Kombination innerhalb einer Sprachgemeinschaft bekannt ist (Burger 2003: 17 ff.).

- **Idiomatizität**

Der Begriff der Idiomatizität wird in der Phraseologie unterschiedlich ausgelegt. Im Hinblick auf die Phraseologie kann man von einem semantisch interpretierten Aspekt sprechen. Zwischen der *phraseologischen* (= *übertragenen*) *Bedeutung* und der *freien* (= *wörtlichen*) *Bedeutung* der Komponenten bzw. der ganzen Wortverbindung treten häufig Unterschiede auf. Wenn eine Diskrepanz zwischen der phraseologischen Bedeutung und der wörtlichen Bedeutung des ganzen Ausdrucks besteht, dann ist der Ausdruck "*idiomatisch*" im semantischen Sinn (Burger 2003: 31). Als Beispiel diene folgender Phraseologismus: "*einen Bock haben*",

---

6 Kleine Texte – länger als ein Satz – wie Sprüche, Gedichte, Gebete etc. können einen, den Phraseologismen ähnlichen Status haben, wenn sie nicht nur von einzelnen Personen auswendig gelernt werden, sondern zum Sprachbesitz größerer Gruppen und gar ganzer Generationen werden (Burger 1998: 15).

- wörtliche Bedeutung: "*der Besitzer eines Bocks sein*",
- freie Bedeutung: "*störrisch, trotzig / gelaunt sein*".

Auf der Ebene des Sprachsystems besteht keine Beziehung zwischen der freien und der phraseologischen Bedeutung. Die freie Bedeutung des ganzen Ausdrucks kann man aus der Zusammenfügung der Komponenten unzweideutig ableiten. Es gibt jedoch keine semantische Regel, die es erlauben würde, aus der freien Bedeutung der Komponenten und deren Zusammenfügung die phraseologische Bedeutung "*störrisch, trotzig / gelaunt sein*" abzuleiten. Der Ausdruck ist demnach *idiomatisch*. Ausdrücke, die durch keine (oder nur minimale) semantische Differenzen zwischen phraseologischer und wörtlicher Bedeutung charakterisiert sind, werden als *nicht-idiomatisch* bezeichnet (Burger 1998: 31-32), z. B. "*jmdm. einen Bären aufbinden*" = *jdn. anlügen / täuschen, jmdm. etwas vorlügen* = *slagati nekome nešto, ispričati nekome neku laž*.

- **Stabilität**

Dass dem Austausch der phraseologischen Komponenten engere Grenzen gesetzt werden als in einer freien syntaktischen Wortverbindung, wird mit der Idiomatizität in Zusammenhang gebracht. In vielen Fällen ist so ein Austausch gar nicht möglich, man sagt, es liegt eine lexikalisch – semantische Stabilität vor; deshalb ist die Gesamtbedeutung des Phraseologismus an die Kombination einzelner konkreter lexikalischer Elemente gebunden (Fleischer 1982: 41ff.).

8. Klassifikation der Phraseologismen in der deutschen Gegenwartssprache

Schon in den ersten phraseologischen Arbeiten haben die Fragen der Klassifikation der Phraseologismen im Vordergrund gestanden. Es ist schwierig, Phraseologismen zu klassifizieren. Ihnen fehlt ein eigenes System von Strukturtypen und Wortbildungselementen, die der Wortbildung bekannt sind, und da es sich um Wortgruppen und Sätze handelt, lassen sich die für Wörter anwendbaren Klassifikationskriterien nicht vollständig auf die Phraseologismen übertragen. Gerade auf Grund der Vielfalt von Phraseologismen bieten verschiedene Autoren unterschiedlichste Klassifikationen. Deshalb sollen Klassifikationsversuche keineswegs überbewertet werden, und doch besitzen sie eine gewisse Gewichtigkeit insofern, dass gerade mit ihrer Hilfe die Dynamik und Flexibilität des

sprachlichen Systems erfasst werden kann. Die meist verbreitete und von vielen Autoren bevorzugte Klassifikation ist die morphologisch-syntaktische wegen ihrer Genauigkeit und Objektivität.

9. Die Übersetzung der Phraseologismen

Das Problem der Äquivalenz

Unter **Äquivalenz** versteht man die Übereinstimmung der Phraseologismen in verschiedenen Sprachen. Diesem Problem der Äquivalenz der Phraseologismen begegnen vor allem die Übersetzer, wenn sie im Text auf solche treffen. Sie stellen den Stolperstein in der Übersetzung dar. Es hängt allerdings auch von der Textsorte ab, in wiefern und in welchem Maße sich ein Phraseologismus übersetzen lässt (Rakovac 2005: 31).

Die bisherigen kontrastiven Arbeiten haben gezeigt, dass die meisten Äquivalenzpaare in der Sprache der Presse (d. h. in journalistischen Texten) und in fachwissenschaftlichen Texten vorzufinden sind (Hrustić 2001: 66). Dagegen verursachen die Phraseologismen aus der Umgangssprache große Probleme bei der Übersetzung, und in solchen Fällen sprechen wir vom sehr niedrigen Grad der Äquivalenz (= Übereinstimmung) oder überhaupt keiner. Je mehr ein Phraseologismus zur Umgangssprache gehört, desto niedriger ist der Äquivalenzgrad. Bei Phraseologismen mit nationalen Elementen, Ortsbezeichnungen, Eigennamen, Flussnamen usw. besteht keine Äquivalenz, wir sprechen von der Nulläquivalenz, z. B. **Hinz und Kunz; Alajbegova slama...** Absolute / vollständige Äquivalenz ist in den Fällen vertreten, in denen Phraseologismen aus dem gemeinsamen Kulturerbe stammen wie etwa **trojanisches Pferd – trojanski konj**.

Das Problem der Äquivalenz wird von verschiedenen Autoren sehr unterschiedlich aufgefasst (Hrustić 2001: 67):

I. Korchronen unterscheidet zwischen: Idiomen mit formaler und Bedeutungsäquivalenz, Idiomen mit formaler Äquivalenz und Bedeutungsunterschied, Idiomen mit formalem Unterschied und Inhaltsäquivalenz, Idiomen ohne einen entsprechenden Ausdruck in der Zielsprache.

P. Mrzović führt folgende Klassifikation an: vollständige / absolute Äquivalenz, Äquivalenz mit morpho – syntaktischen Unterschieden, Äquivalenz mit lexikalischen Unterschieden, Äquivalenz mit morpho – syntaktischen und lexikalischen Unterschieden, Nulläquivalenz.

Dobrowols'kij spricht von folgenden drei Gruppen der Äquivalenz: von der absoluten Äquivalenz, von der partiellen Äquivalenz und von der Nulläquivalenz.

In dieser Arbeit wird die Klassifikation von **Dobrowols'kij** bevorzugt, denn bei der großen Anzahl von verschiedenen Tierbezeichnungen zeigt sich diese Klassifikation die geeignetste.

- Absolute Äquivalenz

Von der absoluten Äquivalenz sprechen wir dann, wenn ein Phraseologismus und seine Entsprechung in einer anderen Sprache die gleiche morphologische, syntaktische und lexikalische Struktur haben: Phraseologismen dieser Gruppe beruhen auf dem gleichen Bild oder der gleichen Vorstellung, die auf ein und dieselbe Art und Weise in beiden Sprachen realisiert worden, z. B. *wie Hund und Katze leben = živjeti kao pas i mačka*.

- Partielle Äquivalenz

Partielle Äquivalenz erfasst Phraseologismen, die aus verschiedenen Gründen nur partielle Übereinstimmung aufweisen. Solche Phraseologismen sind mit semantischen, lexikalischen oder morpho – syntaktischen Unterschieden durchsetzt. Das verdeutlichen wir mit Hilfe des folgenden Phraseologismus:

die Katze im Sack kaufen = kupiti mačku u džaku.

Das Verb **kaufen** bildet hier den Kern des Phraseologismus. Dasselbe gilt auch für das bosnische Verb **kupiti**. Diese beiden Verben **kaufen** / **kupiti** verlangen eine Akkusativergänzung (**Katze = mačka**) und eine Situativergänzung (**im Sack = u džaku**). Auf den ersten Blick unterscheiden sich diese beiden Strukturen überhaupt nicht voneinander. Doch die Präposition **in** verlangt im Deutschen einen Dativ oder Akkusativ, während die Präposition **u** im Bosnischen auf eine Nominalphrase im Lokativ verweist. Deswegen handelt es sich hier um eine partielle Äquivalenz.

- Nulläquivalenz

Die Nulläquivalenz bezieht sich auf die Phraseologismen, die keine Entsprechung in der Zielsprache haben. Solche Ausdrücke werden in den meisten Fällen umschrieben (Hrustić 2001: 79) z. B. *eine Gänsehaut bekommen = naježiti se*.

Die Bedeutungen von einigen Tierbezeichnungen

Tiere umgeben das menschliche Geschlecht schon seit dem ersten Tag der Schöpfung. Sie sind ein wichtiger Teil des menschlichen Lebens geworden und sind den Menschen in unzähligen Bereichen nützlich: Ackerbau, Landwirtschaft, das Hüten des eigenen Heims, die Nahrung, die Kleidung, die Unterhaltung, der Transport, die Bewunderung, die Forschung... Im Laufe der Zeit lernten die Menschen ihre guten und schlechten Eigenschaften kennen und gaben diesen eine Zeitlang erst unbewusst einen wichtigen Platz in der Sprache, später bewusst. Allmählich übertrugen sie diese Eigenschaften auf die Menschen, so dass man heute sehr oft folgende Vergleiche zu hören bekommt:

arbeitsam sein wie eine Biene / Ameise, stur sein wie ein Bock / Esel, schlau wie ein Fuchs, schlafen wie ein Bär, dumm sein wie ein Schaf, mutig sein wie ein Löwe usw.

An dieser Stelle werden die Bedeutungen einiger hier vorkommender Tierbezeichnungen in alphabetischer Reihenfolge näher erläutert:

Der **Affe** ist ein Tier, welches im heutigen Deutsch – aber auch im Bosnischen – sehr oft und zu verschiedenen Zwecken verwendet wird. Er gilt im Allgemeinen als triebhafte Karikatur des Menschen, deshalb sind die meisten Bedeutungen mit dieser Komponente abwertend, negativ wie etwa ***ein dämlicher / eingebildeter Affe, Lackaffe sein***. Das Wort **Affe** hat sich in neuerer Zeit zu einer Vorsilbe entwickelt mit einer negativ zu bewertenden Steigerung, z. B. ***Affenhitze = große Hitze***. Die Redensart ***jemanden äffen*** bedeutet jemanden als dumm darstellen, für dumm verkaufen, hinters Licht führen, irreführen. Sie wird im Bosnischen / Kroatischen / Serbischen entweder mit der gleichen Komponente realisiert ***izmajmunisati nekoga*** oder durch die Komponente **Esel** ersetzt ***namagarčiti nekoga***. Die Bedeutung bleibt erhalten.

Der **Hund** ist das älteste und beliebteste Haustier. Davon zeugt eine große Anzahl von Sprichwörtern und Redensarten mit dieser Komponente. Die Bedeutungen sind zahlreich und breit gefächert. Der Hund ist das Sinnbild der Treue, der Gefolgschaft, der Wachsamkeit aber auch des unwürdigen Lebens (z. B. ***ein Hundeleben führen = ein schlechtes, menschenunwürdiges Leben führen***), der Unterwürfigkeit, der Dummheit, der Armut usw.

Der Hund ist im Bosnischen / Kroatischen / Serbischen ein beliebtes Schimpfwort mit verschiedenen negativen Konnotationen, was aus der

Übersetzung selbst sichtbar ist, z. B. *pas* (ziemlich neutral), *pseto* (etwas abwertend), *džukela* (umgangssprachlich, sehr abwertend).

Die **Katzen** sind verspielte Tiere, die treiben Spielchen mit ihrem Opfer, bevor sie es auffressen. Des Weiteren gelten sie für schmiegsame Geschöpfe, die viel Zuneigung und Zärtlichkeit brauchen. Andererseits können sie falsch sein im Sinne von verlogen, hinterlistig. Treue und Aufrichtigkeit sind nicht gerade ihre Stärken.

Im Allgemeinen kann festgehalten werden, dass biblische Redensarten in vielen Sprachen verbreitet sind. Der Mensch ist in jeder Hinsicht dem Tier überlegen. Daraus lässt sich schließen, dass die meisten Vergleiche mit dem Tierreich für den Menschen abwertend sind (Affe, Schwein, Schaf, Esel, Hund, Fuchs, Gans...), obwohl ein und dasselbe Tier in verschiedenen Kontexten sowohl gute als auch schlechte Eigenschaften haben kann. Positive Beispiele stellen eine wahre Seltenheit dar (Ameise, Biene, Pferd, Wiesel...).

Es muss betont werden, dass die Tiere in beiden Sprachen die ähnliche Bedeutungen haben und dementsprechend auch ausgelegt werden. Das könnte daran liegen, dass beide Sprachen einer Kultur angehörten – der indogermanischen.

Tabellarische Darstellung einiger der Übersetzungen von Phraseologismen mit Tierbezeichnungen

Übersetzungen mit absoluter Äquivalenz

1. flink wie ein Affe sein	biti hitar kao majmun
2. wie ein verhungertes Hund	kao izgladnjelo pseto
3. wie Hund und Katze leben	živjeli su kao pas i mačka
4. Katz und Maus spielen	igrati se mačke i miša

Übersetzungen mit partieller Äquivalenz

1. einen Affen aus jmdm. Machen	namagarčiti nekoga
2. Da liegt der Hund begraben.	U tom grmu leži zec.
3. etwas ist unter allem Hund	nešto je ispod svake loše kritike
4. jmdn. wie einen Hund verprügeln	prebiti nekoga kao mačku
5. Den letzten beißen die Hunde .	Na posljednjem se kola lome.
6. Getroffene Hunde bellen.	Onaj ko se osjeća pogodnim taj reagira.
7. Hunde , die bellen, beißen nicht.	Pas koji laje ne ujeda.

8. die Katze im Sack kaufen	kupiti mačku u džaku
9. die Katze im Sack kaufen	kupiti mačku u džaku
10. Es war keine Katze da!	Nije bilo ni žive duše!

Übersetzungen mit Nulläquivalenz

1. jmdn. hat der Affe gebissen	poludjeti, biti lud
2. mit einem Affen nach Hause kommen	redovito kući dolaziti pijan
3. jmdn. laust der Affe	nekoga (neugodno) iznenaditi
4. sich einen Affen kaufen	napiti se
5. einen Affenzahn drauf haben	projuriti velikom brzinom
6. ... wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen...	kad na vrbi rodi grožđe
7. kein Hund nimmt mehr einen Bissen von ihm	niko ga više ne cijeni
8. mit allen Hunden gehetzt sein	proći i sito i rešeto
9. einen Hund jammern können	I kamen bi suzu pustio.
10. einen dicken Hund ausbrüten	napraviti pogrešan korak
11. auf den Hund kommen	u potpunosti oronuti
12. jmdn. / etwas auf den Hund bringen	upropastiti nekoga / nešto
13. den toten Hund spielen	praviti se neupućen
14. Die Katze läßt das Mäusen nicht...	Vuk dlaku mijenja, ali ćud nikada.
15. die Katze aus dem Sack lassen	izaći na vidjelo
16. eine falsche Katze sein	biti lažljivica

Schlussfolgerung

Der Gegenstand dieser Arbeit war die Untersuchung des Phänomens Phraseologie, Phraseologismus, ihrer Definierung und Klassifizierung. Dabei war der Schwerpunkt die Analyse der Phraseologismen mit Tierbezeichnungen im Deutschen und ihre bosnischen Entsprechungen. Unter Phraseologie versteht man eine selbstständige linguistische Disziplin, die sich aus der Lexikologie (= Wortbildungslehre) herausgebildet hat. Diese wurzelt in der sowjetischen Linguistik, da die ersten und bedeutendsten Arbeiten aus dieser Region stammen. Erst später wurde das Interesse des Westeuropas und Amerikas an der Phraseologie geweckt. Es herrscht immer noch keine einheitliche Meinung darüber, was man unter einem Phraseologismus versteht, was die Vielfalt der in der Arbeit angeführten Definitionen bezeugt. Doch sie haben alle Folgendes gemeinsam: Das sind feste Wortverbindungen (aus mindestens zwei Wörtern bestehend), deren

Gesamtbedeutung nicht aus ihren Komponenten direkt erschließbar ist, sondern mindestens eine der Komponenten ihre ursprüngliche Bedeutung eingebüßt hat. Der Phraseologismus als sprachliche Erscheinung weist drei wichtige Eigenschaften auf:

Idiomatizität (= ein Ausdruck wird als idiomatisch bezeichnet, wenn seine Gesamtbedeutung sich nicht aus den Teilbedeutungen erschließen last),

Stabilität (= der Austausch der phraseologischen Komponenten kann nicht stattfinden),

Lexikalisierung (= die Aufnahme und die Speicherung von Phraseologismen im Lexikon),

Reproduzierbarkeit (= die Phraseologismen werden nicht jedes Mal neu und originell gebildet, sondern stehen als fertige Einheiten zur Verfügung).

Des Weiteren wurde die Frage der Klassifikation der Phraseologismen aufgeworfen. Auf Grund des Mangels an einem eigenen System von Strukturtypen und Wortbildungselementen sowie der Vielfalt von Phraseologismen entstanden unterschiedlichste Klassifikationen: nach semantischen, morphologischen, syntaktischen, stilistischen Merkmalen. Die meist gebrauchte Klassifikation ist die morphologisch-syntaktische wegen ihrer Genauigkeit und Objektivität. Außerdem war es nur eine Frage der Zeit, wann eine kontrastive Analyse von Phraseologismen angelegt wird. Die Kommunikation auf einer Fremdsprache bedarf der Kenntnis einer minimalen Anzahl von Phraseologismen. Daher ist es empfehlenswert, dass die Lehrkräfte über gewisse Phraseologiekennntnisse verfügen. Es besteht die Notwendigkeit, dass die eine Fremdsprache (Er-)Lernenden nicht nur Phraseologismen verstehen, sondern sie auch in richtige Kontexte einbetten und sie sinngemäß übersetzen, den sie waren bisher der Stolperstein bei der Übersetzung und wurden entweder nicht erkannt oder falsch ausgelegt. Auf Grund des voran Genannten ist die Aufteilung in verschiedene Arten der Äquivalenz (= Übereinstimmung) von großer Bedeutung. In dieser Arbeit operieren wir mit drei Arten der Äquivalenz: **absoluter, partieller** und **Nulläquivalenz**.

Absolute Äquivalenz liegt vor, wenn ein Phraseologismus und seine Entsprechung in einer anderen Sprache die gleiche morphologische, syntaktische und lexikalische Struktur haben, z. B. **wie ein verhungertes Hund = kao izgladnjelo pseto**.

Partielle Äquivalenz erfasst Phraseologismen, die mit semantischen, lexikalischen oder morpho – syntaktischen Unterschieden durchsetzt sind, z. B. *die Katze im Sack kaufen = kupiti mačku u džaku*.

Nulläquivalenz bezieht sich auf die Phraseologismen, die keine Entsprechung in der Zielsprache haben, sie werden durch Umschreibung wiedergegeben, z. B. *einen Hund jammern hören = I kamen bi suzu pustio*.

Bei der Analyse von Beispielen hat sich gezeigt, dass die Übersetzung mit Nulläquivalenz eindeutig dominiert. Am schwächsten ist die absolute Äquivalenz vertreten. Partielle Äquivalenz liegt an zweiter Stelle. Außerdem stellte sich heraus, dass die bosnischen Phraseologismen - zumindest im analysierten Korpus – keineswegs bildhafter oder vielfältiger sind als deutsche. In diesem Punkt können wir von gleichmäßiger Verteilung der Bildhaftigkeit und Vielfalt in beiden Sprachen sprechen.

Kontrastive phraseologische Forschungen haben große Fortschritte auf dem deutschsprachigen Gebiet gemacht, doch das gilt nicht für die bosnische / kroatische / serbische Phraseologie. Diese ist hier noch weitgehend unerforscht, so dass die Ergebnisse kontrastiv angelegter phraseologischer Arbeiten bedeutenden Beitrag zur Entwicklung der Phraseologie darstellen. Daraus ergibt sich die Notwendigkeit des Erlernens von solchen Strukturen sowohl in der Muttersprache als auch in der Fremdsprache, denn sie werden nur schlecht beherrscht.

FRAZEOLOGIZMI SA NAZIVIMA ŽIVOTINJA U NJEMAČKOM I NJIHOVI EKVIVALENTI U BOSANSKOM JEZIKU

Sažetak

Šta je frazeologija, šta su frazeologizmi? Kako ih prepoznati, definirati, klasificirati? Tim pitanjima bavimo se u sklopu ovog rada, pri čemu težište stavljamo na frazeologizme s nazivima životinja u njemačkom jeziku i njihove ekvivalente u bosanskom jeziku (u daljem tekstu: bosanski/hrvatski/srpski). Samo uz velike napore proveli smo kontrastivnu analizu budući da je frazeologija u bosanskom jeziku još jedva istražena. No taj nedostatak otklonili smo pomoću mnogobrojnih korisnih djela na njemačkom jeziku. Ovaj rad treba doprinijeti bavljenju frazeološkim temama te podstaći dalja istraživanja iz te oblasti. Cilj nam je bio detaljnije ispitati frazeologizme s

nazivima životinja u njemačkom i bosanskom jeziku, pojasniti značenje tih komponenti te istražiti njihovu primjenu u njemačkom i bosanskom jeziku. Dalje navodimo primjere koje smo prema stepenu ekvivalencije svrstali u potpunu, djelomičnu i nultu ekvivalenciju.

Ključne riječi: frazeologija, frazeologizam, frazeologizmi s nazivima životinja, ekvivalencija

LITERATURVERZEICHNIS:

1. Burger, Harald (1998): *Phraseologie, Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
2. Burger, Harald (2003): *Phraseologie, eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, 2. überarbeitete Auflage, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
3. Buscha, Annerose / Friedrich, Kirsten (2001): *Deutsches Übungsbuch. Übungen zum Wortschatz der deutschen Sprache*, Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, Berlin, München, Leipzig.
4. Coulmas, Florian (1981): *Routine im Gespräch. Zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik*, Wiesbaden.
5. Czichocki, Sieglinde / Mrazović, Pavica (1983): *Lexikologie der deutschen Sprache, Einführung*, Sveska 5, Univerzitet u Novom Sadu.
6. DUDEN (2002) - *Das große Buch der Zitate und Redewendungen*, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim.
7. DUDEN (1999) - *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*, Dudenverlag, Mannheim.
8. Fleischer, Wolfgang (1976): "Zum Verhältnis von Phraseologie und Wortbildung im Deutschen" u: *Deutsch als Fremdsprache*, Leipzig, S. 321-329.
9. Fleischer, Wolfgang (1982/1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
10. Földes, Csaba / Wirrer, Jan (2002): *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung*, Band 15, Schneider Verlag Hohengehren GmbH, Loccum.
11. Földes, Csaba (1996): *Deutsche Phraseologie kontrastiv – intra- und interlinguale Zugänge*, Julius Groos, Heidelberg.
12. Görner, Herbert (1979): *Redensarten: Kleine Idiomatik der deutschen Sprache*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.

13. Gréciano, Gertrud (1982): "Zur Semantik der deutschen Idiomatik" u: *Zeitschrift für germanistische Linguistik 10*, 295-316.
14. Gréciano, Gertrud (1983): "Forschungen zur Phraseologie" u: *Zeitschrift für germanistische Linguistik 11*, 232-243.
15. Gréciano, Gertrud / Rothkegel, Annely (1997): *Phraseme in Kontext und Kontrast*, Bochum.
16. Griesbach, Heinz / Schulz, Dora (2000): *1000 deutsche Redensarten*, Langenscheidt, Berlin, München.
17. Hansen – Kokoruš, Renate / Matešić, Josip / Medinger – Pečur, Zrinka / Znika, Marija (2005): *Deutsch-kroatisches Universalwörterbuch – Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Nakladni zavod "Globus", Zagreb.
18. Herzog, Annelies / Michel, Arthur / Riedel, Herbert (1993): *Idiomatische Redewendungen von A–Z. Ein Übungsbuch für Anfänger und Fortgeschrittene*, Langenscheidt Verlag, Enzyklopädie, Leipzig, Berlin, München.
19. Hessky, Regina (1987): *Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch → ungarisch*, Tübingen.
20. Hrustić, Meliha (2001): *Kontrastivna analiza frazeoloških izraza sa komponentom "Kopf" / "glava" u njemačkom i u b/h/s jeziku*; izdavač: autorica.
21. Hurm, Antun / Uroić, Marija (1994): *Deutsch-kroatisches Wörterbuch*. 2. Auflage, Zagreb.
22. Hurm, Antun / Jakić, Blanka (1999): *Kroatisch-deutsches Wörterbuch*, 8., unveränderte Auflage, Zagreb.
23. Jahić, Dževad / Halilović, Senahid / Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, "Dom štampe", Zenica.
24. Jernej, Juraj (1992-1993): "O klasifikaciji frazema" u: *Filologija*, knj. 20-21, Zagreb, 191-197.
25. Jesenšek, Vida (2005): "Phraseologie in der Fremdsprache Deutsch" u: *Theorie und Praxis*, Österreichische Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache, 9. Studien Verlag, Graz.
26. Keil, Martina (1997): *Wort für Wort – Repräsentation und Verarbeitung verbaler Phraseologismen (Phraseo – Lex)*, Max Niemeyer Verlag GmbH & Co. KG. Tübingen.
27. Koller, Werner (1977): *Redensarten, linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

28. Korhonen, Jarmo (1992): "Morphosyntaktische Variabilitäten von Verbidiomen" u: Földes Csaba: *Deutsche Phraseologie im Sprachsystem und Sprachverwendung*, Wien.
29. Kühn, Peter (1993): "Aus dem Bilderbuch der deutschen Sprache. Die verkürzte Betrachtung der Phraseologismen in Sprachbüchern – Bestandsaufnahme und Perspektiven" u: *DU 6*, 58-77.
30. Maček, Dora (1992-1993): "Neka pitanja o definiciji idiomatskih fraza" u: *Filologija*, knj. 20-21, Zagreb, 263-276.
31. Mikić, Pavao / Škara, Danica (1992): *Kontrastivni rječnik poslovice*, "August Cesarec" – "Školska knjiga", Zagreb.
32. Matešić, Josip (1982): *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, "Školska knjiga", Zagreb.
33. Matešić, Josip (1978): "O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku" u: *Filologija*, knj. 20-21, Zagreb, 211-217.
34. Mrazović, Pavica / Primorac, Ružica (1991): *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, "Narodna knjiga", Beograd.
35. Müller, Klaus (Hrsg.) (2005): *Lexikon der Redensarten*, Bassermann Verlag, München.
36. Palm, Christine (1995): *Phraseologie: eine Einführung*, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
37. Petrović, Velimir (1988): "Phraseologie im Fremdsprachenunterricht" u: *Deutsche Sprache*, Erich Schmidt Verlag.
38. Pilz, Klaus Dieter (1978): *Phraseologie. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache*, Göppingen.
39. Rakovac, Selma (2005): *Kontrastive Analyse der Phraseologismen mit dem Element "Herz" im Deutschen und im Bosnischen / Kroatischen / Serbischen*, Diplomarbeit, Philosophische Fakultät, Universität Tuzla.
40. Rothkegel, Annely (1997): "Mehrwortlexeme in der Softwaredokumentation" u: G. Gréciano / A. Rothkegel (Hrsg.), 177-198.
41. Rothkegel, Annely (1973): *Feste Syntagmen. Grundlagen, Strukturbeschreibung und automatische Analyse*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

42. Röhrich, Lutz (1995): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, 5 Bände, Herder Spectrum Verlag, Freiburg, Basel, Wien.
43. Römer, Christine / Matzke, Brigitte (2005): *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*, 2. aktualisierte und ergänzte Auflage, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
44. Schmidt, Wilhelm (1965): *Lexikalische und aktuelle Bedeutung*, 2. durchgesehene Auflage, Akademie Verlag, Berlin.
45. Tanović, Ilijas (2000): *Frazeologija bosanskoga jezika, "Dom štampe"*, Zenica-Sarajevo.
46. Wahrig, Gerhard (2000): *Wahrig Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, München.
47. Wotjak, Barbara / Richter, Manfred (1993): *sage und schreibe. Deutsche Phraseologismen in Theorie und Praxis*, Langenscheidt Verlag, Enzyklopädie, Leipzig, Berlin, München.
48. Wotjak, Barbara (1992): *Verbale Phraseolexeme in System und Text*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
49. Wotjak, Barbara (1992a): "Mehr Fragen als Antworten?" u: *Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung*, Hrsg.: Csaba Földes, Wien.

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi**

821.111(73).09Faulkner
821.111.163.4(497.6)Selimović

Dr. Selma RALJEVIĆ

TEŽIŠTA PROZE WILLIAMA FAULKNERA I MEŠE SELIMOVIĆA

(načini i oblici pripovijedanja, stil i jezik)

Sažetak

Svrha rada jeste kritička analiza narativnog diskursa u odabranim djelima Williama Faulknera i Meše Selimovića. Vođeni željom da iskažu stare istine na novi način, i Faulkner i Selimović eksperimentirali su sa književnom formom i izrazom kako bi izrekli novu osjećajnost svijeta u kojem su živjeli.

Cilj rada jeste da se usmjeri na osnovna narativna težišta književnog rada Faulknera i Selimovića, kao što su književna forma, stil i jezik, a u nastojanju da se uvidi da između dva pisca i njihovim djelima postoje mnoge sličnosti. Iz tog razloga u radu se komparativno istražuju Faulknerovi romani Krik i bijes (The Sound and the Fury, 1929), Svjetlost u augustu (Light in August, 1932), Absalome, Absalome! (Absalom, Absalom!, 1936), Idi, Mojsije (Go Down, Moses, 1942) i Selimovićeve prozna djela: Derviš i smrt (1966), Tvrđava (1970), Ostrvo (1974) i Sjećanja (1976) unutar konteksta moderne književne teorije i širih književno-historijskih, teorijskih i kulturoloških rasprava.

Ključne riječi: William Faulkner, Meša Selimović, načini i oblici pripovijedanja, stil i jezik

Književna riječ Williama Faulknera (1897-1962) u djelima *Krik i bijes (The Sound and the Fury, 1929)*, *Svjetlost u augustu (Light in August, 1932)*, *Absalome, Absalome! (Absalom, Absalom!, 1936)* i *Idi, Mojsije (Go Down, Moses, 1942)* i Meše Selimovića (1910-1982) u *Dervišu i smrti*

(Sarajevo, 1966), *Tvrđavi* (Sarajevo, 1970), *Ostrvu* (Beograd, 1974) i *Sjećanjima* (Beograd, 1976) izrastala je neposredno iz njihove melodije duše i srca u polifoniji, ali i kontrapunktu sa složenom heteroglosijom postojanja u modernom svijetu. Tehnike kazivanja i prikazivanja njihovog proznog oblikovanja takvog umjetničkog svijeta zbilje, te principi lirike, pa i kompozicioni elementi muzike, prelaze granice, razbijaju konvencionalne okvire i raskidaju zavisnost od bilo kakve norme. Faulknerove i Selimovićeve moderne romane, između ostaloga, grade: elipsa, zgušnjavanje, ponavljanje, zatim bahtinovska romaneskna polifonija, koja je, po Kunderi, mnogo više poezija nego tehnika, onda bilježenje figuralnih sfera i bezglasja struje svijesti, kao i jukstaponiranje raznovrsnih literarnih *ciglanica*. Oni su istovremeno neizvjesno i neuhvatljivo otvorena i u sebi zatvorena djela.

Novina romana američkog književnika ogleda se u primjeni eksperimentalne tehnike u obradi prvo jedne naturalističke teme i bioloških, moralnih i društvenih degenerativnih pojava mikrostrukturnog nivoa porodice i pojedinca američkog Juga. Sve to, i mnogo više, smješteno je u unutrašnjoj *metatekstualnoj* mreži izmišljene pokrajine Yoknapatawphe. Iz takvih *zidanica* iznikle su njegove moderne teme i rješenja za komplicirane književne zagonetke. Naime, zatvorena kružna forma njegovih romana, unutrašnja (ne)logika struje svijesti i često kontrapunktualni odnos nekoliko psihogramskih tokova mogu se upoznati samo ponovljenim čitanjem. Raspetljavanje Faulknerovih narativnih čvorova otežava spletenost njegovog jedinstvenog modernog izraza pod jakim utjecajima evropskog modernizma s karakterističnom retorikom podneblja, psihologijom i atmosferom američkog Juga. Raznovrsnim implicitnim i eksplicitnim postupcima njegovo *djelo svjesno gradi samo sebe*. U Faulknerovim romanima prisutni su oblici dijegetske i lingvističke samosvijesti teksta, kao što su *mise-en-abime* (*priča u priči*), alegorija i parodija, zatim karta Yoknapatawphe, genealogija i hronologija zbivanja, pa i dodatak *Krika i bijesa*, te brojna objašnjenja u zgradama, smjenjivanje kurziva i uobičajene garniture štampanih slova. Kurziv označava promjene unutar djela u smislu vremena i tehnike ili perspektive pripovijedanja. Uz njegovu pomoć prevladava se neprekidna površinska zbrka i upućuje prema značenju. Osim toga, u romanu *Krik i bijes* kurziv je upotrijebljen zbog autorove finansijske nemogućnosti da *djelo samo sebe izgradi* u ostvarenju vizije o različito obojenim određenim dijelovima teksta. Takav izgled *Krika i bijesa*, u

ograničenom izdanju, ostvaren je tek 50 godina nakon Faulknerove smrti, 6. jula 2012.¹

Selimović je novi izraz pronašao na *raskršćima* i, unutar njih, svog bosanskohercegovačkog svijeta. Svoje književno slovo iznjedrio je i, vitmenovski rečeno, *podrignuo* na način zapadnog pisca. Drugim riječima, njegova prozna novina oslikava se u svojstvenom spoju intelektualnog modernog romana i poetičnosti orijentalne filozofije. U svojim djelima on povezuje i međusobno stapa izvjesne elemente zapadnjačkog svijeta i intime bosanskohercegovačkog života, doma i čovjeka, uvijek u nekoj odrednici bitka na razmeđu. Poput Faulknerove, i u diskursu Selimovićeve proze uočavaju se različiti oblici *metatekstualnosti*. Kod Selimovića se *samosvijest teksta* uobličava dijegetsom i lingvističkom samosviješću, a u *Dervišu i smrti* i aktualiziranim oblikom dijegetske samosvijesti. Na jedan način u tom djelu, a na drugi u *Sjećanjima*, njegova proza na razini metatekstualnog funkcionira u *autometapoetičkoj* i *autoreferencijalnoj* dimenziji. Oba pisca u svojim proznim razmatranjima stanja čovjeka u modernome dobu stvaraju konstrukcije u kojima se u vezu dovode, pa i fascinantno miješaju, mit i savremenost, zastarjelo i avangardno, staro i novo, a sve u funkciji svezremenosti, onoga "sada" koje nikad ne zastarijeva.

Faulkner je od najranijeg djetinjstva bio u dodiru s usmenim predanjem svoga kraja. Takav svijet otkrivao mu se na različite načine. S jedne strane, slušao je pripovijedanja majke i mamice Callie, crne dadilje, a s druge, priče očevog društva zimi uz viski i one iz lova u koji je išao još kao dječak. U skladu s tim, njegovo romaneskno pripovijedanje naslanja se na folklor Missisippija, lovačke priče i regionalizam, ali i umjetnički izraz *Biblije*, odnosno *Starog zavjeta*. Književni izraz natopljen mu je retorikom često rascvjetalog južnjačkog govora, i to s razlikovnim nijansama govora crnaca i bijelaca. Svima onima koji ne potječu s američkog Juga to otežava razumijevanje takvog, iznutra zatvorenog svijeta, te lingvističku i kulturološku prevodivost djela na druge jezike. Tome doprinose i piščevi neologizmi, zaobilaženje i kršenje svih pravila, pa i onih gramatičkih. Ipak, sam je govorio da su njegova nastojanja bila usmjerena na pričanje priče i da nije želio prevelikim zahtjevima za prolazak kroz gustu narativnu

1 Vidi: <http://latimesblogs.latimes.com/jacketcopy/2012/07/the-sound-and-the-fury-as-william-faulkner-imagined-in-color.html>, kao i: http://www.nytimes.com/2012/09/16/books/review/the-sound-and-the-fury-in-14-colors.html?_r=1&pagewanted=all&_moc.semityn.www.

šumu dijalekta Mississippija odvući pažnju čitaoca od same priče. S obzirom na to da je smatrao da je priča sam život, onda je po tome upravo jezik pokretač života. Jezik njegovog umjetničkog svijeta jeste živi jezik američkog Juga, muzej pravih znakova života zaustavljenih u pokretu da bi se ponovo pokrenuli i oživjeli pred pogledom stranca. Isticao je da mu stil nije važan jer je pisao o ljudima i nije se imao vremena opterećivati bilo kakvim zahtjevima. Posebno je naglašavao da je uvijek puštao romanu da sam sebe piše i da priča bira svoj način govorenja, vlastiti stil. O svemu tome Faulkner je dodao sljedeće:

Mislim da bilo koji jezik mora i dalje biti živ, što znači da se mora nastaviti mijenjati ili biti podložan promjenama, a gramatika, interpunkcija jesu dio te fluidnosti. To znači da eksperimentiranjem otkriješ da li su stari načini bili najbolji ili bi možda stari načini mogli biti predmet promjene. Ne bih rekao da to ograničava stil jer bi stil mogao biti dio tog tekućeg toka promjene. Stil, ako je to – kao bilo što drugo, da bi bio živ, mora također biti u pokretu. Ako postane nepokretan, onda je mrtav, onda je samo retorika. Stil se mora mijenjati u skladu s tim što pisac pokušava reći. Ono što on pokušava reći, zapravo iznudi stil.² (Gwynn i Blotner 1995: 279)

Selimović o sebi bilježi da je u djetinjstvu slušao dvije vrste priča koje je smatrao dvjema krajnostima, ili suviše ideliziranim ili suviše grubim. S jedne strane, to su bile bajke i muslimanske balade koje su njemu i drugoj djeci pripovijedale, pa i pjevušeći govorile, majka, dok je bila sasvim mlada, i nena. Njihovo lijepo pričanje ličilo mu je na divno bajanje koje razoružava zle sile. Druga vrsta bile su grube, neuljepšane, nimalo naivne priče bez iluzija, teške od života, kako sam kaže, a koje je čuo od kočijaša. Njihovo kazivanje predočavalo je ogoljeni život i istinsku ljudsku prirodu. Međutim, i onda kad je bilo i puno psovki i "prirodnih riječi" (Selimović 1981:166), rijetko kada je njihov smisao bio prost i jednostavan. Iako u Selimovićevom umjetničkom pripovijedanju ima

2 Svi citati korišteni u tekstu iz knjiga objavljenih na engleskom jeziku dati su u prijevodu autorice rada. S. R.

određenih elemenata tih usmenih pripovijesti iz djetinjstva, on kaže da su njegove priče, stil i jezik krenuli vlastitim putem u nepoznato. Svoj *vlastiti curak* gradio je na narodnim pričama i legendama, na mudrosti *Kur'ana*, ali samo u umjetničkom domenu, zatim antičkoj i klasičnoj književnosti, te književnom izrazu svojih savremenika. Među njima je posebno isticao Dostojevskog, Wolfea i Andrića. U jeziku svojih djela postigao je da se osjeti grubost života, a ne grubost riječi, pa i onda kad je taj jezik "očišćen od grubosti" (Lagumdžija 1973: 259), kao što je to u *Dervišu*. On je u istoj mjeri životan i stilski oplemenjen. Njegov jezik, eliotovski rečeno, obogaćen je u životu i narodu, i to poniklom iz specifičnog bosanskohercegovačkog tla. Nešto starinsko izbija iz pora Selimovićeve moderno koncipirane proze, iz jezika istovremeno rustikalnog i savremenog. U tim djelima utkana je i uspravnost njegove ličnosti, pa se u intelektualnom činu kazivanja često osjeti i uzvišenost, svečanost i dostojanstvenost govorenja. O svom, ujedno kosmopolitskom i u sebi zatvorenom jeziku, on kaže:

Želio sam da u duhu našeg jezika (ne prema tuđim jezicima, kao što se dugo kod nas činilo) i na osnovu stvarnog života (a ne na osnovu misaonih spekulacija) stvorim leksiku, stil, rečenični sklop i ritam koji će izražavati i životni realitet i misao o njemu, ali tako da *se ne izgubi ni širina misli ni svežina izraza*. (Selimović 1981: 348-349)

Stilska odlika i Faulknerovog i Selimovićevog umjetničkog teksta jeste sinteza finesa modernih pripovjednih tehnika i jezičkog izraza tradicionalne poetike u vlastitim oblikovanjima istih. Oni su željeli pronaći novi način izricanja staroga. Uvjetno rečeno, oba pisca, odnosno njihovo djelo tradicionalnije je od tradicionalnih i modernije od modernih. S tim u vezi Ivo Vidan kaže da niko kao Faulkner, ujedno moderan i epički konstantan, nije tako potpuno primijenio otvorenost cikličnog modusa (Vidan 1975: 141). Toj konstataciji, u izvjesnim domenima, može se dodati i djelo i ime Meše Selimovića. S jedne strane, stil i jezik obojice pisaca ponekad odiše patinom stare književnosti. Tako se u njihovom djelu, s vremena na vrijeme, osjeća prizvuk dramskog hora, određeni dijelovi teksta podsjećaju na prologe i epiloge, a solilokviji likova na one dramskih lica. S druge strane, njihov stil i jezik određen je modernom neodređenošću. U tom

smislu tek neke od karakteristika njihovog proznog izraza jesu (a)logika sna i podsvijesti, fantazmagoričnost i halucinativnost, te fluidnost i afazija (jezički nered), paradoksalnost, kontradiktornost i tipološka bipolarnost, a onda i jedinstvo i cjelovitost usred krajnje destabilizacije i prividnog nereda. Forma njihovih iskaza prilagođava se zbrci apsorbiranih sadržaja zbilje. Književnost Faulknera i Selimovića ne imitira svijet realnosti, već iz njega crpi svoje sadržaje u umjetničkim mijenama. Njihov cijeli svijet, kako na planu *viđenja* i *gledanja*, tako i na onom u pravcu njegovog iskaza, sazdan je na suprotnostima. One se čak odnose i na višeslojnu komunikativnost unutar i izvan djela u smislu pronalaska načina komuniciranja usljed ili usred gubitka mogućnosti i/ili zatvorenosti komunikacije. Tome posebno doprinosi pomjeranje centra s vanjskog na unutrašnji svijet. Na takvim dualitetima i uspostavljanjem mostova između njih pomoću aluzivnih i paralelnih slika u svijesti(ma) pojedin(a)ca Faulkner i Selimović grade svoje umjetničke konstrukcije. Američki pisac poznat je po svojoj paradoksalnoj slici *zamrznutog pokreta*. Ona označava kretanje koje se "uvijek iznova izjednačava sa statičnim stanjem, često s trajanjem vječnosti, a stilski se često zasniva na oksimoronu" (Balen 1977: 47). Slične elemente posjeduje i vlastiti *curak* Selimovića. Oba pisca u oblikovanju svoga književnog svijeta, stila i jezika koriste i druge kinematografske tehnike i elemente filma, poput predočavanja slike kao govornog čina, perspektiva kamere, te manipulacija kamerom, reza i montaže. Skladnost između konkretnih činjenica i osjetilnog doživljaja Faulkner i Selimović postižu i Eliotovim *objektivnim korelativom*. Drugim riječima, izvanjske slike služe kao *objektivni korelativ* stanja svijesti pojedinca. To znači da formulu određene emocije ili stanja svijesti čini niz predmeta, neka situacija ili lanac događaja. Međutim, konkretne određenosti nema ni kod jednog ni kod drugog romansijera. U duhu Keatsove *negativne sposobnosti* stvaralačka osobina obojice jeste spremnost da se ostane u neizvjesnostima, tajanstvenosti i sumnjama. Sve to omogućava dezintegraciju dotadašnjeg romana, kako u SAD-u i BiH, tako i u cijelom svijetu. Iako je Faulknerov stil i jezik u određenom smislu često škrt, karakteristika istih jest i barokno preobilje svega. Njegova proza, također u Keatsovom smislu, čijoj se poeziji divio, oslikava *grčku vaz*u, pa mu tako i stil poprima odraz "struje slika". Natopljenost mirisima, slikama i zvukovima karakteristike su i Faulknerove i Selimovićeve proze. Struktura njihovih romana, u sličnostima i u razlikama od djela do djela, jeste razbacana, alternativna, *hologramska* (Leovac 1990: 169-173) i difuzna, te

simfonična, masivna, gusta i *rašomonska*³, često meditativno-esejistička, kao i opuštena, labava i slobodna. Zasebni svijet njihovih djela gradi organsku cjelinu, kako Selimovićevog, tako i Faulknerovog, cikličnog romanesknog stila. On ima težinu i bitnost *enciklopedijskog* općesvjetskog stila. U njemu se miješaju i preklapaju elementi mitskog i usmenog pripovijedanja, epike, lirike i drame, te polifonije, kontrapunkta, karnevalizacije i heteroglosije, a onda i romantizma i gotike, te realizma, pa i grotesknog i magijskog realizma, i naturalizma, a sve to u pravcu modernog proznog stvaralaštva. Poetski diskurs⁴ umrežen je izrazito jakim nitima u gusto tkanje romana oba pisca. Lirsko pripovijedanje u njihovoj prozi ostvaruje se na jezičkom nivou, zatim upotrebom subjektivnog pripovijedanja u prvom licu, te na tematskom nivou. Faulkner i Selimović zasebno su otvorili pripovijedni jezik ka drugačijim i novim mogućnostima. Njihov jezik ne referira samo o izvanjskom, već se okreće i prema unutrašnjim sferama pojedinca ili izvještava direktno iz njih. Nadalje, ton njihovih djela je alegoričan, tragičan i/ili komičan, s primjesama crnog i grotesknog humora, satire i ironije, svečan i/ili ponizan, pa i kolokvijalan.

Oba pisca igraju se i izmjenom i miješanjem, ali i neprozirnošću pripovijednih perspektiva, tehnika i oblika. Dakle, u njihovim djelima prepliće se i izmjenjuje *Ich* ("ja") i *Er* ("on") forma pripovijedanja, odnosno subjektivni i objektivni, nepouzdati i pouzdani, sveznajući pripovjedač, koga Žmegač naziva *transcendentalnim* (Žmegač 2004: 53). Prema Genetteu, to bi u određenim kombinacijama bio/bili *unutardijegetski* i *izvandijegetski*, *homodijegetski* i *heterodijegetski*, te *autodijegetski* i *metadijegetski* pripovjedač(i) (Genette 1983). U analizi Faulknerovog i Selimovićevog teksta primjenjiva je i Boothova klasifikacija. Dodatno, on Genetteovog unutardijegetskog pripovjedača dijeli na *samosvjesnog dramatziranog pripovjedača*, koji je svjestan da priča priču, i *dramatziranog pripovjedača*, koji je pripovjedač-lik (Booth 1983). Kod Faulknera čak postoji i *Du* ("ti") forma pripovijedanja u romanu *Absalome, Absalome!* Unutar složenog pripovijedanja u prvom i/ili trećem licu, on u tom romanu prikrija sljedeći govor pripovjedača u drugom licu:

3 Vidi: http://en.wikipedia.org/wiki/Rashomon_effect.

4 Više o poetskom diskursu u Selimovićevom romanu, ali i općenito, vidi: Hadžizukić, Dijana (2011), *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, biblioteka "Bosnistika/Monografije", Slavistički komitet, Sarajevo.

Ti se rodiš i ti pokušavaš nešto i ti ne znaš zašto, samo to pokušavaš i dalje i ti si rođen u isto vrijeme sa mnogim drugim ljudima, potpuno izmiješan s njima, kao da pokušavaš, kao da moraš, pokretati svoje ruke i noge koncima samo što su ti isti konci pričvršćeni na sve druge ruke i noge i svi drugi pokušavaju i ne znaju zašto osim što su konci svi međusobno prožeti, kao da pet ili šest ljudi istodobno pokušava istkati sag na istom tkalačkom stanu samo što svaki želi svoj uzorak utkati u sag; i to ne može biti važno, ti to znaš, ili bi Oni koji su postavili tkalači stan uredili stvari nešto bolje, a ipak mora biti važno jer ti pokušavaš i dalje ili moraš neprestalno pokušavati i dalje, a onda je iznenada sve završeno i sve što ti je ostalo jeste gromada kamena s ogrebotinama za koje se pobrinuo neko ko se sjetio da dade mramor da se izgrebe i da ga postavi, odnosno imao vremena za to, i po tom mramoru pada kiša i sija sunce i nakon nekog vremena oni se čak ne sjećaju ni imena i što su te ogrebotine pokušavale reći, i nije ni važno. (Faulkner 1990: 105)

U romanima američkog i bosanskohercegovačkog pisca često su neprozirne ili tanke granice između onoga "ko vidi" i "ko govori", prema savremenoj naratološkoj književnoj teoriji Mieke Bal (2000). Gustim koprenama njihovog stila i jezika umnogome doprinosi i upotreba tehnike "struje svijesti", koju bilježe u obliku unutrašnjeg monologa pojedinca. To je direktni iskaz psihe u prvom licu sadašnjosti, ali je bezvremen, svevremen i univerzalan. Osim toga, izraz njihovog teksta odvija se i u monologu protagoniste (iskaz u prvom licu sadašnjeg vremena), te ispovijednom monologu (pripovijedanje u prvom licu prošlog vremena). Oni unutrašnji monolog ostvaruju i izvan isključive "struje svijesti" kad se pripovjedač gotovo poistovjećuje s likovima, odnosno kad *gleda* iz njihove perspektive. Taj unutrašnji monolog ne ostvaruje se u prvom, već u trećem licu pripovijedanja, i to kroz doživljeni govor ili slobodni neupravni govor. U doživljenom govoru reproducira se svijest, a u slobodnom neupravnom

govoru reproduciraju se riječi lika⁵. Sve to Faulkner i Selimović često dovode do krajnjih oblika, pa čak i gotovo do nerazumijevanja. Oni koriste i druge pripovjedne tehnike, kao što su dijalog i unutrašnji dijalog, upravni (direktni) i neupravni (indirektni) govor, te opis i komentar. U svemu tome jezik postaje ono što gledamo. Prilikom njihovog prenošenja percepcije i područja figuralnog daje se pogled iz svijesti, a ne u nju.

Sve navedeno o makroplanu stila i jezika dvojice pisaca ostvaruje se i na onom mikronivou koji čini rečenica. Faulkner je poznat po nevjerovatno dugim rečenicama bez ikakvog reda u kojima su sintaksa i struktura često zbunjujuće, pa i nejasne. Tako, npr, u romanu *Idi, Mojsije*, posebno u najkompliciranijem, 4. dijelu poglavlja "Medvjed", jedna rečenica neuhvatljivo prelazi sa stranice na stranicu. Sam pisac svoje duge rečenice objašnjava kao potrebu, čak i moranje da cijelu historiju čovjeka stavi u jednu rečenicu. On navodi da je bio prisiljen sve reći u jednoj jer se moglo desiti da ne poživi dovoljno dugo da bi imao dvije rečenice. Njegova rečenica često je iskustvo nemogućega, nezavršena i kontradiktorna, baš kao i njegovi romani *Krik i bijes*, *Svjetlost u augustu*, *Absalome, Absalome!* i *Idi, Mojsije*. Upravo svoje "nezavršene" i kontradiktorne romane Faulkner je vrednovao kao svoja najbolja ostvarenja u postizanju nemogućeg. Sve sadržaje rečenice, jezika, stila, pa i svog cijelog umjetničkog svijeta smatrao je tek alatima koje je koristio da ispriča priču na isti način na koji stolar koristi čekić da bi na kraju napravio sto. O Faulknerovoj rečenici, te potrazi za medijem bez stanki i prekida, kao i o *kontinuumu* koji je uvijek od sadašnjeg trenutka, gdje je prelaz na onaj sljedeći neprimijetan i fluidan, baš kao i sam život koji predstavlja, Conrad Aiken kaže sljedeće:

Zaista su razgranate, barokne i krajnje zamršene, te rečenice: zavisne se rečenice vuku jedna za drugom, maglovito u apoziciji, ili možda ni toliko povezane; zagrada za zagradom, gdje i sama zagrada često sadrži jednu ili više zagrada – one podsjećaju na ona žarko obojena kineska jaja... koja su, kada bi se otvorila, otkrivala jaje za

---

5 Više o oblicima pripovijedanja u Selimovićevom romanu, ali i općenito, vidi: Ustamujić, Elbisa (2009): *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, 2. izdanje, biblioteka "Istraživanja", Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, *passim*.

jajetom, svako manje i rafiniranije od predašnjeg. Čini se kao da je g. Faulkner odlučio, u nekakvom užurbanom očaju, da nam pokuša reći sve, baš sve, do posljednjeg podrijetla ili izvora ili kakvoće ili obilježja, kao i sve moguće budućnosti ili preobrazbe, u jednom strahovito usredotočenom naporu: svaka rečenica da bude, zapravo, mikrokozam. I mora se priznati da ta praksa iritira i smeta... Čitalac, dakako, mora izroniti iz toka i odmaći se od njega da bi ga dobro vidio... Ipak, uprkos greškama i uprkos lošim navikama i hotimično lošem pisanju (a hotimično, očito, jest), taj je stil kao cjelina neobično djelotvoran; čitalac zaista ostaje uronjen, želi ostati uronjen... I... ako ne promatramo te čudne rečenice same za sebe, kao čudovišta gramatike ili nezgrapnosti, nego u odnosu prema knjizi kao cjelini, opažamo funkcionalan razlog i potrebu da budu baš takve kakve jesu. One slijede, na neobičan i možda neizbježan način, i ne bez estetskog opravdanja cijelu razgrađenu metodu namjerno prikrivenog značenja, metodu progresivnog i djelimičnog i postupnog otkrivanja, koje tako često daje karakterističan oblik romanu samom. To je uporno postavljanje prepreka, proračunat sustav paravana i zapreka, smutnji i višeznačnih interpolacija i zastoja, s jednom izrazitom svrhom; a ta je svrha naprosto da se forma – i ideja – održi fluidnom i nedovršenom, stalno u pokretu, i nepoznatom sve dok zadnji slog ne padne na svoje mjesto. (Balen 1977: 159-160)

Selimovićeva rečenica nije toliko zamršena i duga kao Faulknerova, mada je i ona spora, teška od misli i života, i mikrokozmična. Kao i ukupni prozni izričaj bosanskohercegovačkog pisca, njegova je rečenica osobitog sastava, stila i jezika. Ono što Midhat Begić ističe o Selimovićevom rukopisu kada kaže da je njegova osnovna odlika aristokratizam misli u pozitivnom smislu riječi i demokratizam izraza (Lagumdžija 1973: 14), prenosi se i

na nivo rečenice. U njoj, kao i u Faulknerovoj retorici, do izražaja dolaze višeslojni kontrasti i protivrječja, kao što su kretanje i mirovanje, zvuk i tišina, mir i nemir. Kod oba pisca izvor rečenice, kao i stila, nalazi se u svijesti i podsvijesti pojedinaca unutar njihovog, odnosno umjetničkog svijeta. Čulnom i intuiciji daje se prednost nad razumom i inteligencijom. O Selimovićevoj rečenici Miodrag Petrović zapaža sljedeće:

Specifičnost Selimovića kao pisca sastoji se u tome što on uvodi u rečenicu psihološke karakterizacije, filozofske refleksije i lirsku deskripciju kao neodeljene kvalitete koji se prožimaju, mešaju, stapaju. Njegova rečenica je mešavina ova tri kvaliteta, koje je najčešće nemoguće razlučiti.

Selimovićeva rečenica ne brza. Naprotiv. Ona teče sporo iako je iznutra dramski usijana; pisac slaže kvalifikaciju na kvalifikaciju, ništa dovoljno potpuno. U toj rečenici kao da ima kolebanja koje nije voljno da se odredi. Ona kao da zastajkuje, okleva, premisslja, vazda suočavana s nekim drugim mogućnostima, dok se najzad ne odluči na formulaciju, pa i tada sa znatnom rezervom...

U vezi s tim, trebalo bi, makar i ovlašno, ukazati na perifrastičnost Selimovićeve rečenice. Istu onu ulogu koju u formiranju stila imaju ona silna poređenja, mnogobrojne kvalifikacije, svežnjevi sastavnih rečenica, stilski paralelizmi, tu istu ulogu ima i njegova perifrastična fraza. Svim tim elementima stila dodeljena je uloga da zadržavaju dramski proces romana, da ga usporavaju, da ga na izvestan način dozivaju iz prošlosti, gde je on nepovratno situiran, u sadašnjost, makar ona bila samo mišljena, kao što najčešće i jeste. (Leovac 1990: 176)

Zaključak

Svojim djelima *Krik i bijes*, *Svjetlost u augustu*, *Absalome, Absalome!* i *Idi, Mojsije*, te *Derviš i smrt*, *Tvrđava*, *Ostrvo* i *Sjećanja*, Faulkner i Selimović zasebno su i na vlastiti način obznanili spontani proglas preokreta, transformacije i dezintegracije tradicionalnih ograda romana. Dakle, odvojeno jedan od drugog i samostalnim hodom u nepoznato, jedan s polazištem u velikoj, nekad propitivanoj, američkoj, a drugi u, nažalost, maloj i još više propitivanoj bosanskohercegovačkoj književnosti, izvršili su istinsku revoluciju u književnosti cijelog svijeta. Mada je Selimović u vrijeme stvaranja svojih djela bio upoznat s Faulknerovim umjetničkim slovom, njegov književni glas je osoben, jedinstven i vlastit. Nažalost, bosanskohercegovački pisac, iako je doživio i slavu svojih knjiga, nikad nije dobio nagrade i priznanja svjetskog ranga, poput Nobelove nagrade za književnost, što je, po svemu sudeći, zaslužio. Paradoksalno, on se nije ni pokušao nominirati za jednu takvu nagradu od strane svoje zemlje, vjerovatno zbog toga što je u njoj bio *za centimetar viši od prosjeka*. Ipak, svojim djelima i Selimović i Faulkner, poslije smrti, ostvarili su besmrtnost. *Krik i bijes*, *Svjetlost u augustu*, *Absalome, Absalome!* i *Idi, Mojsije*, te *Derviš i smrt*, *Tvrđava*, *Ostrvo* i *Sjećanja* djela su koja žive kako u izvanjskom, tako i u svom unutrašnjem svijetu. Svakim novim čitanjem ona iznova nastaju. Stilski, jezički, tematski, pa, uvjetno rečeno, i žanrovski, kao ni u bilo kojem drugom smislu, ta prozna ostvarenja nisu završena nakon čitanja. Njihov kraj ne postiže se zatvaranjem zadnje korice knjige nakon zatvaranja posljednje rečenice jer kraja, zapravo, nema. Analiza Faulknerovog i Selimovićevog književnog teksta u svjetlu navedenih karakteristika i mnogih sklonosti savremene kritike mogla bi dvojicu pisaca smjestiti u *nultu tačku* između modernizma i "postmodernizma", ako se književni izraz potonjeg neprijeporno shvati u epohalnom kontekstu. Međutim, mišljenje i stav autorice ovoga rada jeste da se *Sudnji dan* modernizma još nije desio te da je tzv. postmodernizam, pa i još uvjetnije nazvani "post-postmodernizam", tek jedan od krajnjih izraza modernizma. S tim u vezi Faulkner i Selimović nesumnjivo su veliki prozaisti modernizma.

**KEY CONCEPTS IN FICTION BY WILLIAM FAULKNER AND
MESA SELIMOVIC
NARRATIVE FORMS AND TECHNIQUES, LITERARY STYLE
AND LANGUAGE**

Abstract: The purpose of the paper is to critically analyze a narrative discourse in selected works by William Faulkner and Mesa Selimovic. Driven by a desire to tell the old truths in a new way, Faulkner and Selimovic both experimented with literary form and expression in order to give a new sensibility of the world they lived in.

*The aim of the paper is to focus on the major narrative issues of literary work of Faulkner and Selimovic such as literary form, style and language, so as to come to the conclusion that there are many similarities between the two writers and their work. For this reason, the paper comparatively explores Faulkner's novels: *The Sound and the Fury* (1929), *Light in August* (1932), *Absalom, Absalom!* (1936), *Go Down, Moses* (1942), and Selimovic's prose works: *Death and the Dervish* (*Dervis i smrt*, 1966), *The Fortress* (*Tvrđjava*, 1970), *The Island* (*Ostrvo*, 1974) and *Memories* (*Sjecanja*, 1976) within the context of modern literary theory and wider literary historical, theoretical or cultural debates.*

LITERATURA:

Primarna literatura

1. Faulkner, William (1972): *Absalom, Absalom!* New York, Vintage Books.
2. Faulkner, William (1955): *Go Down, Moses*, The Modern Library, New York.
3. Faulkner, William (1999): *Krik i bijes* (preveo, priredio i predgovor napisao: Zvonimir Radeljković), "Svjetlost", Sarajevo.
4. Faulkner, William (1985): *Novels 1930-1935: As I Lay Dying, Sanctuary, Light in August, Pylon*, Literary Classics of the United States, New York.
5. Faulkner, William (1990): *Novels 1936-1940: Absalom, Absalom!, The Unvanquished, If I Forget Thee, Jerusalem, The Hamlet*, Literary Classics of the United States, New York.

6. Faulkner, William (1994): *Novels 1942-1954: Go Down, Moses, Intruder in the Dust, Requiem for a Nun, A Fable*, Literary Classics of the United States, New York.
7. Faulkner, William (1956): *The Sound and the Fury*, The Modern Library, New York.
8. Selimović, Meša (1981): *Derviš i smrt*, Izdavačka organizacija "Sloboda", Beograd.
9. Selimović, Meša (1991): *Derviš i smrt*, "Svjetlost", Beograd.
10. Selimović, Meša (1981): *Ostrvo*, Izdavačka organizacija "Sloboda", Beograd.
11. Selimović, Meša (2009): *Ostrvo*, "Marso", Beograd.
12. Selimović, Meša (1981): *Sjećanja*, Izdavačka organizacija "Sloboda", Beograd.
13. Selimović, Meša (2004): *Tvrđava*, Biblioteka "Dani", Sarajevo.

Sekundarna literatura

1. Bal, Mieke (2000): *Naratologija – Teorija priče i pripovijedanja*, prevela: Ratslava Mirković, "Narodna knjiga", "Alfa", Beograd.
2. Balen, Šime (ur.). (1977): *Pristup Faulkneru*, zbirka eseja, članaka i intervjuja s uvodnom studijom Sonje Bašić o životu i djelu Williama Faulknera, "Globus", Zagreb.
3. Bašić, Sonja (ur.). (1998): *William Faulkner, Nobelova nagrada za književnost 1949* (s engleskog prevela: Nada Šoljan), "Školska knjiga", Zagreb.
4. Booth, Wayne C. (1983): *The Rhetoric of Fiction*, 2nd Edition, The University of Chicago Press, Chicago.
5. Genette, Gérard (1983): *Narrative Discourse: An Essay in Method* ("Discours du récit," a portion of *Figures III*, 1972), translated by Jane E. Lewin, Cornell University Press, New York.
6. Gwynn, Frederick L. i Blotner, Joseph L. (ed.). (1985): *Faulkner in the University*. Introduction by Douglas Day, Charlottesville – University Press of Virginia, London.
7. Hadžizukić, Dijana (2011): *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, biblioteka "Bosnistika/Monografije", Slavistički komitet, Sarajevo.
8. Lagumdžija, Razija (ur.). (1973): *Kritičari o Meši Selimoviću – sa autobiografijom*, "Svjetlost", Sarajevo.
9. Leovac, Slavko (odg. ur.). (1990): *Književno djelo Meše*

Selimovića, Zbornik radova, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.

10. Selimović, Meša (1981): *Pisci, mišljenja i razgovori*, Izdavačka organizacija "Sloboda", Beograd.
11. Ustamujić, Elbisa (2009): *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, 2. izdanje, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar.
12. Vidan, Ivo (1975): *Tekstovi u kontekstu*, Sveučilišna naklada "Liber", Zagreb.
13. Žmegač, Viktor (2004): *Povijesna poetika romana*, treće, prošireno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb.

Internetski izvori:

1. <http://latimesblogs.latimes.com/jacketcopy/2012/07/the-sound-and-the-fury-as-william-faulkner-imagined-in-color.html>; pristupljeno: 6. 7. 2012.
2. http://www.nytimes.com/2012/09/16/books/review/the-sound-and-the-fury-in-14-colors.html?_r=1&pagewanted=all&_moc.semityn.www; pristupljeno: 16. 9. 2012.
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Rashomon_effect, pristupljeno: 24. 8. 2012.

Mr. Lejla ŽUJO-MARIĆ

**TRAGOM POETIKE MODERNIZMA – SAN KAO
PROSTOR PAMĆENJA U BOŠNJAČKOM ROMANU S
TEMATIKOM IZ POSLJEDNJEG RATA (1992–1995)**

*Kako ću to bilo kome ispričati kad ne mogu ni sebi?
(Horozović 2003)*

Sažetak

Cilj ovog rada jest istaći psihološke aspekte romana s tematikom posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), posebno se fokusirajući na funkciju podsvjesnih tokova u prostoru pamćenja ratne traume i svjedočenja o njoj. Prostor sna otvara nove mogućnosti arhiviranja ratne traume u brojnim romanima s ratnom tematikom koji nastaju kao aktualna pojava u bošnjačkoj književnosti. Teorijski osnov za ovaj rad pronađen je u odbljescima psihološkog realizma čiji je utjecaj snažan u modernističkoj poetici 20. stoljeća, zatim u psihoanalizi i njenoj vezi sa postfeminističkim teorijama, a razmatranje je dovelo do zaključka da patnje u svijetu zla otvaraju unutrašnja prostranstva beznađa u kojem se haotično kreću protagonisti analiziranih romana. U ovom radu bavit ćemo se funkcijom sna kao krajnje simboličnog prostora pamćenja ratne traume u romanima *Iščezavanje plavih jahača* Nermine Kurspahić, *Žene*. Glasovi Jasmine Musabegović i *William Shakespeare u Dar es Sallamu* Irfana Horozovića.

Ključne riječi: poetika pamćenja, podsvjesni psihološki tokovi, roman s ratnom tematikom, svjedočenje

Snovima kao posebnom obliku čovjekovog unutrašnjeg života pažnja se posvećivala još od davnina, a svjedoci smo da i u usmenoj književnosti oni pokreću djelovanja, mišljenja i zaključke kod subjekta koji ih doživljava. U bajkama su snovi često prostor u kojem se likovi susreću s različitim

nepoznatim bićima i pojavama, ponašaju se na neuobičajen način, imaju nadnaravne moći.

Od druge polovine 19. stoljeća snovi se počinju proučavati na naučnim osnovama. Psihoanaliza i postavke Sigmunda Freuda o svjesnom, podsvjesnom i nadsvjesnom djelovanju čovjeka doprinijela su i novim čitanjima književnih djela, a umnogome su i feministička učenja, koja izdvajaju podsvijest kao svoj prostor kreacije, zasnovana na tim tezama.

Freudovo djelo *Tumačenje snova* iz 1899-1900. otvorilo je put u ljudsku podsvijest i njeno latentno djelovanje na čovjekov život. Freud dovodi u vezu san i stvaranje umjetničkog djela, "kao imaginarno zadovoljavanje nespvesnih želja" (Lešić/Kapidižić-Osmanagić/Katnić-Bakaršić/Kulenović 2006: 351).

Dubravka Oraić-Tolić ističe da je "Freudovo otkriće podsvijesti, sna i nagonke sfere bilo najdublja samokritika modernoga racionalističkog subjekta, a posredno i kritika europske kulture zasnovane na logosu" (Oraić-Tolić 2005: 51).

U djelu "*Zločin i kazna*" F. M. Dostojevskog protagonist romana Raskolnikov talac je svojih unutrašnjih stanja, između ostalih, i snova koji ga vraćaju u neki potisnuti trenutak u prošlosti, a alegorijskom slikom išibanog konja, koja mu dolazi u snu, nagoviještena je i njegova društvena pozicija zločinca pod batinom zakona.

Od psihološkog realizma Dostojevskog otvorit će se put ka modernizmu u kojem će san biti još jedan od unutrašnjih prostora kojima se kreću likovi. David Lodge u djelu *Načini modernog pisanja* ističe:

Modernističku prozu zanima svijest, sni i podsvjesna nespvesna djelatnost čovječijeg uma. Poradi toga je struktura izvanjskih "objektivnih" zbivanja što su odsutna za tradicionalnu pripovjednu umjetnost smanjena opsegom i stupnjem, ili dana vrlo selektivno i neizravno, ili je gotovo posve rastočena, kako bi napravila mjesta za introspekciju, analizu, refleksiju ili sanjariju. (Lodge 1998: 66)

Tako u prvoj polovini 20. stoljeća, uz poseban sublimat književnih djela čitanih kroz prizmu psihoanalitičkih postulata, nastaje nadrealizam,

proširivši se prvo u Francuskoj, a kasnije i u Srbiji uz grupu beogradskih nadrealista Marka Ristića, Koče Popovića, Vana Bora.

"Inspiracija podsvjesnim, revalorizacija sna i oniričke vizije umjetnosti" (Lešić/Kapidižić-Osmanagić/Katnić-Bakaršić/Kulenović 2006: 351) čine osnovna poetska načela nadrealizma. U Francuskoj je André Breton razvio poseban vid nastajanja književnog djela primjenom Freudovih teza sa slobodnim asocijacijama, tzv. "automatsko pisanje", naročito razvijeno u poeziji.

Za doprinos psihoanalizi značajan je i Jacques Lacan, koji je kombinirao domete psihoanalize s jezičkim strukturama polazeći od strukturalne lingvistike, smatrajući da je "podsvijest strukturirana kao jezik" (Lešić/Kapidižić-Osmanagić/Katnić-Bakaršić/Kulenović 2006: 359). Poseban doprinos Lacan je ostvario idejom o dovođenju u blisku vezu sna i lingvističkih figura, gdje se rad sna odvija u dva procesa, kao što su kondenzacija i pomjeranje. Kondenzacija je proces u snu koji odgovara metonimiji kao lingvističkoj figuri, dok je pomjeranje kao drugi postupak u snu istovjetan metafori. U tom je svjetlu sasvim opravdana Lodgeova teza da je metafora bliska nadrealizmu i da je jedna od najčešćih figura modernizma.

Ni modernistička proza, kao ni modernistička poezija, neće biti oslobođena tumačenja kroz prizmu psihoanalize. U stvaranju svojih romana britanski romansijer D. H. Lawrence služi se arhetipskim motivima kao što su Edipov i Elektrin kompleks, a Virginia Woolf oslanja se na Freudovu hipotezu u podsvjesnom, uspostavljajući specifičan oblik ženskog izražavanja, koji se najbolje vidi u strukturi rečenice, koja dobija spolna obilježja i postaje ženska. Prema Woolfovoj, cijeli vid ženskog stvaralaštva dolazi s pozicija podsvijesti jer je svijest način muškog izražavanja, čime se gradi osnovni modernistički stereotip o tome šta je muško, a šta žensko.

James Joyce u svojim romanima *Uliks* i *Portret umjetnika u mladosti* psihološki portretira svoje junake kroz naratološke postupke kao što je unutrašnji monolog, čime prodire u podsvijest svojih junaka opterećenih otuđenjem u svijetu.

U romanu *Proces* Franza Kafke, koji Nikola Kovač svrstava u politički roman, san je jedan od prostora u kojem se nalazi Jozef K, gdje je uhapšen, optužen i osuđen na smrt.

Na južnoslavenskim prostorima, još od prvih novela Antuna Gustava Matoša, san postaje poseban prostor u kojem se kreće lik. *Moć savjesti*, prva novela ovog pisca, smještena je u san glavnog lika koga tuku pobješnjeli

štapovi. Glavni likovi Oskara Daviča iz romana *Pesma* povezani su neraskidivim podsvjesnim nitima funkcionirajući kao jedno biće, kao Eros i Tanatos, jungovski rečeno. Davor Beganović, proučavajući književno djelo Danila Kiša u kontekstu kulture pamćenja, ističe da je u Kiševim djelima čija je tema borba pojedinca s totalitarnim režimima, kao što je tema nestanka jevrejskog naroda u holokaustu, prisutno snažno ponavljanje kao postupak kojim se najbolje iskazuje snaga traumatiziranosti, a nerijetko se i "događaj koji je prouzročio traumatiziranje u svijesti njegove žrtve ponavlja na kompulzivan način, najčešće u snovima, ali i u budnome stanju" (Beganović 2007: 13).

Bosanskohercegovački ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija također je veliku pažnju posvećivao snovima zapisujući ih u svoj *Ljetopis* u poseban dio pod nazivom *Tumač snova*. Vjerovao je da njegovi snovi mogu predvidjeti budućnost, pa ih je uzimao kao putokaze kroz svoj život. Harun, brat Ahmeda Nurudina iz romana *Derviš i smrt*, postaje utopljenik nepoznatih prostranstava u snoviđenju svog brata, a kasnije se utapa u političkoj kaljuži dehumaniziranog sistema.

Muhamed, protagonist romana *Ponornica*, u snu se nalazi u zavičaju, ali mu je taj prostor s planinom i zelenom župom potpuno nepoznat, a njegov strah uvećava strma litica s koje osjeća da će pasti u provaliju. Time se već nagovještava i njegovo otuđenje i od porodice i od rodnog kraja karakteristična za modernističku poetiku u koju se uklapa ovaj roman.

U pripovijetkama *Bunar i Voda promuklica* Ćamila Sijarića san je jedan od prostora gdje se zatalasava misao o vodi koju treba naći jer donosi sreću i zdravlje. Tako se u snu začinje i tragedija tih junaka koji o njoj sanjaju jer dolazak do nje znači i rastanak sa životom, kratkotrajni predah u pronađenoj ljepoti i odlazak u smrt.

Abdulah Sidran u pjesmi *Mora* u snu pjeva jezikom kojeg nema, iz kuće koje nema, nagovještavajući i sudbinu likova iz romana s ratnom tematikom Jasmine Musabegović, Nermine Kurspahić i Irfana Horozovića. Romani spomenutih autorica pripadaju stvaralaštvu s tematikom iz posljednjeg rata konstruirajući autentični doživljaj rata iz ugla njegove žrtve, uz koje je i Horozović "u romanima *Sličan čovjek*, *Filmofil* i *William Shakespeare u Dar es Sallamu* ostvario osoben vid estetiziranog svjedočanstva krvave povijesti, upečatljivu romanesknu sliku strašnog bosanskog rata" (Kazaz 2008: 98).

Dok su u romanima *Iščezavanje plavih jahača* Nermine Kurspahić i Žene. Glasovi Jasmine Musabegović protagonistice umjetnice Amra i Nizama, dotle je Ejub svjedok ratnog zla u Horozovićevom romanu *William Shakespeare u Dar es Sallamu*. Ejub se, za razliku od Amre i Nizame, prisjeća rata s prostorne i vremenske distance, kao prognanik u Danskoj, ali rat u njegovom biću živi na propusnim granicama sna i jave, zavičaja i tuđine, sjećanja i stvarnosti. Kao i kod Nizame i Amre, Ejubov doživljaj rata je snažan i s obzirom na njegovu slikarsku vokaciju, pa su njegove slike posljednji eho sačuvanog sjećanja na zavičaj, ali i fragmenti nastali kao haotična umjetnička ekspresija evocirana ratnom traumom.

Potpuno nemoćni da djeluju na tok rata, tjelesno i psihički ponižavani kao ideološki neprijatelji, likovi ratnih žrtava prepušteni su sjećanjima i nadanjima da će njihova briga spasiti njihove najmilije. U višestruku metaforu tijela ugrađuju se mnoga značenja koja su neizbježno praćena traumama. Tijelo kao mjesto ljudskog identiteta izloženo je neprekidnim agresorskim zlostavljanjima i ponižavanjima, bez obzira na spolnost žrtve. Preplavljena svijest put ka suočenju s traumom pronalazi u podsvjesnim prostorima pamćenja.

Snovi Amre iz romana *Iščezavanje plavih jahača* vežu se za njen izbjeglički život u Sarajevu. Prvi njen san u Irfanovom ateljeu simbolički je povezan s predosjećajem njegove smrti, koja dolazi prvo kao jezivi san u kojem je Amra, kao i u stvarnosti, nemoćna da mu spasi život:

Sanjala je ogromno blijedoplavo prostranstvo po kojem plutaju odrubljene konjske i ljudske glave. Prostorom su kao komete proljetale i ruke i noge, trupla. Ona je sjedila na ničem, prozirno bijela, u obliku sirene sa harfom u rukama. Glave su se okretale oko nje i ponekad bi okrnule njene beskrajne velove, koji su leljali u tom vakuumu. Pokušavala je da se odbrani od njihovih nasrtaja. Jer, neke su bile sa otvorenim očima i nakeženim zubima, spremnim da ugrizu. Ponekad, proljetali bi poput hijena bradati i golobradi stvorovi. Vojnici sa oznakama na grudima sa četiri C i HVO. Jurišali su sa kopljima nabijajući na njih glave koje su plutale. Amra je pokušala da odagna glave od sebe, ali i da ih zaštititi od poludjelih jurišnika. U jednom trenutku ugledala je

Dževadovu glavu kako ju je dozivala, pa Sanjinu koja je vrištala. Pokušala je da ih dohvati. Ali prije nje probila ih jedna bradata spodoba. Amra se koprčala zapetljavajući se u svoje velove. Odjednom ugleda Irfanovu glavu kako nasmiješena juri ka njoj. Amra se obradova misleći da je uhvati. Ali avaj! Jedan pogani stvor baci koplje i pogodi glavu. Glava se raspukla kao narandža, a iz nje umjesto krvi, njenih dijelova, poče ispadati sitna zvjezdana prašina. Amra se probudi sva u užasu i mokra. (Kurspahić 1995: 146, 147)

Snom se kreću ljudske i konjske glave, čime se ukazuje na novi odnos prema stvarnosti i umjetnosti koji će Amra početi graditi upravo nakon Irfanove smrti.

Konji koji na svojim leđima nose jahače gube snagu i život pred stvarnošću, baš kao i ljudi, a umjetnost je i u snu nemoćna nad ružnoćom rata i ubijanja. U tom kolopletu umjetnosti i stvarnosti Amra je nevidljivo biće nemoćno da svojim velovima sirene spasi svoje najdraže, one čija je lica prepoznala u snu. Hromatična vizija svijeta ponovo je prisutna i u snu jer je prostranstvo *blijedoplavo*, baš kakve postaju njene sfere nakon proživljenih tragedija i mučenja, a njena *bijela* haljina naglašava njenu ratnu poziciju nevine žrtve nemoćne nad zlom. Još jedan strašni san pratio je Amru u Sarajevu kada se smjestila u stan prijateljice Lejle. Snom više nije predviđala neki kobni trenutak kao što je to bilo u snu u kojem je predosjetila Irfanovu smrt, već se novim snom vraća u proživljeni trenutak u Vilinoj Vlasi, nastojeći produžiti život Sanji i Fadili, oduprijeti se smrti i zlu. Ali ni u snu joj to neće uspjeti.

Sanjala je da je opet u "Vilinoj vlasi" i da gola, zajedno sa još mnogo žena čeka u redu koji se otegao dug i pravilan. A na njegovom početku žrtve su silovali, zatim kasapili i bacali u obližnju rijeku. Amra je upravo bila na redu. Uspjela je Sanju i Fadilu da gurne iza sebe, i makar za malo produži njihove mlade živote. Ponavljala je u sebi – Ovo nije moje tijelo. Ovo nije moje tijelo. I zaista više i nije bilo. Silovali su je dugo i više njih, a onda su je počeli rezati. Amra je svega bila svjesna. Gledala je to. Bacili su

joj glavu u rijeku. A ona je još uvijek shvatala i gledala oko sebe. Gledala je kako se zapliće, sudara sa tuđim komadima tijela. Kako je udaraju nečije ruke, noge, glave. A ona ništa ne može, ne može da se odbrani. Probudila se sva u znoju. Bez glasa. (Kurspahić 1995: 227)

U ovom snu vidi svoju odrubljenu glavu, koja, svjesna zločina počinjenog nad tijelom, pluta po rijeci. Njena glava se u ovom snu, kao što to Amra čini dok je u logoru, nastoji distancirati od svog tijela, koje trpi zločin.

Ono što u oba sna dominira jesu dijelovi ljudskih tijela raspršeni u prostoru oko nje, a snom nastoji makar nakratko sačuvati trenutak u kojem su njeni članovi porodice i Irfan još uvijek bili živi, odgoditi njihovu smrt svjesna da je ne može potpuno spriječiti. Dezintegracija predmeta i tijela koju vidi u snu naglašava dezintegraciju krhkog umjetničkog bića napaćenog bezumljem rata, a san nije više prostor ljudske oslobođenosti od straha, već prostor gdje neprekidno traje rat i njegove strahote. Tema "pisanja o 'snu' i 'snom' i 'snopisa'" (Kapidžić-Osmanagić 1998: 763) otvorena je u još u prvom djelu Jasmine Musabegović nazvanom *Snopis*, objavljenom 1980, koje Hanifa Kapidžić-Osmanagić smatra modernim romanom, gdje "glavna ličnost (sa svojim književnim odmjenama) opisuje svoje životno obogaćenje kroz doživljaj ugroženosti života i bliskost smrti" (Kapidžić-Osmanagić 1998: 763).

Nizamu iz romana *Žene*. Glasovi također prate snovi, ali njihov sadržaj nije vezan za rat, već za porodičnu prošlost. Suočena s bijesom rata, Nizama želi otići od propasti svaki trenutak sjećanja na svoju porodicu, pa se, potpuno nadrealno, snom vraća u trenutak osiromašenja svoje porodice, u vrijeme kad još nije ni bila rođena. Snom o porodičnom materijalnom propadanju koji se iz riječi, iz predanja, pretvara u sliku, Nizama uspostavlja odnos prema ratnoj sadašnjosti u kojoj se ispreplela i gdje je materijalni gubitak ono što prati njenu porodicu, ali i kao boležljiva naratorica iz romana *Snopis*, neposrednim glasom s rubova unutrašnjih tokova, Nizama na tankoj granici života i smrti snom prevladava apokaliptičnu stvarnost prepunu stradanja.

Sanjala sam tvoje ruke u onome što mi je ostalo u uhu: zatičem tebe i dedu kasno, za stolom pisaćim s

mramornom pločom, pred pladnjem najljepšeg nakita. Bratu, direktoru banke, dedo lupom procjenjuje begovski nakit koji se zalaže da se digne neka od hipoteka ili tajno pretvori novac za svakodnevno življenje. Nije se znalo ni čiji je ni zašto. (...)

Sanjam, evo, davna vremena, prije moga postojanja, scene koje sam uzgred uhvatila u uho. Iz riječi se pretvaraju u slike, naknadno. Sjaj nakita uz uljanicu, nagnuto nenino lice bez radoznalosti i ushićenja, njene ruke koje mu dodaju komad po komad i dolazu nazad s naznakom vrijednosti, svaki umotan u svoj papirić. (Musabegović 2005: 14, 15)

Nizama, i Amra se svojim snovima vraćaju svojoj porodici, zaustavljajući trenutak ratne eksplozije kako bi "sada još jednom retrospektivno odigrali cijeli proces" (Lotman 1998: 117), kojim nastoje sebi objasniti zlo koje im se desilo.

Lotman dovodi san u blisku vezu s umjetničkim prostorom inspiracije smatrajući slobodu u snu istovjetnom umjetničkoj slobodi, a koja je umjetnicima/protagonistima analiziranih romana zločinom uskraćena. Propitujući Lotmanovu ideju u navedenim primjerima iz romana, jedino bi san za Nizamu značio umjetnički prostor zato što samo u tom zaumnom trenutku ona može pretvoriti riječ u sliku, dok na javi sliku ne može sklopiti, već je zatočenica riječi. Za Amru je san prostor nepreglednih prostranstava čiju sliku upotpunjuje teška rijeka koja u sebe kupi njihova tijela.

Motiv neprobojne i teške vode karakterističan je i za Sušićevo djelo *Pobune*, što vidimo na primjeru rijeke koju likovi iz porodice Pilavija generacijama uporno nastoje prevaliti, a za Selimovićevog Šabu iz romana *Tvrđava Dnjestar* je ogromna i teška voda koja asocira na rat, strah i gubitak ratnih drugova.

Motiv *mutne vode* postaje simbolično mjesto u bošnjačkoj književnosti ponavljajući se od Sušićevog proznog djela do Dizdarevog pjesničkog zapisa *Kosara*, gdje je djevojka Kosara metafora prognanosti, bezdomosti, a mutna voda razdjelnica dvaju svjetova, nečisti prostor historije u koji anonimno tonu nepoželjni.

Rijeka kroz historiju guta brojne ljudske živote, a u novom ratu ona će progutati i život Amre i njenih najbližih. Strah od utapanja je strah od

iščezavanja u ponorima historijskog mraka. I dok tijela Sanje, Fadile, Irfana, Dževada iščezavaju u prostranstvima nepregledne historijske rijeke, dotle Amra iščezava u vlastitim unutrašnjim prostranstvima, u rijeci stvorenoj od patnje i beznadnosti nastale iz vanjskog besmisla. Odrubljene konjske glave metafora su razrušenih i umjetničkih i moralnih vrijednosti u koje je vjerovala, a njen san kao *otac semiotičkih procesa*, kako ga poima Lotman, obnavlja refrenski motiv iščezavanja koji obuzima i stvarnost i san, bivajući "nerealna realnost" (Lotman 1998: 171).

Boraveći u gradu čije obale zapljuskuju valovi Sjevernog mora i koji nastanjuju pomorci iznemogli u borbi s morem, Ejub, protagonist Horozovićevog romana *William Shakespeare u Dar es Sallamu*, ne uspijeva ni zaspati ni usnuti, neprekidno se krećući na tankim granicama između sna, košmarnih sjećanja, slika tjelesnih i duševnih patnji i poslijeratnog života u dalekoj zemlji. Prognan i otuđen, zarobljenik je vlastitih unutrašnjih prostora koje percipira kao neprekidni i teški san iz kojeg se ne može vratiti u svoj *stari izgubljeni život*.

Život poslije rata za Ejuba je teški san iz kojeg se ne može probuditi. On u svom biću nosi slike polomljenog života za koji još uvijek ne zna da li je prošlost ili sadašnjost, pa se u liku ovog psihološki dezintegriranog subjekta konstruira još jedan od Horozovićevih likova koji "govore iz pozicije van prostora i vremena, iz pozicije nadmoćnog svjedoka zločina koji čeka svoj red" (Kazaz 1998: 800).

Ejubova traumatična sjećanja nastanjuje ime *Shakespeare* koje u ovom romanu funkcionira kao izrazito metaforično mjesto. Ime *Shakespeare* zajednička je provodna nit za roman Kurspahićeve i Horozovića: dok je za Amru ime *Shakespeare* čudesna nit putem koje održava vezu sa smislom dok je izložena bezumnim patnjama i mučenjima u logoru, dotle je ime *Shakespeare* za Horozovićevog Ejuba višestruko kodirani simbol tragedije i psihičkog loma jer funkcionira kao znak koji se prepoznaje u raznim segmentima: od naziva broda koji plovi morem, do naziva likova iz Shakespeareovog djela, čak i životinja koji okružuju Ejuba, do ratnog silnika u Ejubovom sjećanju koji svoj posao izvršava šekspirovskim zanosom. Ovim imenom poststrukturalistički je ostvarena pluralnost značenja, a Ejubovo sjećanje na mučenja vezuju se uz znak *Shakespeare* u krajnje ličnom iskazu intoniranom neposrednim glasom koji svjedoči o poniženju.

On me udari da mi se zamračilo. A onda će ti, šapatom i gotov nježno: Ja sam doktor za volove, volu jedan. A ovo je volovska žila. Od vola za volove. I tad sam se onesvijestio. Kao i sad. Kao i uvijek. Kao da sam čitav život bio u nesvijesti. Samo je jedna riječ gorjela u pomrčini. Riječ crvena i opasna. Shakespeare. Riječ nalik na bolnu bubuljicu koja raste u mesu, zagnjojena i otrovna. (Horozović 2003: 44)

Kroz dinamično i potresno preplitanje stvarnosti i sjećanja Ejub se suočava i s krajnje subjektivnim doživljajem mora u kojem se maglovito kreću prijeteći ostaci polomljenog života prognanika.

I valjalo se prema njemu nekako gnjevno i opasno, zapljuskujući sav vidik smeđim i sivim zastorima. Proplamsaji bijelosivih valova dotaknuli bi neki osjet, neko sjećanje u njemu, ali trenutak potom, tako munjevito da se nije stigao pribрати u mislima, vjetar bi mu vlažnim dahom začepio usta i nos i tako da se skoro zagrcnuo. Tjeskobni duboki dah Sjevernog mora dobio je u njegovim plućima i njegovoj krvi. (Horozović 2003: 13)

Nepregledne prostore pamćenja, emotivne suzdržanosti i raskidanosti, Ejub veže za motiv mora, te valovi prizivaju sjećanje u kojem pokušava pronaći niti svog prethodnog života. Dok su more i kaplja u poeziji bošnjačkog pjesnika Sirrija bili simbol čovjekovog neraskidivog jedinstva sa božanskim, taj poetski slijed ne možemo pratiti u Horozovićevom romanu jer je unutrašnja drama pojedinca snažna i bolna, a subjekt je zarobljen u modernističke okove skepse i psihološke traumatiziranosti. Stoga je more metafora nesređenog života prognanika koji se gubi u talasima traumatične prošlosti i neizvjesne budućnosti, ali i jedini prostor sigurnosti u *svijetu od stakla*, gdje uvijek *badi neki badac*. Ritam valova prati unutrašnje psihološke tokove ratom potresenog bića.

Izgubljeni život rastače se u dubinama mora, kušaju ga i halapljivo proždiru rakovi i hobotnice, a s njima i male ribe selice što se strelovito raspršuju u nespoznatljivo

daleke krajeve, u nepoznato. I u huku valova ostaje samo slutnja izgubljenog života. Jer, u valovima je sve ono što je izgubljeno. (Horozović 2003: 23)

Iz neuhvatljivih valova mora Ejub nastoji izgraditi vlastiti identitet, suočavajući se s nabujalom mišlju da je *Niko*, pa "egzil u Horozovićevom ratnom pismu postaje metafora puta (progonstva i povratka), a put metafora potrage za identitetom i duhovnim uspećem" (Delić 2008: 125).

U metafori mora prepliće se Ejubova zapitanost nad smislom pamćenja i njegovom trajnošću, proširena u alegorijsku sliku broda i mora. Poistovjećujući subjekta pamćenja sa slikom broda, Ejub se gubi u vlastitim pitanjima o tome "vuče li brod svoje pamćenje i, ako ga vuče, dokle to traje" (Horozović, 2003: 116).

Dok prostore Amrine i Nizamine traumatizirane podsvijesti ispunjavaju slike voljenih članova porodice koje nastoje spasiti od sigurne smrti, dotle Ejubov prostor podsvijesti nastanjuju mirisi zavičaja koje doživljava u krajnje pejorativnom značenju nazivajući ih vonjem. U trenutku susreta s *vonjem pepela* Ejub se bez emotivne distance, u unutrašnjem monologu, javlja prigušenim glasom koji se nesigurno kreće na poroznim granicama dvaju međusobno suprotstavljenih svjetova, nesiguran u vlastito bivstvovanje između sna i izbjegličkog života.

Zrak je najednom donio oštar vonj pepela. Prepoznatljivog pepela. Možda pepela iz zavičaja... Otkud je samo taj vonj mogao dolutati, pomislio je, dok su mu nosnice prepoznavale nešto daleko i davno, nešto iz bivšeg života. To je bilo tako neočekivano da je pomislio kako se u tom trenutku nalazi u dvije stvarnosti. A svaka od njih pokušava ponišiti onu drugu. Možda sam zaspao, pomisli. Možda sam uronio u san u trenutak i taj se miris produžio za mnom u trenutku buđenja i rasplinuo u zraku kojeg udišem... (Horozović 2003: 8-9)

U skladu s modernističkom poetikom gdje grad ima naglašena simbolična značenja, Ejub je zatočenik dvaju gradova sukobljenih u njegovom biću: jedan je grad koji još živi u magli nedorečenih uspomena, a drugi je onaj u kojem se odvija njegov prognanički život, na obali prijetećeg

mora. Vizija grada iz nejasnog sjećanja intertekstualno korespondira sa Horozovićevom zbirkom pripovjedaka koja za svoju tematsko-motivsku okosnicu ima posljednji rat u Bosni i Hercegovini, a naslov joj je *Prognani grad*. Izgubljen u nepoznatom gradu, Ejub luta u snoviđenjima, gdje ga prati vizija žene koju doživljava kao poznatu, ali istovremeno i daleku. Žena u bijelom prisutna je kao nejasna sjena i spona nedefinirane prošlosti, zamrlog života u zavičaju i novog prostora gdje se našao, ali i kao veza njegovih neodređenih snova s isprekidanom javom života u egzilu.

Nešto na njenom licu učinilo mu se poznatim. Zar je nije poznavao ranije? Možda je to bilo negdje u zavičaju, prije rata, prije smrti. Gotovo je bio posve siguran da je već nekad razgovarao s njom. Poznavao je tako dobro njen smiješak, upravo onaj koji joj se sad javio na licu. Kad li je samo ona došla u ovu zemlju i naučila tako dobro njihov jezik da su se grubi slogovi u njenim ustima pretvarali u medenjake. (Horozović 2003: 26)

Kao i u Amrinim i Nizaminim prostorima pamćenja, i u Ejubovim haotičnim hodnicima sjećanja dominira tjelesna iščašenost i strah, te su tako "ranjivost tijela, nepotpunost duše i gubitak smisla kao posljedice traume i žrtvovanja terapeutska mjesta Horozovićevih likova" (Delić 2008: 125). U nejasnom trenutku stvarnosti ili prisjećanja Ejubovom sviješću proplamsavaju probuđene slike logorskih poniženja, koje su, kao i Amrine, pune tjelesnih i emotivnih patnji, beskrajno se ponavljajući kao njegova unutrašnja zbilja.

Blijesak posve pomrači njegove oči. Vidio je samicu. Lica izobličena od bola. Iza njih nacerena lica. Potom dobro odjevene i utegnute ljude sa čijih je lica blistala samouvjerena nadmoć, koji su ga upitno gledali iščekujući ispovijest. Drhtao je i počeo nerazumljivo govoriti. Svojim jezikom. Jezikom iz kojeg je do njega dopirala samo jedna riječ, ali nekako neobična kao da je u tom neobičnom jeziku poprimila posve novo značenje. Skvrčio se kao da ga udaraju. Ječao. Nije bio svjestan ničega oko sebe. Nije bio svjestan ni vremena. Dugo

*mu je trebalo dok je shvatio da šumove koji ga vraćaju
trenucima iz kojih se stropoštao u bezdan nose valovi, bez
žurbe, ali uporno. Kao što se i svijet vraćao u njegov vid.*
(Horozović 2003: 39)

Uz nejasnu artikulaciju sjećanja poststrukturalistički se pokreće pitanje značenja jezika, te koliko se subjekt može realizirati u vlastitom prostoru jezika i njegovih znakova i da li je moguće oblikovanje jezika u zavisnosti od identiteta i njegovih promjenjivih sekvenci, pa se u ovom kontekstu postavlja pitanje na koji se način identitet ratnih žrtava realizira u turbulentnom prostoru jezika. Neartikulirani jezik ratne traume neprekidno prati i Nizam i Amru i Ejuba kao njihova unutrašnja stvarnost koja svoje forme dobija u *odrubljenim glavama, licima izobličanim od bola*, pa se nemoćna riječ neminovno pretače u sliku, baš kao što priželjkuje Nizama u svojim podsvjesnim tokovima. Kao i kod Amre, Ejubovim prostorima pamćenja dominiraju različite boje kojima se konstruira naglašen emotivan odnos prema proživljenoj ratnoj stvarnosti.

U Ejubovim košmarnim slikama dominiraju jake boje s kojima su se neraskidivo spleli oblici i mirisi: crvena boja asocira na krvnika Shakespearea i njegove uvrede, pa je njegova riječ *crvena i opasna*, skvrčena negdje u *pomrčini* Ejubovog uma. Uz crvenu boju veže se i pojam *krvi*, gdje se nastanjuje sva tjeskoba Ejubovog prognaničkog života. Uz crvenu boju vežu se negativna osjećanja koja naizmjenično, i na javi i u snu, prate nesretnog pojedinca. Snažan je i hromatični doživljaj mora koje je opisano u hladnijim tonovima, ponekad kao *bijelosivo*, a ponekad u metafori *smeđih i sivih* zastora. Posebno su ekspresivne riječi *blijesak* i *pomrčina*, kojima se Horozovićev roman intertekstualno veže za južnoslavensku književnu tradiciju – *blijesak* koji je prekrpio Ejubov vid tokom mučenja u logoru priziva iskustvo lirskog subjekta iz Kovačičeve *Jame* u trenutku susreta s krvnikovim nožem, dok se riječju *pomrčina* zaziva naslov Muradbegovićeve ekspresionističke drame *Pomrčina krvi* i tragično iskustvo povratnika iz rata koji uništava svoju porodicu iznutra, te na kraju ubija svoje potomstvo u grčevitom stisku nagona i potpune ljudske izobličivosti.

Smješteni u grupu *psihološkog novohistorijskog romana*, slijedeći dezintegraciju klasičnog historijskog romana u roman koji ispisuje, kako primjećuje Enver Kazaz, junak *krvavog iskustva*, romani Jasmine Musabegović, Nermine Kurspahić i Irfana Horozovića na tragičan način

prate fatalne psihološke lomove likova ratnih žrtava, svjedočeći da sva strahota i bol prouzrokovana ratom često ne mogu stati u područje svijesti likova koji trpe ratni usud, pa podsvijest postaje novo područje gdje se začinje odnos prema proživljenim događajima. Metaforama nabujale rijeke, ispranih prostranstava, odrubljenih glava, prijetjećeg mora i rasparčanih dijelova tijela gradi se odnos prema proživljenim događajima. Iako se nakratko čini da će protagonisti svojom ljubavlju makar u snu spasiti svoje najmilije od smrti, apsurd zla sveprisutan je i u snu, a granice između sna i jave, kao i između tijela i duše, bivaju sve tanje, prozirne, baš poput Amrinih ispranih prostranstava.

TRACKING THE POETICS OF MODERNISM: A DREAM AS A PLACE OF REMEMBRANCE IN BOSNIAK NOVEL WITH THE WAR THEME (THE LAST WAR, 1992–1995)

Summary

The main aim of this work is to show psychological aspects of the novels whose themes picture war in Bosnia and Herzegovina (the last war, 1992–1995). The subconscious flows seen as places of memory and war trauma will be in the focus of this paper. Many characters in analysed novels are war victims deeply traumatized by war. Images of war inhabit not only their thoughts, but also their subconscious world, especially their dreams. In that context, the space of dream opens new possibilities in perception of war trauma. The theoretical basis for this work is found in ideas of psychological realism that influenced poetics of modernism, and also in postfeministic studies. Those mentioned ideas will be observed in novels *Iščezavanje plavih jahača* by Nermina Kurspahić, *Žene. Glasovi* by Jasmina Musabegović, and *William Shakespeare u Dar es Sallamu* by Irfan Horozović.

Key words: poetics of remembrance, subconscious psychological flows, war novels, testimony

Izvori:

1. Irfan Horozović, *William Shakespeare u Dar es Sallamu*, 2003.

2. Nermina Kurspahić, *Iščezavanje plavih jahača*, 1995.
3. Jasmina Musabegović, *Žene. Glasovi*, 2005.

Literatura:

1. Beganović, Davor (2007): *Pamćenje traume*, Naklada ZORO, Zagreb, Sarajevo.
2. Delić, Dinko (2008): "Protiv žrtvovanja – poetika prognaničkog romana Irfana Horozovića" u: Zbornik radova s naučnog skupa o djelu Irfana Horozovića *"Beskrajni zavičaj"*, Sarajevo, 32–43.
3. Lešić, Z/ Kapidžić-Osmanagić, H/ Katnić-Bakaršić, M/Kulenović, T (2006): *Suvremena tumačenja književnosti*, "Buybook", Sarajevo.
4. Lodge, David (1988): *Načini modernog pisanja*, "Stvarnost", Zagreb.
5. Lotman, Jurij (1998): *Kultura i eksplozija*, "Alfa", Zagreb.
6. Kapidžić-Osmanagić, Hanifa "Romansijer i esejista Jasmina Musabegović" u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, novija književnost – proza*, knjiga IV, 758–769.
7. Kazaz, Enver (1998): "Poetika sabura" u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, novija književnost – proza*, knjiga IV, 798–800, "Alef", Sarajevo.
8. Kazaz, Enver (2008): "Horozovićev poetički labirint" u: *Zbornik radova s naučnog skupa o djelu Irfana Horozovića "Beskrajni zavičaj"*, 3–10, Sarajevo.
9. Oraić-Tolić, Dubravka (2005): *Muška moderna i ženska postmoderna*, biblioteka "Razotkrivanja", Zagreb.

Mr. Irma MARIĆ

PROTAGONISTA U ROMANU *REA* IRFANA HOROZOVIĆA

Sažetak

U romanu Irfana Horozovića, a u sklopu svijeta trivijalne svakodnevnice rađaju se akteri (Kjazim Mehanija, imotski kadija, Muradif Šejto, Narcis) koji svim silama bježe iz međa nametnutog identiteta, pronalazeći puteve izrasle na srazu sila iz kojih se prepoznaje i razrasta iracionalni svijet. To "stanje" u književnoj radionici Irfana Horozovića kreira hermetizam u kružnici znakova koji se nastoje razumjeti. U romanima *Imotski kadija*, *Kalfa*, *Karta vremena* ili *Rea* čitalački detektiramo problemsko-iracionalne sfere čovjekovog skrivenog ega, ali skrivenog samo utoliko ukoliko ispuštamo iz vida apsurdne okolnosti u koje nas život često ubacuje. Horozovićeви romaneskni akteri avangardno prkose stvarnosti i spas pronalaze u fantastičnom, imaginarnom, odsanjanom. Junaci tih proza zahtijevaju ("želim da mi se objasni sve ili ništa"), decidno traže određenu koherentnost apokaliptičnog samoprepoznavanja.

Ključne riječi: akter, egzistencijalna problematika, samopotruga

Ljubav je sloboda – istinska laž

Linijom takve egzistencijalne zamisli, nespokoјstva i nesigurnosti u vlastito proputovanje kroz život izdvojimo i Narcisa, studenta arhitekture, protagonistu *Ree*, koji, u promišljanju o životu, traženoј jasnosti, borbi s "opsjenama" želi razaznati svijest i osloboditi se stega, slijedeći ideju da "razotkrivaš do kraja, do korijena slutnje, kad činiš ono što je najteže, jer se time oslobađaš stega pravila prijetvornog života, kukavičluka" (Horozović 2003: 233).

Narcis je uhvaćen u klopku Andreine fatalne privlačnosti. Andrea/Rea Levandini je fizičkom prisutnošću i upornom duhovnom odsutnošću, koja se mogla prepoznati u njenim očima, magično i nespokojno djelovala na njega. Njih se dvoje "prepoznaju", a uživanje koje "ispunjava draž nepoznatog" (Horozović 2003: 257) potraga je za sobom, za savršenstvom:

- *Morsko oko – rekla je Andrea.*

- *Rekla si da je možda u njemu misao, ili ljubav?*

- *Vidiš, izgleda savršeno, ali zarobljen je. Možda je u unutrašnjosti ovog grabljivca i ostalo isto tako savršeno. To bi mogao biti onaj kamen koji tražiš?*

- *Mogao bi – zamislila se Andrea. – A možda unutra i nema ničeg drugog, možda je to samo privid, jedan dio savršenstava kakvih smo našli mnogo na plaži. Dijelova je mnogo, ali savršenstvo je sigurno samo jedno.*

- *To si ti urekla. Govorila si da su ljubav i smisao jedno te isto. A eto, ta ljubav koja se zbila prije ko zna koliko godina, ta ljubav između dva kamena posve je zagušila začetak prave misli.* (Horozović 2003: 285)

Narcis će "pokušati razaznati vlastitu svijest" (Horozović 2003: 236), spojiti vrijeme i trenutke, objediniti puteve Labirinta i, u konačnici, shvatiti san koji ne želi izgubiti u trivijalnoj i kičastoj svakodnevici ("Čovjek koji gubi san u poplavi svakodnevice i nije sposoban da se prene i prepozna"; Horozović 2003: 247).

Razmatrajući relacije romana *Rea* možemo doći do nepobitnog zaključka da je motiv ljubavi sa zaprekom jedan od ključnih i kauzalnih stvaralačkih zamisli Irfana Horozovića. U romanu *Rea* taj motiv doseže tačku kulminativno-erotskog naboja s konkretizacijom plotskog i tjelesnog, ljubavnog čina i odnosa kao materijaliziranom fikcijom.

Sam početak romana *Rea* nameće floskulu o laži u službi istine, koja se nadomeće i kao apsurdno finale da se "laži ne može vjerovati, jer ona je nešto čime se branimo od istine koje se bojimo i u koju ne možemo do kraja proniknuti." Zbunjeni i sluđeni Narcis, čovjek s identitetom, a bez njega egzaltirano zaključuje na kraju svoje fatalne priče kako carstvom ovostranog vlada onostranost sveopće laži, koju naziva planetarnom, a koja je u suštini zasjela umjesto istine i koju, rezignirano, bez ustručavanja naziva "istinska laž":

Ako rečenice koje ispisujem odražavaju zaista ono što mislim, onda nešto nije u redu. Nešto je poremećeno. Suhoća kojom odišu ove rečenice nikako ne odgovara onom što se zaista dogodilo. Ili je ipak vještina, prema kojoj sam se uvijek odnosio sa prezrenjem, nešto što je vrijedno poštovanja. Može li se to naučiti. Da li ću ikad biti u stanju da svoju slutnju i smutnju ovu pretočim u riječi, u tu plazmu koja je u stanju da potakne iste titraje, kao i sjećanje samo. Knjige su sjećanje. To sam shvatio još onda kad sam ih drhtavom rukom uzimao iz ruku vaspitačice. Možda zato ponkad pomislim da su svi ovi redovi laž, da je čitava ova priča laž. Laži se može vjerovati, jer ona je nešto čime se branimo od istine koje se bojimo ili u koju ne možemo do kraja proniknuti. Sveopća laž, planetarna laž, koja je na toliko prijestolja smijenila istinu. Istinska laž. (Horozović 2003: 357)

Samo naoko ekspozicija romana naslućuje relativno jasnu, demistificiranu, realističnu storiju o čovjeku koji pristiže na Otok i ulazi u Luku. I bez obzira što smo nagovijestili njegovu odisejsku promenu u gradu koji to nije, u oazi koja to nije, tek kasnije shvatamo i biva nam sve jasnije da je taj odisejizam samo oblada i okvir jednog psihološkog poriva koji izniče iz ambijentalnosti, a koja mu za taj čin potpuno odgovara. Tako se možda prividni odisejizam u romanu polahko sižetski pretvara u prometejizam, u samopotragu koja rezultira svime osim stvarnim nalaženjem. Taj subjekt, sa svjesnim izborom ponuđenog boravka na otoku, ni ne naslućuje da će ovlažno prebačena torba preko ramena jednog građanskog Robinsona kad silazi sa broda postati početna slika jednog životnog magnovenja i sudbinskog, pa i tragičnog incidenta koji se nagovještava simbolikom "da se ljeto bliži kraju".

Perceptivni motiv odlaska u krčmu također ima simboličko porinuću u događaje koji nekontrolirano slijede i koji ga, nepripremljenog, preplavljaju.

Narcis se upoznaje s Andreinom bakom Jakobinom i njenom kućom, gdje se začinje prvi mistični krug Narcisovih fascinacija ambijentalnošću jedne arhitekture koja će sadržajem vrlo energično prerastati u animiranu konfiguraciju što će korespondirati s njegovim duhovnim ne samo otkrićem već i stanjem. Sam odnos s Jakobinom bit će komplementirajući

i objašnjivački odnos s Reom jer se njena baka često javlja kao korektiv, ispravljач njegovih nedoumica i slutnji. Ona je gotovo drugo Ja same Ree koja se i simbolički nagovještava kao početak nesnalaženja u snalaženju, u psihinom trostrukom ogledalu, u kojem Narcis vidi "tri mladića od kojih nijedan nije imao imena i čija je misao bila usmjerena tačno između mojih nabranih obrva".

To je trenutak kad protagonist otvara fatalizam pitanja ko je Andrea Levandini, u početnom stadiju žena kojoj se ne može sjetiti lika, već samo kose, poput mjesečine: "Samo kosa što se talasala poput klasja i u sjeni poprimila riđu boju, samo kosa i oči, tamnozelenene. I nešto čudno u tim očima, ponorno i bolesno kao kod Velazquezovih infantkinja" (Horozović 2003: 244)

Halo-efekt rezultira umirujućom, gotovo romantičnom slikom sklada gradskih krovova koji se gotovo stapaju s morem i dimnjaka koji su ne samo neobični nego koje primjećuje kao animaciju čudnih oblika. Pa ipak, nakon te prve dnevne polupanorame grada odmah se javlja misao o demonskom, misao o demonu grada sa spoznajom da je ta svojevrsna tvrđava evidentno svjedočanstvo ljudi sa zajedničkim životom, zajedničkim mislima i kretanjima, i u životu i u smrti. On, kao čovjek kontinenta, upoznaje te smiješne kamene ulice i smiješne ljude gledajući ih ipak kroz prizmu crne Jakobinine prikaze, jednako svečane i pored zazora, kao što je i sam grad.

Upoznajući se sa gradom, Narcis biva zaintrigiran i uvučen u spoznaju "mrtvog grada" i njegovog živog demona. Kontradikcija i kontroverza, koja je inače u Narcisovoj patologiji njegova životna spoznaja, bit će interpolirana i u njegov doživljaj Luke i njegove opservacije u vezi sa gradom kao kućom-labirintom. A tu već pronalazimo stvaralačku intenciju jer se preko te simbolike nagovještava i nameće subjektivna glava-labirint.

Samoća je stvaralačka ambijentalnost i Narcis je obilato koristi, a u idejnom zamahu romana taj prividni mir, sklad i harmonija čovjeka i arhitekture naravno da simbolički i opravdano nagovještavaju buru i događaj jer se na tom mjestu i na toj romanesknoj tački začinje sukes romana *Rea*, priča o fatalnoj ženi, fatalnoj ljubavi i fatalnom statusu kao epilogu uzaludnog i nenamjernog samootkrića i samoprepoznavanja unutar velike životne teme egzistencijalnog statusa.

Andrea? S kojeg aspekta analitički, odnosno značenjski (psihološki, patološki, sociološki, intelektualistički, senzibilistički itd) početi razmatrati nivo prosudbe tog intrigirajućeg lika? Je li ona živa, plotska žena od "krvi

i mesa"? Ili je fikcija jedne uzbuđene fantazmagorije razapete između želje da se upozna idealna ljubav i tjelesnog porinuća u realizaciju i proces pretvaranja fikcije u tu "krv" i to "meso"?

Na ovo i slična pitanja nemoguće je davati decidne, a pogotovo cjelovite odgovore jer je riječ o stvaralačkom činu "otvorenih vrata", a neizvjesnog enterijera – što je umjetnički sasvim opravdano. I čitav roman može se posmatrati na toj relaciji vrata–unutrašnjost, čak i karakter likova kao interpolacija i usmjerenje ka događajnom i fiktivnom.

U gotovo cjelokupnoj Horozovićevoj prozi, bolje reći, njegovim djelima, čitalac se vrlo često susreće s modalitetima ljubavi sa zaprekom, posebno ljubavi na granici između jave i sna, između moći i nemoći, između tjelesnog i fikcionalnog. I u *Imotskom kadiji*, *Kalfi*, *Psima od vjetra (Rei)* ili *Karti vremena* ljubavni siže nadržasta općeusvojenu i općepoznatu floskulu o stereotipnoj ljubavi. Taj stereotipni banalizam Horozović u stvaralačkoj laboratoriji, a u funkciji ideje i idejnosti, preobražava i promovira u "splet psiholoških okolnosti", zapravo u pozadinu intime razapete između snovnog i stvarnosnog materijala. I Kjazim Mehanija i Narcis, kao i Kadija, Muradif Šejto, ali i naoko sporedniji akteri tih proza muku muče u stravičnoj razapetosti između samih sebe unutar samih sebe.

"Ljubav je sloboda", odgovorio je Narcis na Reino pitanje šta je ljubav kad su se tek upoznali. Kasnije, kad se Narcis suočio s Reom kao Ženom, isplivava na površinu njena opaska kako je lagao – što ga dovodi na vjetrometinu neočekivane samospoznaje (kao posljedice samopotrage o kojoj je bilo riječi), a s kojom ne zna šta će ni kud će. Je li zaljubljen – on to ne zna, iz prostog razloga što je to suočenje ne samo s neočekivanim nego i nepoznatim. A tu instancu nalazimo i u ostalim romanima iz našeg tretmana.

Da je Narcis u začaranom krugu, u koji, možda prvi put, ne ulazi svojom voljom – to je nesporno, kao što je nesporno da se "to" desilo, iako "tome" još nema imena:

Sutradan je Andrea nestala. Ništa nije rekla ni meni, ni Jakobini. Jakobinu to izgleda nije nimalo uznemirilo. Ona kao da je uvijek sve znala ili se naprosto naučila da tako prima stvari.

A ja? Ja sam bio bijesan. Neprestano sam u glavi vrtio slike našeg posljednjeg susreta. Pokušavao sam da

se sjetim gdje sam je to povrijedio i kako. Nisma se mogao dosjetiti. Sve mi je izgledalo prirodno i, čak, čudesno. Nešto najdraže što sam doživio u životu. Nikad nisma bio tako opušten s nekom ženom, nikad nisam bio tako sam s nekom ženom. (Horozović 2003: 286)

Razobličenje kao snoviđenje započinje život u simbiozi i kolopletu sačinjenog od nemoći samopotrage do kompenzacije novootkrivenim, zapravo, putu koja predstavlja novu potragu.

U svim ključnim slučajevima tih samorastrgnuća autorovih protagonista poriv tjelesnog i ljubavnog predstavlja neku vrstu lakmus-papira za odgonetku zapretane intime. Uranjajući u strast, divlje uronuće u Ženu ujedno je i simbolika očajničkog pokušaja da se ublaži košmar, da se pobijede sablasti (duhovi, čovječuljci, demoni, sjene...), da se naplati žrtva:

Upila se žedno svojim usnama u moje, u strasan, strašan poljubac, a zatim se naglo izvila, teško dišući, i spustila se dolje na topli kameni pod, zatvorenih očiju, šireći svoj ogrtač i povlačeći me na sebe. Bila je gola; osim tog ogrtača na sebi nije imala ništa (...) Bili smo prokazani. Oko nogu sablažljivih sablasti motali su se psi i njuškali, nisu režali, nisu davali glasa od sebe, samo su bešumno njuškali i ja sam osjećao oko nas užasnu vlagu njihovih njuški, dok me Andrea vukla u otjelovljeno snoviđenje, snovrijenje, zadahtano i strasno, kao da je svjesna onoga što mislim, kao da me čupa iz tog predjela nepotrebnih sablasti. Onda sam i sam podivljao i uronio u košmar (...) I onda, naježen, najarčen jarac ostaje sam. Priviđa mu se nevidljiva srna. Srna s naslućenom ranom. Love a ulovljeni. S večeri, tugo, ko kome plen. (Horozović 2003: 320)

Raspolučenje u romanu *Rea* dovodi do egzaltacijske situacije kad se ponovo prividi animiraju, a to je i kraj jedne nove spoznaje i jednog (da li potrebnog) iskustva, jer i Rea je, koliko god ovaploćena žena, toliko i privid. A to je tako poznato i provjereno u Horozovićevoj prozi. Privid je karakter samospoznaje, dakle, i intimnog vrtloga u koji su ubačeni njegovi književni subjekti. Halucinacije kao korektivi svjesnosti ujedno su i moćne sile koje

vladaju tim subjektima. Zato su u većini slučajeva njegovi protagonisti skloni očaju i nedoumici, a bježeći od njih, uranjaju u alkohol. Piju usput, naizust, halapljivo, žedno – utapajući svoju muku u tečnosti koja nudi kratki zaborav. Pa i kad su svjesni pogubnosti koja ih snalazi zbog toga (Šejto se uzaludno bori da se odrekne opijanja), ne mogu odoljeti tom ispraznom, ali trenutno ljekovitom olakšanju. Nije im se lahko nositi s uvijek živim demonima koji ih progone i kad toga nisu svjesni. Ti krvnici udvostručuju, utrostručuju i ustrostručuju muku koju muče boreći se s mukom u sebi i sablastima pored sebe:

Tako su treperila i tri Andreina lika u mojoj svijesti i još tri u tri psihina ogledala: jedna je stavila ruke na trokut, druga ih je stavila unakrst i prekrila dlanovima grudi, a treća je radoznalo virila kroz raširene prste na licu.

I onda – protrljao sam oči, jer je to bilo nemoguće – jedna Andrea je nestala, potom druga, a u trećem ogledalu se vidjela samo djevojčica sa fotografije, sa konjskim repom, koja se okretala i brzo pobjegla. (Horozović 2003: 350, 351)

Ljubavni koloplet koji pogađa Horozovićeve junake možda je u *Rei* najslikovitije šiknuo inspirativnim vrelom autora koji se u gotovo svim romanima upliće i uranja kako u ljubavnu, tako i u erotsku atmosferu, uglavnom u funkciji samopotrage odbačenog ili prezrenog subjekta, uglavnom neshvaćenog od ostalih, kao i od samih sebe.

Ime mu je Narcis

Kao "posljednja ljuska nevidljivog jajeta", u očajničkom pokušaju skidanja mreže sa duhovnih očiju, akteri Horozovićevih romana, a posebno Narcis, dovedeni na platformu neočekivane spoznaje, uglavnom se vraćaju sebi i svojoj, samo svojoj nevolji. A Narcisova nevolja je, prije svega, potraga za vlastitim sobom. U krležijanskom zamahu latinovićevske tragične krivice (jer se svjesno vraća uzaludnom porijeklu i pitanju krvi) i Horozovićev junak na toj spomenutoj platformi novospoznaje hrli prema dnu svog duhovnog poriva: ko je on, čiji je, ko mu je majka, a ko otac?

Kad su u meni počele izbijati one moći koje se stoljećima, milenijima, razbujavaju u čovjeku, kad valjda puca posljednja ljudska njegovog nevidljivog jajeta, poželio sam tako žarko, tako žustro, kao da ništa drugo na kugli zemaljskoj nije važno, da saznam tajnu svog porijekla. Slijedila je moja dječaćka detektivska istraga, nepomirljiva, nevješta. Potom kazne zbog nervoze i netrpeljivosti. Polupani prozori stare zgrade u kojoj je bio smješten Dom. Očaj. Gnjev. Delirični prasak sličica u moždanom ugljeglju, praćen sve kobnijim nepravilnim šumovima damara. (Horozović 2003: 292)

Narcis detektira trenutak pucanja ljuske, a u samospoznaju i samopotrugu ulazi baš tog kobnog trenutka kad vaspitačica Jasmina (kao model prvog, pubertetskog snoviđenja Žene – opet poput latinovićevog poriva da se suoči s fatumom prvog erotskog iskustva) odaje tajnu i iz registra vadi ceduljicu na kojoj nevješto opiše: *IME MU JE NARCIS*.

To istaknuto raspolučenje unutar markirane dvojnosti glavnog protagonistice *Ree*, kako je naglašeno, biva dovedeno do tematsko-sadržajnog klimaksa na kraju djela, ali to ne znači da se i u unutrašnjim tematskim dijelovima romana ne ističu glavne karakteristike dvojne samopotrage u samom Narcisu. Mogli bismo kazati kako je genealoška potraga jedan od uzroka konkretne životne paradigme psihološkog poriva protagonistice.

Drugim riječima kazano, Narcis se, izrazitije nego drugi Horozovićevi literarni akteri, batrga između dvije intimno-statusne samopotrage: jedne koja se rastače u egzistencijalnom karakteru indikativnih životnih procesa, a druga predstavlja kompleks sjećanja i psihološke presije izrasle u najranijem djetinjstvu preko slutnje i postepenog prepoznavanja vlastitog porijekla. Taj latinovićevski motiv u romanu *Rea* nekoliko puta, poput iznenadnog vrela, šikne Narcisovom sviješću, ali je relativno kratka 11. glava sva u fokusu neizrecive moći i imperativne potrebe jedne vrste "detektivske istrage", dječaćki, u početku, nevješte, ali koja je protokom odrastanja i sazrijevanja postala opsesivna životna silnica samo prividno svjesno zapretana, ali podsvjesno, mehanički i životno-iskustveno tako vidljiva u sadržaju cijelog romana:

Kad su u meni počele izbijati one moći koje se stoljećima, milenijima, razbuktavaju u čovjeku, kad valjda puca posljednja ljuska njegovog nevidljivog jajeta, poželio sam tako žarko, tako žustro, kao da ništa drugo na kugli zemaljskoj nije važno, da saznam tajnu svog porijekla. Slijedila je moja dječaćka detektivska istraga, nepomirljiva, nevjesta. Potom kazne zbog nervoze i netrpeljivosti. Polupani prozori stare zgrade u kojoj je bio smješten Dom. Očaj. Gnjev. Delirični prasak sličica u moždanom ugljevlju, praćen sve kobnijim nepravilnim šumovima damara. (Horozović 2003: 292)

Dijete iz Doma, dijete zatajenih roditelja, u godinama svog prvog odrastanja postaje svjesno vaspitačice Jasmine kao zamjenske majke (kakva asocijacija preko imena: Jasmina – Narcis!), te gradativno spoznajnom putanjom nastoji proniknuti u taj intimni košmar rođen u djetetu koje u njenom liku grozničavo pokušava pronaći samoga sebe. A to je i prvi moment kad se uz tu spoznaju javlja i želja da se izade iz te čahure kao čulne, fatumske spoznajnosti neke vrste zarobljeništva. Davor Beganović kaže:

"Individua je bez (pravog) imena osuđena na rubnu egzistenciju, na nesnalaženje u zbilji i na trajnu potragu za nečim što joj je bilo oduzeto, bilo skraćeno. Pripovjedač u *Rei*, sam Narcis, jedan je od likova obilježenih tim nedostatkom. U uvodnome kratkom prikazu svoje ličnosti Narcis veli: *Odrastao sam u Domu, među mnoštvom sličnih dječaka, koji nisu zapamtili roditelje (...)* Neobično je breme znati da ime koje nosiš nije tvoje ime. Tim se autokomentarom već stavlja do znanja u kolikoj je mjeri čin imenovanja odlučujući faktor što pogađa ne samo onoga kojemu je uskraćen, već i njegove odnose sa ljudima, pa i sa stvarnošću općenito. No u tom gubitku, ili nestjecanju, imena Narcis će pronaći i stanovito zadovoljstvo maske koja mu omogućuje stalnu igru poznavanja i prepoznavanja, inače jedan od najbitnijih elemenata cjelokupne Horozovićeve proze" (Beganović 2008: 108, 109).

Dom za malog Narcisa postaje operativno i djelatno mjesto koje se mora napustiti, kao i ljudi iz njega ("s kojima nisam imao ništa zajedničko, da iziđem i da se više nikad ne vratim..."). To je i vrijeme opsesivne uvjerenosti da su on i vaspitačica djeca iste sudbine, a to mu je u tom trenutku menatalnog razvoja predstavljalo amortizirajuću snagu kojom se, vjerovatno, uspijeva i vinuti, okrenuti prema izlazu:

...da potražim sebe u beskrajnoj gomili svijeta koja plazi ulicama gradova moje zemlje i čitavog svijeta. Bilo bi glupo, zbog svega što se dogodilo, da izađem na vrata. Skočiti ću na pisači stol i trijumfalno, poput junaka iz filma, razbiti tijelom stari prozor i iskočiti na krov trijema, a potom na zemlju, i izgubiti se u šumi. Nikad me više neće vidjeti. Ni ona niti bilo ko drugi iz Doma. (Horozović 2003: 292, 293)

Preko sudbinskog dodira s vaspitačicom Jasminom počesto detektiramo kasnijeg Narcisa, kao što je osjećaj naglog bola, kratkotrajnog oduševljenja ili sklonosti ka iznenadnom sentimentlizmu. Ali taj je dodir porodio i drugu stranu njegove kasnije samopotrage, onu hudu, zloćudnu, izražajnu samozatajnost nepredvidljivih postupaka, čak i bezrazložne mržnje. Upravo je takav i bio odnos prema njoj: osjećaj nesvjesne diskretno zatajene erotike pomiješan s osjećajem nedefinirane mržnje:

Njen neshvatljivi bol u kojem sam, zašto to ne priznati, prosto se naslađivao njime. A ja sam stajao na sred sobe dok je ona sjedila i plakala i vikao sam nešto kao "zašto ne, šta smo mi jedno drugom, zar bi bilo zabranjeno učiniti... i tako nema muškarca, mogla bi mi pomoći u životu, učiniti to za mene, samo jednom je potrebno". Bio sam tako nadmoćan. Sjedila je na krevetu, toliko ispred mene, skrhana, s glavom među rukama i tiho jecala. (Horozović 2003: 292)

Jasmina je Narcisu otvorila prostor za fatalnu spoznajnost koja se probijala kroz usjeke njegovih svjesnih djelovanja, stalno, uporno – prerastajući u imperativ da spozna majku i oca, napokon:

Onda je ona ustala i sporim korakom prišla jednom od velikih registara na kojima su plavom tintom bile ispisane godine. Prevertala je veliki registar na stolu, a zatim iz njega izvukla jednu cedulju i pokazala mi. Bila je to obična cedulja iz računске sveske, sa dvije male rupe za registrator. Na njoj je, nevještini, ne posve pismenim rukopisom, dragim (dragim – kakva odvratna slutnja), pisalo samo: IME MU JE NARCIS.

I, zaista, to je bilo moje ime, ime koje sam u tom trenutku mrzio još više nego dotad, jedna opsesivna, glupa riječ koja me jednako spajala s nečim izgubljenim kao što me je zauvijek odvajala. Da li je to bilo ime čovjeka koji se tako nesretno sljubio s mojom majkom, možda ime njenog oca, djeda? Ime želja, ime osveta, ime poruga, ime znak, znak i biljeg za neki budući, mogući susret. Jedini svjesni spoj, taj čvor slutnje koji je ostao zamršen otkako se prekinula pupčana veza. I nikad više nikome nisam rekao, osim zvanično, da je to moje ime. (Horozović 2003: 293, 294)

Ovo je jedan od najmonumenatálnijih dijelova cijelog romana *Rea* kad je u pitanju motiv samospoznaje i samotraženja. Posljednje rečenice iz ovog pasusa predstavljaju šifriranu, simbolički iskazanu paradigmu cjelokupnog bitka Narcisove ličnosti. Jer šta je i ko je Narcis već ime želje i osvete, znak i biljeg suštine života koji se stubokom okreće perspektivi mogućeg, nepoznatog, fatalnog susreta. Time bi bio (što, nažalost, nije) razmršen intimni čvor i bio uspostavljen pravac i izvjesnija perspektiva.

Pozicija autsajdera-samopotraživača

Nevolja većine likova Irfana Horozovića jeste Žena-Simbol – žena tjelesna i putena, a simbol – sanjana i prosanjana. Žena koja uvijek bježi ili je uvijek nadohvat ruke: "Sigurno bježi prema pristaništu, ne znam zašto, ali pomislio sam. Ostao je samo opor bol u grudima" (Horozović 2003: 351).

Isto tako, akteri tih proza podložni su snovnom materijalu svojih intima. Njihovi snovi dramatično i fatalno učestvuju u njihovim životima. Uglavnom kasno shvataju da su samo sanjali i da su, kao u knjigama,

samo sjećanje. Ili su laž, svejedno! Potpuno shvatljivo, jer i mi istu muku mučimo. Ta velika Laž, to je "Veliko Bezglavo Nešto" (Krlježa). Još jednom se osvrnimo na Narcisovu opasku o sveopćoj laži, o planetarnoj laži koja se kočoperi umjesto istine, a koju on, bez imalo ironije, naziva "ISTINSKA LAŽ".

Pred protagonistima ovog romana otvaraju se i zatvaraju, slično u *Kalfi*, različiti putevi i mogućnosti, što samo potvrđuje tezu o monopolarosti (uz nesumnjivu bipolarnost), kako Kjazima i Narcisa, tako i Višnje i Andree. Oni su i sami sebi neprepoznatljivi i neizrecivi i tu je njihova mentalna tragična krivica jer pate od "divlje" podsvijesti, a ne "prijetvorne" svijesti. Takvi karakteri moraju "izbljuvati iz sebe sav svoj jad i čemer" (Horozović 2003: 294).

Narcis se ("*...čovjek koji gubi san u poplavi svakodnevice i nije sposoban da se prene i prepozna*"; Horozović 2003: 247) na Otoku osjeća kao Odisej koji nije znao šta ga čeka kroz desetogodišnje lutanje:

- *Osjećam se kao Odisej. Glupo i tačno. Rečenica koju je izgovorio neko drugi.*

- *Nisi prvi koji se tako osjeća. Odisejeva epidemija je zarazna. To je zapravo sindrom. Ti putuješ po bijelom svijetu i po modrom moru, skitaš se sa svakojakim ženama, a negdje te daleko, u toplom kutku, čeka Penelopa. I to Penelopa koja ne stari. Ustvari, sve te čekaju, deset, stotinu, hiljade Penelopa čekaju na tebe, ali ti nemaš vremena da se vratiš. Obični muški kukavičluk i ništa drugo. Poznajem ga dobro.* (Horozović 2003: 280, 281)

On se želi prepoznati, spojiti vrijeme, trenutke, baš poput Kjazima Mehanije. Zajedno dijele gnjev i očaj. Spoznaja o nesumnjivoj laži ovoga svijeta, a što ne potječe samo iz snoviđenja, samo usložnjavaju njegovu delikatnu, nerazgovjetnu poziciju, ali koja ga inercijom unutrašnjih silnica primorava na još izvjesniju nesreću, uz fatalističku spoznaju: ("*Umoči prst u more i bit ćeš povezan sa cijelim svijetom. Laž. Uronit ćeš samo još dublje u vlastitu nostalgiju.*"; Horozović 2003: 302, 303):

Lelujao se pred mojim očima kao sjena kroz koju sam pokušavao razaznati svoju vlastitu svijest, osjećajući čudnu strepnju dok mi je pogled milovao vidljivi dio rive...

...Zaista, bio sam nekad ovdje. Zar je moguće da su knjige koje sam davno čitao, propagandni plakati, neka razglednica koju sam dobio iz ovog grada, toliko prodrli u moju svijest, u podsvijest zapravo, da su sad tako blistavo izronili, ostavljajući me u nedoumici, u pravom čudu, dok razmišljam o mogućnosti nekog svog давnog života, zapretanog sve dosad, na način na koji se to čovjeku rijetko događa...

... A san je iskustvo, naš pradavni život, koji nas samo upozorava, možda na trenutak gdje se bivše, sadašnje i buduće sreću....

Police sa knjigama podrhtavale su pred njegovom svjetlošću. Da sam djelić sekunde duže gledao u njih, zakleo bih se da je najedanput provirilo lice Balzaca, malo nasmiješeno lice. Zašto baš Balzac? Čovjek koji je u labirintu slova gonio svoju strast i pronašao apsolutno. (Horozović 2003: 236, 267)

Na kraju, rekli bismo kako Narcis svojom duhovnom inertnošću (bez obzira što nam se često čini suprotno), pa i inertivnošću upada u labirint samoneuhvatljivosti (i samoneshvatljivosti) u nastojanju da "razazna svoju svijest", ali tim nastojanjem on samo zalazi u srce labirinta još kompleksnije izgubljenosti. A to je, opet, ništa drugo nego pozicija autsajdera-samopotraživača, balzakovskog strasnog pronalaska Apsoluta.

Summary

In Irfan Horozovic's novel and within the world of a trivial everyday life, the actors - Kjazim Mehanija, kadija (judge) of Imotski, Muradif Šejto, Narcis are born. These flee with all their might from boundaries of imposed identity, finding paths grown in the clash of powers from which the irrational world is recognized and thrived. That „state“ in Irfan Horozovic's literary workshop creates hermeticism in a circle of characters that are striving to be understood. In novels „Kadija of Imotski“, „Kalfa“, „Map of Time“, or „Rea“, we discover the problematic-irrational spheres of human ego, which is hidden only if we drop out of sight the absurd circumstances in which we are often thrown. Horozovic's novelistic actors defy to the reality in an

avan-garde way and find their salvation in fantastic, imatinative, luminous. Heroes of the prose claim („I want to be explained everything or nothing“), they explicitly request certain coherence of apocalyptic self-recognition.

Key words: actor, existential problems, self-searching

LITERATURA:

a) Primarni izvori

- Horzović, Irfan (2003): *Rea (Psi od vjetra)*, TDK "Šahinpašić", Sarajevo.

b) Sekundarni izvori

1. Beaufret, Jean (1977): *Uvod u filozofiju egzistencije*, "Beogradski izdavačko-grafički zavod", Beograd.
2. Beganović, Davor (2004): *Strukture prepoznavanja u prozi Irfana Horzovića*, "Novi izraz", Sarajevo, 2004.
3. Beganović, Davor (2008): *Grad kao heterotopija, "Psi od vjetra" Irfana Horzovića*, "Odjek", Sarajevo.
4. Biti, Vladimir (1997): *Pojmovnik suvremene književne teorije*, "Matica Hrvatska", Zagreb.
5. Buturović, Lada (2008): *Prepoznavanje kao konstanta u traganjima Irfana Horzovića*, "Odjek", Sarajevo.
6. Camus, Albert (2005): *Stranac. Mit o Sizifu*, biblioteka "Dani", Sarajevo
7. Hadžizukić, Dijana (2011): *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, Slavistički komitet, Sarajevo.
8. Kazaz, Enver (2005): *Bošnjački roman XX vijeka*, "Zoro", Sarajevo.
9. Kundera, Milan (1990): *Umjetnost romana*, "Veselin Masleša", "Svjetlost", Sarajevo.
10. Lešić, Zdenko (2003): *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanka*, "Buybook", Sarajevo.
11. Lukács, Georg (1990): *Teorija romana, (jedan filozofskohistorijski pokušaj o formama velike epske literature)*, "Veselin Masleša"– "Svjetlost", Sarajevo
12. Muhić, Ferid (2008): *Kad stuha samosvijesti piše knjige*, "Odjek", Sarajevo.

13. Ostojić, Ljubica (2008): *Prostori igre*, "Odjek", Sarajevo.
14. Schneider, Marcel, *Duševni život i podsvijest, Progresivna misao u BiH 1918–1941*, filozofski spisi, "Svjetlost", Sarajevo.
15. Toholj, Miroslav (1984): *Noćne ceremonije Irfana Horozovića*, "Izraz", Sarajevo
16. Wellek, René/Warren, Austin (1985): *Teorija književnosti*, "Nolit", Beograd.
17. Žmegač, Viktor (1991): *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Mr. Aida DŽIHO-ŠATOR

NARATOR KAO MODUS METAFIKCIJE U ROMANU ŽENSKA FRANCUSKOG PORUČNIKA

Sažetak

Ovaj rad tretira poziciju i važnost naratora u romanu *Ženska francuskog poručnika*, autora Johna Fowlesa, a u kontekstu metafikcionalnosti. Rad nastoji prikazati način na koji je narator sa svojim komentarima, intrigantnim glasom, zauzimanjem različitih naratoloških pozicija i ontoloških nivoa Fowlesovo savršeno sredstvo pri otkrivanju fikcionalne prirode njegovog djela, što je i suštinski cilj metafikcionalnog romana. Pored ostalih metafiktivnih tehnika, Fowles uz snažan ironijski otklon parodira konvencionalnu ulogu naratora u viktorijanskim romanu te na taj način ruši iluziju realnosti fiktivnog djela.

Ključne riječi: *Ženska francuskog poručnika*, metafikcionalnost, narator, naratološke pozicije

Od samog početka roman *Ženska francuskog poručnika* (*The French Lieutenant's Woman*, 1969) postavljen je kao zagonetka. Uostalom on i počinje Hardyjevom pjesmom "Zagonetka", a sama zagonetka po svojoj prirodi znači otkrivanje različitih slojeva nečega, odnosno pronicanje u pravu prirodu stvari, ali kroz prepreke. Veliki dio Fowlesove zagonetke čini njegov narator i sama naracija romana.

Naracija u *Ženskoj francuskog poručnika* nije linearna fiksijska priča, nego osciliranje između fikcije i stvarnosti, a rascjep koji odvaja naratora od priče upravo je modus putem kojeg se to osciliranje prikazuje. Narator u ovom romanu u osnovi predstavlja stvarnost koja je suprotstavljena likovima koji žive u fikcionalnom svijetu koji je on stvorio. Komentirajući viktorijanski period iz unutrašnje pozicije s oštrim znalačkim okom za

detalje i stvaranje realistične slike svijeta, a ipak pripadajući 21. stoljeću sa svim znanjem i razvojem koje je ono donijelo, pogotovo u književno-kritičkom smislu, Fowlesov narator je savršeno metafiksijsko književno sredstvo.

Nakon što u prvom poglavlju, na samom početku knjige, narator daje izdašan opis zaljeva Lyme, baš kakav dolikuje viktorijanskom romanu, kulminirajući rečenicom: "Jednostavan, a ipak složen, zdepast a loman; pun tananih zavijutaka i zapremine kao neki Henri ili Mikelandelo; a čist, ispran, slan, uzor mase" (Fowles 1999: 7), narator već na tom mjestu skreće pažnju na sebe, izvlači kartu iz podnožja kule koju je vješto sagradio, odnosno svijeta koji je počeo konstruirati i ruši ga.

Način na koji Fowles uvodi naratora u priču također je bitan jer svojim prvim obraćanjem narator nije okrenut sebi niti svijetu koji stvara, nego čitaocu, čime uspijeva već na prvoj stranici uplesti u istu mrežu fiktivni i stvarni svijet, priču i čitaoca s naratorom kao figurom koja drži konce između ta dva svijeta. Zanimljivo je i to da je naratorova prva rečenica pitanje koje automatski traži naš aktivni angažman u njegovoj priči: "Pretjerujem? Možda, ali možete proveriti to što kažem, pošto se od godine u kojoj pišem Kob veoma malo promenio; no grad Lajm jeste i, osvrnete li se prema kopnu, nećete mi dati za pravo" (ibid.) I, naravno, ni riječ pretjerivanje nije sasvim slučajna jer i ona upućuje na jednu od tema koja će dalje u romanu biti dekonstruirana, odnosno ironizirana, a to je viktorijanski stil pisanja, koji je prednjačio pretjerivanjem u opisima. Dakle, već na prvim stranicama Fowles postavlja stubove na kojima će graditi svoju metafiksijsku kupolu, a to su zagonetka, parodija viktorijanskog romana, historijska distanca i narator.

Enigmatični narator od samog početka romana do njegovog kraja ostaje misteriozna pojava koja svojim vještim i manipulatorskim narativnim glasom doprinosi osjećaju zagonetnosti i misterije, koji su ustvari paradigma cjelokupne igre o razotkrivanju odnosa između fikcije i stvarnosti. Toj zagonetnosti romana, osim naratora, doprinosi i njegov odnos prema Sari jer ona za njega predstavlja enigm, odnosno mogli bismo reći da je Sara kao lik pandan naratoru kad govorimo o njegovoj ambigvitetnosti. Sara i njeno ponašanje kroz cijeli roman nejasni su, odnosno višeznačni. Kad se radi o Sari, narator komplicira priču opredjeljujući se za selektivnu omniscijentnost. U prvom poglavlju Sara je prikazana kao "prilika" koja je stajala na kraju mola, a "haljine joj behu crne. Vetar ih je nosio, ali prilika

je stajala nepomično, zureći, zureći u more, više kao kakav živi spomenik utopljeniku, kao kakav mitski lik, nego kao nešto što pripada beznačajnom provincijskom danu" (ibid, 8). Ovakvim opisom ograničenog naratora i poređenjem sa spomenikom i mitskim likom narator odmah na početku upućuje na misterioznost i hermetičnost ovog lika. U drugom poglavlju narator i dalje s pozicije ograničenog naratora opisuje Sarin izgled: "Nije to bilo zgodno lice, kao Ernestinino. To, po merilima ili ukusu bilo kog doba, nipošto nije bilo lepo lice, ali bilo je to nezaboravno lice, i tragično lice" (ibid, 12). Međutim, u 9. poglavlju narator opisuje Sarinu osobnost i daje informacije informacije koje može dati samo sveznajući narator:

Sara je zaista bila pametna, ali njena stvarna inteligencija beše od jedne retke vrste; ona bi svakako prošla nezapaženo na svakoj našoj modernoj proveri sposobnosti. Nije bila ni analitična ni vična rešavanju problema, i nesumnjivo je simptomatično to što je matematika bila jedini predmet koji ju je stajao velikih muka. Sarina se inteligencija, čak i u srećnijim danima, nije ispoljavala ni u vidu neke posebne živajnosti ili duhovitosti. Posredi je bila prilično tajnovita sposobnost – tajnovita u nekoga ko nikad nije bio u Londonu, i nikad se nije među svetom – da proceni vrednost drugih: da ih razume, u najpotpunijem smislu reči. (ibid, 41–42)

Detaljan opis najtanahnijih nijansi Sarine osobnosti nastavlja se u poglavlju i sasvim je jasno da je narator promijenio svoju poziciju prema Sari i od ograničenog naratora prešao u sveznajućeg. Možda to upravo radi iz razloga da doprinese i svojoj i Sarinoj dvosmislenosti i tajnovitosti jer možemo primijetiti da i njenu osobnost naziva tajnovitom osobnošću, ali možda to radi jer jednostavno želi reći da on to može i po ko zna koji put u romanu razbiti iluziju zbilje.

Jedna od osobina Fowlesovog naratora, a koja ima veze i s odnosom prema Sarinom liku, jest i stalno dovođenje sebe u poziciju nepouzdanog naratora, čime se, naravno, nanovo razbija iluzija realnosti datog romanesknog svijeta kao što to vidimo u sljedećem primjeru: "Kasnije te noći moglo se videti kako Sara stoji na otvorenom prozoru svoje neosvetljene sobe – premda ne znam ko bi je to mogao videti osim neke sove koja bi proletela

onuda" (ibid, 70). Na ovom mjestu, pred kraj 12. poglavlja, narator se ponovo vraća na ograničenu poziciju prema Sari s početka romana. Kao da se ovakvim komentarima namjerno ruga čitaocu, ali i konvencionanoj ulozi sveznajućeg naratora jer iako sebe u 13. poglavlju naziva najpouzdanijim svjedokom, on u isto vrijeme želi indirektno ukazati na svoju nepouzdanost, čime, naravno, demistificira i parodira ulogu viktorijanskog sveznajućeg naratora.

Ono što je zanimljivo za Fowlesovog naratora jest i da on u romanu zauzima skoro sve naratološke pozicije koje postoje prema novijim naratološkim promišljanjima. Jedina pozicija koju nikad ne zauzima jeste depersonificirani narator ili subjekt koji se "sam nikad ne očituje, kao ličnost, pa nismo ni svjesni njegovog postojanja" (Lešić 2005: 308). S druge strane, za istog naratora možemo reći da je anonimni jer "obznanjuje svoje prisustvo, ali ne otkriva svoj identitet"; zatim, možemo reći i da je objektivni ili vanjski pripovjedač jer "ne pripada svijetu o kojem govori", odnosno on "liči na historičara koji ne pripada vremenu o kojem govori, ali o njemu sve zna", međutim, taj isti narator je i subjektivni ili unutrašnji jer je on ipak na svojevrstan način dio svijeta o kojem priča i za čitaoca on se formira u poseban lik "koji u priči izražava vlastita osjećanja i zastupa svoje lične stavove" (ibid, 309).

Fowlesov narator također je u isto vrijeme i sveznajući narator osim kad se radi o liku Sare, kad on postaje ograničen, te tako zauzima i poziciju ograničenog naratora. Posljednja narativna pozicija prema naratologiji, a ona koju smo već spomenuli, jeste pozicija nepouzdanog pripovjedača, "u kojoj pripovjedač iz različitih razloga namjerno ne nastoji pridobiti naše puno povjerenje" baš kao što to radi narator u romanu *Ženska francuskog poručnika*, "bilo zato što nam ostavlja da sami povežemo niti priče i shvatimo njen smisao" (ibid), što se uklapa u Fowlesovu strukturu zagonetke i misterije koja se provlači kroz cijeli roman, "bilo zato što ironizira svoju poziciju, dajući nam na znanje da mu ne treba baš sve vjerovati" (ibid), što bi bila suštinska karakteristika datog naratora u njegovoj funkciji metafikcijskog sredstva.

Naracija u 3. licu s povremenim upadicama u 1. licu jako je bitna jer daje Fowlesu slobodu u smislu historijskog konteksta. Naime, jedno dosljedno naratorsko "ja" koje se pojavljuje na početku romana vezalo bi Fowlesa za samo jedan historijski period ili mu barem ne bi dozvolilo toliku vremensku distancu koju obuhvata *Ženska francuskog poručnika*. Narator

na taj način može u isto vrijeme biti i unutar vremenskog okvira osnovnih likova i radnje u romanu, ali može i sasvim lagahno iz njega izaći i proširiti vremenski okvir svog fikcionalnog svijeta na vrijeme Alaina Robbe Grilleta i Rolanda Bartha.

Nadalje Fowlesov narator odmah na početku, kao što je već spomenuto, uspostavlja jaku vezu sa čitaocem jer mu se direktno, na više mjesta, obraća i daje mu osjećaj kao da je dio te priče, kao da i on može odlučivati, imati slobodu izbora, što do kraja samog romana doslovno i čini, dajući čitaocu na volju da izabere svoj završetak. S druge strane, narator, također zauzima istu ontološku poziciju i sa Charlesom sjedajući s njim u kupe voza. Dakle, Fowles na ovaj način eksplicitno ogoljava i stavlja čak i u prvi plan onu implicitnu vezu koju svaki autor ima sa svojim likovima i njihovim svijetom, svojim historijskim kontekstom i savremenim čitaocem. On se igra i tom književnom pojavom ili procesom i veoma direktno upućuje na nju.

Zaključak

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se Fowles vješto igra pozicijom svog naratora parodirajući na taj način konvencionalnu ulogu naratora u romanu, a sve opet sa postmodernističkim i metafizijskim ciljem rušenja iluzije realnosti jednog fiktivnog svijeta. On koristi skoro sve naratološke pozicije, pa čak i oprečne.

Njegov je narator kroz tok romana anonimn, subjektivan, sveznajući, ali i ograničen, nepouzdan, objektivan, a na kraju i poznat, jer saznajemo da je on, ustvari, sam autor, odnosno implicirani autor. Na taj način, kroz cijeli roman, narator uspijeva sebe prikazati kao nepouzdanog, kao onog koji ne nosi glas istine, ali nas paradoksalno uspijeva uplesti u svoju narativnu mrežu i zavesti nas da mu vjerujemo.

NARATOR AS THE MEANS OF METAFICTION IN THE FRENCH LIEUTENANT'S WOMAN

Summary

This paper deals with the position of narrator and his importance in the novel *The French Lieutenant's Woman* by John Fowles, in the context of metafictionality. The paper intends to present that narrator's comments, intriguing voice, taking of different narratological positions and ontological levels are Fowles's perfect means in disposing of fictional nature of his novel, which is the essential goal of metafictional novels. Along with other metafictional techniques, Fowles uses a strong ironic tone and parodies the conventional role of narrator in Victorian novels and in doing so he breaks the illusion of reality in a work of fiction.

Key words: *The French Lieutenant's Woman*, metafictionality, narrator, narrative levels

LITERATURA

Primarna literatura:

1. Fowles, John (1999): *Ženska francuskog poručnika*, Zepter Book World, Beograd.

Sekundarna literatura:

1. Lešić, Zdenko (2005): *Teorija književnosti*, "Sarajevo Publishing", Sarajevo.
2. Hutcheon, Linda (1985): *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*, Methuen, London.
3. Waugh, Patricia (1988): *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, Routledge, London.
4. Scholes, Robert (Fall, 1970): *Metafiction*, The Iowa Review, Vol. 1, No. 4, pp.100-115.
5. Josipovici, Gabriel (1971): *The World and the Book: A Study of Modern Fiction*, London.
6. Alter, Robert, Partial Magic (1978): *The Novel as a self-Conscious Genre*, University of California Press, Berkeley.
7. Hutcheon, Linda (1989): *The Politics of Postmodernism*, Routledge, New York.

Mr. Aida DŽIHO

INTERPRETACIJA LIRSKE PJESME U OSNOVNOJ ŠKOLI – POSTEPENOST I SISTEMATIČNOST USVAJANJA KNJIŽEVNOTEORIJSKIH SADRŽAJA

Sažetak

Svaka uspješna interpretacija implementira dostignuća nauke o književnosti i metodike nastave književnosti u nastavni proces jer se školska interpretacija temelji na rezultatima nauke, ali podrazumijeva i njeno prilagođavanje doživljajno-spoznajnim i receptivnim mogućnostima učenika. U ovom radu prikazat će se postepenost usvajanja književnoteorijskih sadržaja od prvog razreda, gdje se interpretacija svodi na emotivni doživljaj pjesme i prepoznavanje osnovnog osjećanja u njoj, do završnog razreda osnovne škole, u kojem učenici potpunije razumiju emocionalni i misaoni sloj pjesme, poruke i spoznaje o svijetu, prepoznaju jezičke i stilske postupke, razumijevaju poetsku upotrebu jezika i funkciju stilskih figura u tekstu. Pokazat će se da je pri interpretaciji lirske pjesme konstantno prisutna korelacija sadržaja nastave jezika i književnosti i da je ona uvijek u skladu sa stepenom znanja učenika na određenom nivou obrazovanja.

Ključne riječi: lirska pjesma, osnovna škola, interpretacija, razine interpretacije

Interpretacija lirske pjesme u osnovnoj školi

Nastava književnosti predstavlja praktičnu primjenu rezultata do kojih je došla nauka o književnosti, pa se može posmatrati kao spoj nauke o književnosti i metodike nastave književnosti, a koliko su međusobno povezane pokazuje i činjenica da nauka i nastava imaju isti predmet istraživanja – književno djelo.

Ostvarivanje ciljeva i zadataka nastave književnosti u osnovnoj školi postiže se kontinuiranim radom na interpretaciji književnih djela predviđenih Nastavnim planom i programom, a poseban izazov u nastavi književnosti predstavlja interpretacija lirske pjesme. Problem interpretacije lirske pjesme oduvijek je prisutan u nastavi jer se ona često svodi na odvojenu analizu sadržaja i formalnih elemenata, što narušava jedinstvo pjesme i onemogućuje učenicima da shvate njenu suštinu. "*Pri tome se umjetnička analiza shvata kao prebrojavanje i idejno-stilistička ocena onih poetičkih elemenata koje izučavalac otkriva u tekstu. Metodički priručnici i udžbenici šarene se od izraza 'izvucimo epitete', 'nađite metafore'...*" (Lotman 1970: 88).

Za uspješnu interpretaciju potrebno je odabrati pogodna metodička rješenja u skladu sa specifičnostima i umjetničkim vrednotama pojedine pjesme, te recepcijskim mogućnostima učenika.

Polazeći od čitateljevih recepcijskih značajki i komunikacijskih mogućnosti, školska interpretacija kao metodički sustav uspostavlja redosljed nastavnih situacija koje izgrađuju njezin strukturni model: doživljajno-spoznajna motivacija, najava teksta i njegova lokalizacija, interpretativno čitanje, emocionalno-intelektualna stanika, objavljivanje doživljaja, interpretacija, sinteza, samostalan rad učenika. (Rosandić 2005: 350)

Motivacija je psihološki fenomen i jedan od važnijih faktora kvalitetnog obrazovanja. U motiviranju učenika nastavnik ima najvažniju ulogu. Njegovi postupci moraju biti dobro osmišljeni da bi stvorio uvjete da učenici budu motivirani za nastavne aktivnosti pri interpretaciji pjesme jer ako su učenici motivirani za čitanje ili slušanje pjesme, intenzivnije se posvećuju njenom sadržaju i dublje je doživljavaju. Doživljajno-spoznajna motivacija priprema učenike za susret s lirskom pjesmom i primanje poruka te pjesme. Kao dio motivacijskog postupka pojavljuje se i naslov pjesme i informacije potrebne za njeno lokaliziranje, tj. stavljanje u određeni kontekst.

Jedan od načina motiviranja učenika za interpretaciju lirske pjesme jest *izražajno interpretativno čitanje*, koje podstiče učenike za njeno doživljavanje i razumijevanje. Nastavnikovo interpretativno čitanje najčešće

je i prvi susret učenika s pjesmom, pa je neophodno da se za svako takvo čitanje konkretne pjesme na času nastavnik detaljno pripremi jer svojim čitanjem približava učenicima smisao pjesme stavljajući je u centar njihovog interesovanja. Interpretativnim čitanjem nastavnik prenosi vlastiti doživljaj pjesme, a učenike podstiče na formiranje vlastitih asocijacija, misli i slika, koje su sjedinjene u estetski doživljaj pjesme. Izražajno interpretativno čitanje može se koristiti u različitim fazama časa. Neophodno je pri prvom susretu učenika s pjesmom, ali je značajna njegova uloga i nakon analize pjesme, kad je neophodno objedinjavanje i produbljivanje doživljaja, tj. razumijevanje i doživljavanje lirske pjesme kao jedinstvene, nedjeljive umjetničke cjeline. Pri tome se ne smije zanemariti ni učeničko samostalno čitanje pjesme u sebi. Za uspješnu interpretaciju najčešće je nedovoljno samo jednom interpretativno pročitati pjesmu, a učeniku je potrebno omogućiti da se samostalno susretne s pjesmom, da je čita na svoj način kako bi doživljaj pjesme bio potpuniji, a učenici pripremljeniji za njenu interpretaciju.

Nakon prvog interpretativnog čitanja neophodna je *emocionalno-intelektualna* pauza, prostor u kojem učenik ostaje sam s osjećanjima koje pjesma u njemu izaziva, a iskazivanje tih prvih dojmova i osjećanja najavljuje početak faze interpretacije lirske pjesme. Učenici osnovne škole emotivno reaguju na lirsku pjesmu, a taj prvi učenički dojam je i polazište interpretacije, što je u skladu sa Staigerovim učenjem o interpretaciji.

Sve navedene faze časa pripremnog su karaktera za proučavanje umjetničkih karakteristika konkretne lirske pjesme; priprema su za interpretaciju pjesme.

Nemoguće je stvoriti univerzalan model interpretacije koji bi odgovarao za svaku lirsku pjesmu, ali ono što je zajedničko svim pjesmama i što je i razlog njihovog postojanja jeste djelovanje na emocionalnu i intelektualnu svijest čitaoca. Tako je svim pjesmama zajedničko da kod čitalaca izazivaju određene misli i emocije koje učenici iskazuju nakon pauze poslije čitanja. Osjećanja, misli, maštanja, asocijacije koje izaziva pjesma u svijesti učenika poslužiti će kao polazište interpretacije jer su temelj za umjetničko doživljavanje pjesme, a jedan od osnovnih ciljeva nastave književnosti jest osposobljavanje učenika za estetsko doživljavanje i razumijevanje književnoumjetničkog djela.

Vlastite emocije, misli i stavove učenici obrazlažu činjenicama iz pjesme, objašnjavaju ih, upoređuju i na taj način uočavaju se bitne

karakteristike same pjesme. Doživljaj lirске pjesme može biti potaknut bilo kojim strukturalnim elementom. Hoće li to biti pjesničke slike, ritam, jezik i stilske figure zavisi od specifičnosti pjesme. Strukturalni element, koji se izdvaja kao podsticaj za estetsko doživljavanje pjesme, najbolje je polazište za nastavak interpretacije. Izdvojeno posmatranje pojedinih strukturalnih elemenata pjesme omogućuje dublje i potpunije spoznavanje svih njenih slojeva, ali i uočavanje njihove međusobne povezanosti u cjelinu. Pošto je lirska pjesma jedinstvena, nedjeljiva cjelina, svaka interpretacija mora se završiti sintezom jer svi njeni slojevi, iako ih u toku analize možemo izdvojiti i do određene granice odvojeno posmatrati, postoje samo u saodnosu sa drugim elementima iste cjeline. Iako interpretacija pjesme mora obuhvatiti analizu svih strukturalnih elemenata, uspjeh časa interpretacije ne garantira pravilan redoslijed tih elemenata u interpretaciji, nego sposobnost da se uoči međusobna povezanost svih strukturalnih elemenata, što omogućava cjelovit doživljavaj lirске pjesme kao književnomjetničkog djela.

Milija Nikolić navodi 20 metodičkih radnji u proučavanju književnog djela i ističe da nastavnik u zavisnosti od vrste djela bira i kombinira određene metodičke radnje i njihov redoslijed, da jednima daje prednost, a druge odbacuje, ali ističe neophodnost nekih radnji za proučavanje svakog djela. *"Valja imati u vidu da su od svih dvadeset navedenih radnji samo dve nezamenjive. To su valjano čitanje i doživljavanje književnog dela i pouzdano analitičkosintetičko proučavanje"* (Nikolić 2006: 15).

Razine interpretacije lirске pjesme u osnovnoj školi

Književnomjetnički sadržaji i znanja iz teorije književnosti za pojedine razrede i faze obrazovanja predviđeni Nastavnim planom i programom određeni su pedagoško-psihološkim faktorima, uzrasnim specifičnostima, recepcijskim sposobnostima i sposobnostima komunikacije sa književnomjetničkim djelom. Na osnovu interesa učenika, njihovih recepcijskih sposobnosti i obima znanja koje se u određenom razredu mora usvojiti prema NPP-u, interpretacija lirске pjesme u osnovnoj školi može se podijeliti na 4 razine:

- prva razina: 1. i 2. razred
- druga razina: 3, 4. i 5. razred
- treća razina: 6. i 7. razred
- četvrta razina: 8. i 9. razred.

Prva razina interpretacije

Nastavnim planom i programom u 1. razredu predviđena je interpretacija samo 5 lirskih pjesama, a u 2. razredu broj pjesama predviđenih za interpretaciju se povećava, što je i očekivano zbog povećanja broja časova bosanskog jezika i književnosti (3 časa sedmično u prvom, a 5 u 2. razredu), kao i zbog činjenice da je u 1. razredu većina časova predviđena za obradu štampanih slova i osposobljavanje učenika za samostalno čitanje. U 1. razredu učenici ne usvajaju književnoteorijske pojmove, oni samo prepoznaju formu pjesme, razlikuju pjesmu od priče, uočavaju da se stihovi pjesama rimuju za razliku od ostalih tekstova, kao i činjenicu da se pjesma ne može prepričati jer time gubi svoju posebnost.

Na prvoj razini obrazovanja učenici će naučiti razlikovati pjesmu od priče, da je lirska pjesma podijeljena na stihove i strofe. Osim uočavanja formalnih elemenata pjesme, određuje se osnovno osjećanje i raspoloženje u pjesmi.

Učenici na prvoj razini interpretacije moraju uočiti neke specifičnosti pjesničkog jezika. Ova razina interpretacije ni u kojem slučaju ne podrazumijeva imenovanje stilskih figura, ali je važno uočiti da u pjesmi riječi često nemaju ono značenje koje imaju u svakodnevnom govoru.

Posebna pažnja posvećuje se uočavanju riječi kojima se dočaravaju boja i zvuk, što će u nastavku obrazovanja i izučavanja lirske pjesme biti temelj za usvajanje pojma *pjesnička slika*. Pjesme predviđene za interpretaciju u ovoj fazi obrazovanja omogućuju međupredmetnu korelaciju; mogu se slikovno predstaviti na časovima likovne kulture, a na taj će način učenici uočiti slikovitost kao jednu od osnovnih osobina lirske pjesme, ali i naučiti razlikovati akustički i vizuelni sloj pjesme. Pejzažne dječije pjesme mogu se iskoristiti na časovima prirode i društva/moje okoline, gdje se emotivni doživljaj pjesme povezuje s konkretnim zbivanjima i promjenama u prirodi. Doživljavanje ritma u ovoj fazi postiže se na više načina: izražava se pokretom, igrom, ritmom u prirodi, a ritam se povezuje s temom, osnovnim osjećanjem i raspoloženjem u pjesmi.

Druga razina interpretacije

Druga razina interpretacije podrazumijeva interpretaciju lirske pjesme u 3, 4. i 5. razredu. Prema Piagetovoj *Teoriji kognitivnog razvoja*, djeca ovog uzrasta, od 9. do 11. godine, sposobna su pokazati svoje iskustvo, samostalno razmišljati i realnije poimati svijet oko sebe, a mišljenje

se zasniva na logičkom načinu zaključivanja. *"Djeca u prosjeku imaju snažnu motivaciju za sticanje znanja, interesovanje da pokažu šta znaju (recitovanjem, na primjer) i sposobnost da pišu o onom što zapažaju"* (Mandić/Gajanović 1991: 115). Stepem emocionalnog i intelektualnog razvoja omogućuje da *"djeca sada mogu razmišljati objektivnije i ne dopuštaju da ih prevari vanjska prividnost... Međutim, oni nisu toliko vješti u apstraktnom rasuđivanju već trebaju imati konkretnu stvarnost pred sobom"* (Hwang & Nilsson 2000: 212).

Dok se u 1. i 2. razredu interpretacija lirske pjesme svodila na doživljavanje pjesme i iskazivanje doživljaja, a očekivani ishod učenja u nastavi književnosti jeste prepoznavanje forme pjesme i njeno razlikovanje od forme proznog teksta, druga faza podrazumijeva usvajanje temeljnih znanja iz teorije književnosti u 3. razredu i postepeno proširivanje do kraja 5. razreda, te razvijanje fantazijskog mišljenja i formiranje kritičkog stava.

Značenjski sloj pjesme neophodno je povezati s osjećanjem koje se prepoznaje u pjesmi, dojmom koji ona ostavlja na čitaoca i ritmom pjesme. Učenici na ovoj razini prepoznaju brz, spor i umjeren ritam u zavisnosti od teme. U 4. i 5. razredu kao elemente ritma učenici prepoznaju broj stihova u strofama, broj slogova u stihovima, intonaciju i rimu.

Nakon određivanja teme učit će se da je ta tema ostvarena nizanjem pjesničkih slika. Pjesnička slika posmatra se kao manja tematska cjelina, a uočavaju se razlike između vizuelnih i akustičkih slika. Analiza sadržaja pjesama rezultirat će spoznajom da lirske pjesme tematski mogu biti vezane za sve sfere ljudskog života i, mada to nije predviđeno NPP-om, u 5. razredu očekivani ishod učenja može biti razlikovanje osnovnih vrsta lirskih pjesama: opisna, rodoljubiva i ljubavna.

Analiza jezika lirske pjesme zahtijeva povezivanje nastave književnosti i nastave gramatike. NPP-om za 3. razred predviđena je obrada imenica i glagola, a znanja usvojena na časovima gramatike neophodno je primijeniti i na času interpretacije lirske pjesme. Interpretacija pjesme podrazumijeva da učenici u pjesmi prepoznaju glagole i njihovu funkciju.

Znanje iz gramatike u 4. razredu proširuje se pridjevima (opisni, gradivni i prisvojni) i zamjenicama (lične i prisvojne), pa će se časovi interpretacije lirske pjesme obogatiti i razumijevanjem funkcije ovih riječi u pjesmi. Učit će se da pridjevi doprinose slikovitosti pjesme. Uočavanje funkcije pridjeva u 4. razredu olakšat će učenicima u 5. razredu

razumijevanje epiteta. Osim epiteta, na drugoj razini obrazovanja kao stilska figura prepoznaje se i poređenje.

Izraženija je povezanost nastave jezika i književnosti, što omogućava prepoznavanje specifičnosti pjesničkog jezika i obradu dviju stilskih figura. Bez obzira na činjenicu što učenici na ovoj razini neće imenovati sve stilske figure, analiza jezika olakšat će razumijevanje personifikacije, onomatopeje, inverzije i metafore na trećoj razini interpretacije.

Nakon anlike pjesme uočava se povezanost značenja, ritma, jezika, osjećanja, tj. svih strukturalnih elemenata pjesme.

Treća razina interpretacije

Ova razina odnosi se na učenike 6. i 7. razreda, djecu od 11 i 12 godina, period djetinjstva kad *"najveći broj djece brzo uči i to bez većih poteškoća. Djeca uspijevaju logički razmišljati pod uvjetom da se ne postave preveliki zahtjevi za apstraktnim razmišljanjem"* (Hwang & Nilsson 2000: 205). Mišljenje postepeno poprima karakteristike mišljenja odraslih, a karakteriziraju ga misaone operacije s apstraktnim pojmovima i simbolima. *"Razmišljanje i učenje jednog 11-godišnjaka radikalno je drugačije u usporedbi sa 6-godišnjakom. Učenik na srednjem stadiju osnovne škole može shvatiti ironiju, množenje razlomaka i naučiti mnoge nove riječi u kratkom vremenu... Moguće je, također zapaziti i nove vještine manifestirane novim načinom rezoniranja i novim načinom šaljenja"* (Hwang & Nilsson 2000: 211). U skladu s takvim karakteristikama i recepcijskim sposobnostima učenika, izbor lirskih pjesama karakterizira raznovrsnija tematika, složenija je njihova interpretacija i zahtijeva višu emocionalnu i intelektualnu angažiranost učenika.

Za treću razinu interpretacije lirske pjesme potrebno je planirati interpretaciju pjesama čiji su motivi u skladu sa sklonostima i interesima učenika ove životne dobi. Istražujući interese, doživljaj i shvatanje lirske pjesme učenika 5. i 6. Razreda, metodičarka Z. A. Rez došla je do zaključka da, *"načelno, učenici V i VI razreda još nemaju dovoljno emocionalnog iskustva; osjećaji i doživljaji odraslih njima su nedostupni, zbog toga mnoge pojave u pjesničkim djelima nad kojima su razmišljali, ostale su im nepoznate, neuhvatljive"* (Rosandić 1978: 24).

Treća razina interpretacije u odnosu na prethodnu za učenike znači susret sa znatno ozbiljnijom poezijom. Minimalan je broj pjesama tematski vezanih za igru i djetinjstvo, a osim na prethodnoj razini naučenih vrsta

lirskih pjesama, izbor pjesama obaveznih za obradu u 6. i 7. razredu omogućuje da se, pored opisne, rodoljubive i ljubavne, razlikuju šaljiva, socijalna i refleksivna lirska pjesma, te osnovne karakteristike soneta.

U 6. razredu obrađuje se motiv kao najmanja tematska jedinica i uočava međusobna povezanost motiva u okviru pjesničke slike i teme kao jedinstvenog značenja pjesme. Osim osnovnog osjećanja, uočavaju se osjećanja i raspoloženja u pojedinim lirskim slikama. Usvajaju se pojmovi vezani i slobodni stih i razlike među njima. Strofe se dijele na osnovu broja stihova, a stihovi prema broju slogova. Učenici samostalno uočavaju rimu, zahvaljujući znanju s prethodnog nivoa obrazovanja, a na ovoj razini naučit će različite vrste rime: parna, ukrštena, obgrljena, nagomilana. Dužina stihova i njihova međusobna povezanost rimom posmatraju se kao elementi ritma, a opkoračenja i pauza također se obrađuju kao ritmičke vrednote pjesme.

Na časovima gramatike stječu se osnovna znanja o svim vrstama riječi, a u skladu s tim na časovima interpretacije lirske pjesme prepoznavat će se stilska funkcija imenica, glagola, pridjeva, uzvika, razlikuju se pridjevi od epiteta. Analiza jezika lirske pjesme omogućit će proširivanje znanja o stilskim figurama, pa će, osim epiteta i poređenja, u 6. i 7. razredu učenici steći znanje o personifikaciji, onomatopeji, kontrastu, inverziji, metafori, asonanci i aliteraciji, te slikovitosti, emocionalnosti, ritmičnosti, harmoničnosti i refleksivnosti kao osobinama pjesničkog jezika.

Četvrta razina interpretacije

Uzrast od 13 i 14 godina karakterizira intenzivan fizički, psihički i socijalni razvoj, koji se odražava na emocionalni život djeteta. Na tom stadiju razvoja do izražaja dolazi logičko mišljenje nasuprot mehaničkom pamćenju.

Prema Piagetovoj teoriji, djeca u ovim godinama imaju sposobnost mišljenja o stavovima i idejama, a ne samo o konkretnoj realnosti. Učenici 8. i 9. razreda pokazuju pojačano zanimanje za unutrašnji svijet čovjeka, njegova emocionalna stanja, psihički život, pa su u mogućnosti dublje i potpunije doživjeti lirsku pjesmu. *"U ovoj fazi mogu ulaziti u doživljavanje intimnijih lirskih pjesama, uočavati emocionalna stanja u širem rasponu, uočavati i razumijevati zakonitosti lirske poezije"* (Rosandić 1978: 25).

Interpretacija lirskih pjesama u 8. i 9. razredu pokazuje da po završetku osnovnog obrazovanja učenici posjeduju dosta široko znanje iz književnosti. Razlikuju književne rodove i vrste, prepoznaju lirsku

pjesmu kao vrstu koja nudi akustičku i vizuelnu slojevitost, bogatstvo poruka i osjećanja, metaforičan izraz. Interpretacija pjesama znatno je složenija nego u prethodnim razredima u skladu sa sposobnostima učenika. Ova razina interpretacije podrazumijeva sistematizaciju ranije usvojenih književnoteorijskih pojmova i usvajanje novih.

Uz već naučene lirske vrste, stječe se znanje o gazelu i tarihu, kao vrstama lirskog pjesništva vezanih za stvaranje naših pjesnika na orijentalnim jezicima. Nastavnim planom i programom predviđeno je usvajanje ode, himne, elegije, idile i haikua kao tradicionalnih lirskih vrsta, ali izbor obaveznih pjesama za 8. i 9. razred ne nudi mogućnost stjecanja znanja o ovim vrstama.

Tradicionalne vrste lirske poezije učenici mogu razlikovati nakon interpretacije lirskih pjesama koje nisu obavezne za obradu, ali su zastupljene u čitankama za završne radove osnovne škole. Analizira se odnos teme i motiva, raspored i povezanost motiva u okviru teme. Interpretacija pjesama na ovoj razini omogućuje i razlikovanje opkoračenja od prebacivanja, a prebacivanje, opkoračenje, pauza i inverzija posmatraju se kao elementi ritma. Uz uočavanje stilskih figura usvojenih na prethodnim razinama u 8. i 9. razredu obrađuju se hiperbola, gradacija, paradoks, simbol, alegorija, retoričko pitanje i njihova funkcija u tekstu.

Na svakoj sljedećoj razini interpretacija lirske pjesme je detaljnija, proširuje se obim znanja iz teorije književnosti, prepoznaje emocionalno i misaono bogatstvo lirske pjesme i njena estetska vrijednost. Svaka uspješna interpretacija pjesme u osnovnoj školi podrazumijeva tri koraka: iskazivanje prvog dojma, analizu i sintezu. Analizom se dokazuje ispravnost prvog dojma ili potreba njegovog korigiranja, dok sinteza predstavlja sumiranje rezultata. Uspješna interpretacija podrazumijeva korelaciju sadržaja nastave jezika i književnosti, koja je uvijek u skladu sa stepenom znanja učenika na određenom nivou obrazovanja. Izbor metoda i oblika rada uvjetovan je specifičnostima konkretne lirske pjesme, s tim da savremena nastava zahtijeva adekvatno komunikacijsko ponašanje nastavnika kao organizatora aktivnosti na času i učenika, koji mora biti stavljen u centar nastavnog procesa.

Bilo koje strukturalno obilježje lirske pjesme može poslužiti kao polazište za interpretaciju, ali da se ne izdvaja iz strukture djela, da se ne posmatra izvan pjesničkog konteksta. Zadatak interpretacije lirske pjesme u osnovnoj školi jeste da učenicima otkrije smisao poezije, a to se može

samo isticanjem organskog jedinstva svih elemenata pjesme. Ako se iznevjeri jedinstvo pjesme, a interpretacija se zaustavi na analizi pojedinih elemenata, bez potrebne sinteze, interpretacija umjetničke lirske pjesme u osnovnoj školi gubi smisao. Znanje usvojeno u osnovnoj školi omogućit će proširivanje znanja uvođenjem novih teorijskih i književnohistorijskih sadržaja u srednjoj školi.

Završetak interpretacije lirske pjesme u nastavnom procesu ne smije značiti i prestanak interesovanja za pjesmu. Interpretacija određene lirske pjesme na času književnosti mora kod učenika razvijati interes za poeziju, motivirati ga na samostalno čitanje drugih pjesama ili zbirki poezije određenog autora, razvijati aktivan odnos prema književnoumjetničkom djelu, ljubav prema knjizi i čitanju i na taj način obogatiti i oplemeniti ličnost učenika.

INTERPRETATION OF THE LYRIC IN THE PRIMARY SCHOOL – GRADUALITY AND SYSTEMATISM IN THE ADOPTION OF LITERARY THEORY CONTENTS

Summary

Each successful interpretation implements the achievements of the literary science and methodology of literature teaching into the teaching process, because the school interpretation is based on the results of the science, but it also means its adjustment to the experiential-cognitive and receptive abilities of the students. In this paper we will present a gradual progression in the adoption of literary theory content from the first grade, where the interpretation comes down to the emotional experience of poems and recognition of the basic emotions in it, to the final grade of primary school in which the students are able to understand the emotional and reflective layer of the poem more completely, and also the messages and perception of the world, and they recognize the linguistic and stylistic procedures, understand the poetic use of language and the function of stylistic figures in the text. It will be shown that in the interpretation of lyric, a correlation of the contents of language and literature teaching is constantly present, and it is always in accordance with the degree of the students' knowledge at a certain level of education.

Key words: lyric, primary school, interpretation, levels of interpretation

LITERATURA:

1. Hwang & Nilsson (2000): *Razvojna psihologija od fetusa do odraslog*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Lotman, J (1970): *Predavanja iz strukturalne poetike*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
3. Mandić/Gajanović (1991): *Psihologija u službi učenja i nastave*, "Grafokomerc Tunjić", Lukavac.
4. Nikolić, M (2006): *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
5. Rosandić, D (2005): *Metodika književnog odgoja*, "Školska knjiga", Zagreb.
6. Rosandić, D (1978): *Književnost u osnovnoj školi*, "Školska knjiga", Zagreb.

Dina DŽINDO-JAŠAREVIĆ

NOVELA I BAJKA – KRITERIJI RAZLIKOVANJA

Sažetak

Svijet novele i svijet bajke neposredno se razlikuju i uveliko su različiti. Iako je sigurno da između novele i bajke postoje prijelazni oblici, novela s fantastičnim elementima još uvijek je novela, a bajka u kojoj se pojavljuju historijske ličnosti još uvijek je bajka. Novela i bajka su dvije književne vrste s vlastitim konvencijama koje kao polaznu tačku imaju stvarnost koju oblikuju na svoj način. Insistiranje na njihovim razlikama, kako tvrdi Solar, nedovoljno je da bi se u potpunosti objasnile suprotnosti novele i bajke. To nije ni krajnji cilj ovog rada. Ovaj rad želi pružiti uvid u svijet novele i svijet bajke kroz porijeklo i nastanak, stil, strukturu i formu. Teorijska podloga uokviruje ukupan dojam i pruža poglede na dalja razmatranja i tumačenja vrsta.

Ključne riječi: teorija, novela, Boccaccio, bajka, stvarnost, fantastika, obrat, simbol, motiv

Uvod

Postoji jako mnogo dijela kod kojih je na prvi pogled teško ustanoviti kojoj književnoj vrsti pripadaju. Ako uzmemo za primjer novelu i bajku, čini nam se da ove dvije vrste pripadaju različitim svjetovima i da nam je odmah jednostavno uočiti njihove razlike. Međutim, između novele i bajke sigurno postoje prijelazni oblici jer novela u trenutku može skrenuti u svijet čudesnog i fantastičnog; ali i pored toga fantastična novela uvijek je novela, a bajka ostaje bajka iako se u njoj pojavljuju historijske ličnosti (Solar 2004: 266). Jedan od možda najpoznatijih primjera u kojem dolazi do miješanja vrste jeste romantični tekst Ludwiga Tiecka *Der blonde Eckbert*. Ovdje nije moguće konačno odrediti vrstu, s obzirom na to da postoje razne

interpretacije teksta: tekst je novela ili umjetnička bajka, antibajka ili čak bajoslovna novela. Razlikovanje između novele i bajke može se uzeti kao problem teorije proze, jer su ove dvije književne vrste mnogo bliže u teoriji nego u čitalačkoj praksi. Suprotnost između novele i bajke tako postaje prava zagonetka.

1. Pojam novele i bajke

1.1. Porijeklo i značenje novele

Ako pokušamo definirati novelu, dobit ćemo nekoliko stotina različitih definicija. Kao primjer navesti ćemo dvije najpoznatije definicije na njemačkom jeziku:

"... denn was ist eine Novelle anders als eine sich ereignete unerhörte Begebenheit" (Goethe u: Wiese 1978: 5) ili "Novellen werden vorzüglich eine Art von Erzählungen genannt, welche sich von den großen Romanen durch die Simplizität des Plans und den kleinen Umfang der Fabel unterscheiden..." (Wieland u: Wiese 1978: 2).

Raznolikost definicija pokazuje da je jako teško tačno odrediti pojam novele. Novela je od samog početka nastajanja bila povezana s mnogim drugim književnim vrstama kao što su anegdota, legenda, bajka, kratka priča i s vremenom je poprimila mnoge literarne stilove. Ona u sebi može sadržavati epske, dramske, pa čak i lirske elemente, a za noviju njemačku novelu stalno se ponavlja da je usko povezana sa baladom i dramom. Posebno se ističe njena srodnost sa dramom i piramidalnom strukturom: "Die tektonische Auslegung solcher Konzentration und Verdichtung bedient sich geometrischer Vorstellungen: Punkt, Punktualität, Achse, Mittel-, Wende- und Drehpunkt (auch Spitze) ergeben eine 'pyramidale' Struktur, die der geschlossenen Form im Drama entspricht [...]" (Aust 1995: 13).

Zavisno od našeg pogleda na novelu, ona je ili jako stara pripovjedačka forma ili tek relativno nova vrsta. Inače, sama riječ *novela* potječe od latinske *novellus*, što znači nov događaj. Njene početke pronalazimo u italijanskoj ranoj renesansi, a vrhunac njenog razvoja je Boccacciov *Dekameron* (1353).

Ipak, građa i metode ovakve vrste pripovijedanja dosta su starije i dosežu čak do orijentalne i stare indijske literature. Mnoge pripovijesti iz indijske kulture odlikuju se čak i moralnim aspektom, kao što su neke pripovijesti iz jednog od najpoznatijih ciklusa bajki (*Sukasaptati* ili *Tuti nameh*). Prve okvirne pripovijesti poznate su još iz *Panchatantra* (oko 300. p. n. e), ali najpoznatije su arapske bajke iz *1001 noći*. Neki dijelovi tih

bajki poznati su u Italiji već od 1400. godine. Njihova je karakteristika prvenstveno u tome što se miješaju s drugim vrstama, kao što su legenda, anegdota ili humoreska. Međutim, već u antičko doba pojavljuju se Herodotove pripovijesti o Perzijancima u kojima se novelističko pripovijedanje miješa sa historijskim elementima. Oko 100. godine p. n. e. sakupljaju se Aristidesove pripovijesti. Nešto kasnije u srednjem vijeku poznate su mnoge legende o svecima koje nastavljaju tu tradiciju. Najstarija zbirka ovakve vrste je *Novellino*, koja potječe iz Toskane iz 1250. godine, a čiji je autor do danas ostao nepoznat.

Boccaccio je svojim *Dekameronom* imao velik utjecaj na ukupnu pripovjedačku literaturu u Evropi. U *Dekameronu* se miješaju pučki i helenistički elementi te francusko pjesništvo 12. i 13. stoljeća. Dugo je bio jedini veliki uzor evropske novelistike. Tek sa Matteom Bandellom (oko 1485-1561) Italija je dobila novog majstora koji se odrekao dotadašnje ciklične okvirne pripovijesti i stvorio novi tip tragične novele. U Francuskoj su pod utjecajem Boccaccia nastale *Cent nouvelles nouvelles* (1440), nepoznatog autora, koje se obraćaju dvorskom društvu. Poznata je i Margarita od Navarre i njeno djelo *Heptameron des nouvelles* (1558), dok su u Engleskoj pod utjecajem prvog velikog majstora nastale *Kanterburijske priče* Geoffreya Chaucera. Iz Engleske je poznata i *Gesta romanorum*, zbirka srednjovjekovnih novela koja povezuje anegdote i epizode iz rimske historije. Iz njemačkog srednjeg vijeka poznata je samo jedna novela u stihovima Moriza von Crauna (oko 1180/90) koja je najvjerojatnije nastala na osnovu francuske podloge dok se u vrijeme humanizma pišu uglavnom prijevodi italijanskih novela.

Drugi veliki vrhunac novelističkog pripovijedanja, koji je nastao neovisno o Italiji, jeste Cervantes i njegovo djelo *Novelas ejemplares* (1613), u kojima se pisac odrekao pripovjedačkog okvira. Cervantes posebno utječe na njemačku romantiku, na Kleista, Tiecka, Fouquea i druge. Na njemačkom govornom području novela se razvila tek krajem 18. stoljeća. Poznate su Wielandove novele u stihovima, ali sa Goetheom, koji se orijentirao prema Boccacciu, nastao je vrhunac novelističkog pripovijedanja u Njemačkoj.

S obzirom na to da se Boccacciova novela razlikuje od novele 18/19. stoljeća, ovdje su navedene samo neke osnovne razlike:

Starija novela	Novela 19. stoljeća
dominira događaj	psihološko produbljivanje događaja i likova
sve se vrti oko situacije, koja je na prvom mjestu	refleksija historijskih i društvenih uvjeta koja ide čak i do kritike društva
koncentrira se na glavnog lika/likove	ubacuju se elementi iz okoline protagoniste
drastična, burleskna erotika	nema erotike

1.1.1. Boccaccio i Cervantes

Kod Cervantesa, Boccaccia, Bandella, Margarite od Navarre i drugih novela je prikazivanje samo jednog jedinog događaja čija poenta leži u čudnom i nepredvidivom obratu. Dok Boccaccio za to koristi okvir, Cervantes ga se odriče. Okvir kod Boccaccia nije, kao u *1001 noći*, samostalna pripovijest koja ide svojim tokom, već se sastoji iz manje-više detaljnog opisa osoba i likova koji pripovijedaju i miljea u kojem se pripovijeda (istom tipu pripadaju i *Kanterburijske priče*). Okvirna pripovijest prikazuje društvo od 7 dama i gospodina, koji su 1348. pobjegli od kuge na seosko imanje. Kako bi im vrijeme brže prošlo, jedni drugima u roku od 10 dana pričaju ukupno 100 "novella". Okvir i pripovijesti su u kontrastu.

Boccaccio se kroz okvir pokušava strogim stilom ograditi od stvarnosti dok nam se u novelama pod svaku cijenu želi prikazati ta stvarnost. Dok se pripovijedač u novelama nalazi u sredini zbivanja, autor unutar okvira namjerno povećava distancu između njih. Boccaccio upravo onom što je tipično daje čar jedinstvenog, istinitog i novog, pri čemu vodi veliku brigu o tačnim nazivima pejzaža i okoline. Ton i boja jezika uvijek se prilagođavaju karakterima. Čovjek je pametan, lukav i hrabar (Wiese 1978: 37).

Cervantes još jače naglašava milje i karaktere te težište prebacuje s radnje na karakter. U borbi protiv trenutne situacije karakter se treba pokazati kao jači. On osvaja veselim humorom. Cervantes ne želi prikazati primjere koji prenose neko učenje ili pravilo već određenu ideju. Iako njegovi karakteri razvijaju samostalnost, neovisnost, oni se ipak moraju uklopiti u strukturu. Cervantes je stvorio neku vrstu pripovjedačke autonomije: umjesto tužne atmosfere pikarskog romana prikazuje bajkovitost čarobnih pustolovina. Pravi razliku između pripovijesti u kojima je sama priča čar i

onih u kojima prvenstveno sve zavisi od toga na koji su način ispriповijedane (Wiese 1978: 39–41).

Ispriповijedani događaj može čitaocе ili slušaocе privući na taj način što će im ispričati neku novost ili ih može zadiviti pripovjedačkim načinom tako da nam se čini kao da prvi put čujemo o tom događaju. U oba slučaja za čitaoca je bitan "događaj".

1.2. Porijeklo i značenje bajke

Kao naziv određene književne vrste bajka ima svoje značenje zapravo tek otkad su braća Grimm svoju zbirku nazvali *Kinder- und Hausmärchen* (*Dječije i porodične bajke*). Moglo bi se, dakle, reći: "(...) bajka je priča one vrste koju su ustanovila braća Grimm svojim dječjim i obiteljskim bajkama. (...) Neki književni sklop običavamo priznati bajkom onda kad se – govoreći općenito – manje ili više uskladi s onim što se može naći u dječjim i obiteljskim bajkama braće Grimm" (Jolles 1978: 203).

1634/36. pojavila se dotad zaboravljena uokvirena pripovijest Giambatista Basilea u napolitanskom narječju *Cunto de li cunti*, kasnije poznata pod imenom *Pentameron*. Razlika između *Dekameron*a i nje je u tome što se ni okvir ne čini poput činjeničnog zbivanja nego pripada Grimmovoj vrsti, kao i sve pojedinačne priče u njoj.

Naučnici tvrde da je Basile bio prvi sakupljač bajki. Kod njega nalazimo priče poput *Pepeljuge i Trnoružice*, koje su nam poznate još iz Grimmovih bajki. Prema braći Grimm, "prave zbirke bajki" počinju u Francuskoj krajem 17. stoljeća sa Charlesom Perraultom i njegovim *Contes de ma mère l'Oie*.

Potom se 1697. pojavljuju priče Majke Gans s naslovom *Histoires ou Contes du temps passé avec de Moralités*. Može se reći da početkom 18. stoljeća ova vrsta priče ovladava književnošću. Broj priča koje se tada javljaju ne može se ni procijeniti. Tri najpoznatije zbirke bajki su: *1001 noć*, *Dječije i porodične bajke* braće Grimm i bajke Hansa Christiana Andersena.

1.2.1. Jacob Grimm

Dječije i porodične bajke pojavile su se 1812; braća su se u njima potrudila zabilježiti narodnu priču u njezinim mnogostrukim pojavnim oblicima. Posebno je važno istaći da je Jacob Grimm pravio razliku između prirodne poezije i umjetničke poezije. Ova dva pojma on je definirao ovako:

Poezija je ono što prelazi čisto iz duše u riječ, pa njezino shvaćanje sveudilj izvire iz naravnog nagona i prirodne sposobnosti – narodna poezija izlazi iz duše cjeline, a ono što mislim pod umjetničkom poezijom iz duše pojedinca. Zato nova poezija spominje svoje pjesnike, a stara ne umije spomenuti nijednoga jer je i nije sačinio jedan, dvojica ili trojica nego skup cjeline; kao što rekoh, kako se ona ustrojila i otvorila ostaje neobjašnjivim, ali ipak ne tajanstvenijim od toga da su se vode slile u jednu rijeku kako bi odatle protjecale zajedno. Nezamislivo mi je da je postojao jedan Homer ili jedan stvaralac Nibelunga. (Grimm u: Jolles 1978: 204-205)

Za Jacoba Grimma umjetnička je poezija prirodna, "načinjena sama od sebe", a staro se pjesništvo od novog razlikuje po tome što se ni u kojem slučaju ne smije mijenjati, preinačivati, jer su sve promjene štetne, pa su i prijevodi posve bezvrijedni. Sasvim je jasno da se povodom ovakvog stava morao javiti i protivstav, a taj potječe od Achima von Arnima: "*Nikad Vam neću povjerovati... da ste dječje bajke zabilježili onako* (kurziv u originalu) *kako ste ih primili*" (Arnim u: Jolles 1978: 220). Jacob Grimm priznaje da u tome ipak ima istine.

2. Svijet novele

Kao što autor djela *Ideja i priča*, Milivoj Solar, kaže, između novele i bajke sigurno postoje prijelazni oblici. Neka priča o događaju iz svakidašnjeg života jako često neprimjetno skrene u čudesno. Ipak, i u tim prijelaznim oblicima može se razabrati ono što pripada bajci i ono što pripada noveli jer novela ostaje novela i s fantastičnim elementima.

"(...) Novela i bajka neposredno se razlikuju jer su svijet novele i svijet bajke (kurzivi u originalu) *uvelike različiti*" (Solar 2004: 266). Izraz *svijet novele* pokušava sugerirati kako postoji neka slika svijeta koju "tobože odlikuje raznovrsno stvaralaštvo kratkih prozних književnih djela" (Solar 2004: 266). Ipak, ako govorimo o razlikovanju između novele i bajke, onda se tu radi samo o cjelokupnom dojmu jer neke opće osobine novele sadržajno su neodređene tako da moraju pripadati i bajkama. Novela može oponašati bajku i pritom ostati novela.

2.1. Osnovna obilježja novele

Osnovna obilježja novele jesu: manji broj likova, nema razrađivanja karaktera, u središtu je samo jedan događaj (karakteristično je za novelu da je događaj bitniji od likova i predmeta), događaj je nečuven, nov ili poseban, radnja je moguća ili vjerovatna u stvarnom svijetu, stroga forma, prisutne su samo osnovne situacije ili kompleks situacija u kojima se predočavaju teški problemi jednog ljudskog života, obrat (*Wendepunkt*), ne ide se od jednog momenta ka drugom već je moguće da se ponekad mjesto i vrijeme mijenjaju nelogičnim načinom, pojavljuju se iracionalne i nekontrolirane sile unutar jedne redovite egzistencije, prisutnost slika i simbola koji doprinose boljem razumijevanju novele, način pripovijedanja je ponekad više dramski nego epski, okvirno pripovijedanje.

Minimalna formula za novelu glasi: "Novela nije ništa drugo nego pripovijest srednje dužine". Ovo je oprezan opis nečega što u stvari nikada ne želi biti definicija i s namjerom je bez sadržaja, jer se zaista nešto što je zajedničko svim novelama kako sadržajno tako strukturalno ne može ustanoviti. Ipak taj podatak "srednja dužina" nije dovoljno precizan.

Svaka novela treba se "protežati" između najkraće Boccacciove novele i Michaela Kohlhaasa (po Boccacciu, novela je duga 4-16 stranica) (Arx u: Malmede 1966: 32). Novela uzima u obzir uvijek samo jednu vrstu reprezentativnih motiva. Ona se ne mora baviti radnjom niti biti strogo dramatična, ne mora slijediti bilo kakav utvrđeni oblik izražavanja, ali mora "nekom svom strukturalnom elementu dati osobito naglašeno značenje i važnost koju priznaje potencijalni čitalac" (Solar 2004: 275-276). Motiv dobija osobito značenje, a takvo značenje može biti samo simbolično značenje. Važnost simbola uvijek je uvjetovana određenim uvjerenjem o onom što je važno, a što nevažno, a centralni simbolični motiv u noveli obično je događaj. Taj događaj koji novela bira u načelu je slučaj, izuzetno osoba, individuum koji nije prosječan. Da bi se takav događaj i takav individuum uopće mogli prihvatiti kao nešto što je vrijedno opisivanja, oni moraju nositi u sebi mogućnost da budu shvaćeni kao simboli. S obzirom na to da to shvatanje stalno varira, novela se uvijek upravlja prema krugu čitalaca (Solar 2004: 276-277).

2.2. Forma i pripovjedački okvir novele

"Die Form der Novelle ist in einem hohen Grade von gesellschaftlichen Faktoren bedingt" (Hirsch u: Malmede 1966: 75). "Der Grund ist, daß dies

Publikum nicht eine amorphe Gruppe Unbekannter, sondern im Rahmen als bestimmte Gesellschaft dargestellt (...) ist" (Malmede 1966: 75). Forma novele ne znači širinu i mnoštvo već najpotrebnije, a svoje djelovanje postiže zaokruženošću i strogim slaganjem, odnosno povezivanjem.

Hermann Pongs polazi od toga da se već kod Boccaccia mogu ustanoviti dvije forme novele. Prva je "novela sokola" ili "simbolična novela", koja posjeduje centralni motiv. Druga je tzv. "novela karaktera", u kojoj nema sokola, što znači da ona ne posjeduje centralni motiv. Sokol ovdje uopće nije potreban jer je karakter već sam od sebe jedinstven i simboličan istovremeno (Pongs u: Malmede 1966: 107). Karakter u simboličnom smislu igra ulogu sokola.

Međutim, ono što Pongs ne primjećuje jeste da stvarna razlika između jedne i druge novele leži jednostavno u tome što sokol nije centralni motiv, tvrdi Malmede (Malmede 1966: 107-108). Pongs pravi poznatu razliku između "zatvorene" i "otvorene" forme novele koja se jako često pogrešno shvata jer se ne odnosi na formu već na tematiku. Dakle, Pongs uistinu uopće ne govori o formi.

Ta suprotnost zatvoreno-otvoreno opisuje samo dvije strane na koje upućuje simbol. Pri tome simbol uvijek ima jednu te istu strukturu "otvorenosti", ali kakva je to prava struktura djela, o tome Pongs ništa ne govori. Teško nam je uopće zamisliti takvu vrstu strukture novele. Možda bi tu kao primjer mogli jedino navesti Büchnerovog *Lenza* (Malmede 1966: 108).

Perspektivni karakter novele, koji se odlikuje momentalnim intenzitetom, jasnim akcentima umjesto finim prijelazima, isticanjem iznenadnih obrata, uzbudljivim prikazivanjem neke određene krize u čovjekovom životu, zahtjeva više "zatvorenu formu", to znači strogo umjetničko oblikovanje i stiliziranje, a ne "otvorenu", koju pretpostavlja kratka priča. Već relativno uski prostor novele kao pripovijesti manjeg odnosno srednjeg obima, sa često samo malim brojem lica i rijetkim izmjenama prostora i vremena, upućuje na izbacivanje nebitnog i zgušćivanje.

2.3. Stil i struktura

Novela se oslanja na jedan motiv ili tek mali broj motiva koji lahko može poprimiti simboličnu vrijednost. Ona voli neobično i nesvakidašnje i iz toga crpi svoju građu. Ali svakako i banalna svakidašnjica može obradom

biti podignuta do posebnosti. Njena koncentracija na mali broj motiva ne omogućava složene načine karakterizacije.

Karakter se u noveli ne može razvijati, razrađivati jer karakter kao karakter ne stoji u prednjem planu već događaj koji dominira, a utjecaj pojedinca stavlja se u posljednji plan. On se može samo označiti u jednom sudbinskom trenutku. Karakterna crta novele jeste svojevrsna konkretizacija koja vodi naglašavanju slučajnog na račun nužnog.

Novela se piše uglavnom radi same priče, njenog istinitog i stvarnog sadržaja. Zbog toga voli slučajnost i hirove sudbine. Jedan od bitnih momenata svake novele jeste spoj slučajnosti, napetosti i glavnog motiva kojem su podređeni ostali sporedni momenti. Brzi razvoj radnje u novelu unosi elemente dramatizacije: kratka ekspozicija, vrhunac, obrat, pad i završetak. Kao u drami, sukob suprotnosti pojavljuje se najčešće kao pokretač opisane radnje. Novela je u mogućnosti birati između mnogih tema i mnogih načina obrade, ali takve obrade koja mora izazvati interes i biti posebna. Zbog toga je vrsta koja je fleksibilna i bogata podvrstama (Solar 2004: 271-272).

2.4. Objektivnost/subjektivnost novele

Novela pripada kulturi našeg vremena, za razliku od bajke, koja je dio mitske prošlosti čovječanstva. Slika svijeta koju oblikuje novela jest umjetnička slika našeg vremena, dakle, novela obrađuje zbiljsku tematiku koja je realistična, za razliku od bajke, koja obrađuje čudesnu tematiku, tj. fantastičnu (Solar 2004: 273-274). Ako je realistična novela objektivna, onda je bajka subjektivna i fantastična. Ali u čemu je objektivnost novele?

U prvom dijelu rada rečeno je kako su svijet bajke i svijet novele posve različiti, ali kako postoje neki prijelazni oblici između njih. Zbog toga treba odbaciti tvrdnju da se u noveli nikad ne može pojaviti fantastično i čudesno. Kao primjer mogu poslužiti novele romantizma ili savremena *science fiction* novelistika. U njima se lik, kao i u bajci, može boriti s neljudskim bićima, ali se on sam ne određuje kao kraljević. Pojedini čudesni motiv ne daje dojam koji daje bajka. "(...) ono što nazivamo svijetom bajke odlikuje se odsutnošću zakona uzročnosti: samo u noveli čovjek lebdi jer je izvan dosega sile teže, u bajci on lebdi jer je izvan dosega prirodnih znanosti" (Solar 2004: 274).

Dakle, koliko god bili fantastični elementi koje koristi novela, oni ostaju na razini svijeta novele sve dotle dok je način njihova povezivanja

različit od onoga kojim se služi bajka. Taj zahvat u fantastično kojim se novela ponekad služi biva objektivno prikazan jer se ona služi tzv. realističnom motivacijom (Solar 2004: 275). Pošto strukturu novelističkog pripovijedanja čine isticanje samo jednog, objektivno-istinitog događaja, prednost tih događaja nad osobama i predmetima, svjesno korištenje lajt- i sporednih motiva, a putem ironije, stvara distancu prema građi – novela je naklonjena poenti. Sve su ovo elementi jednog subjektivnog stila.

Ali novela ovom subjektivnom daje odraz objektivnog. Ova dvostruka priroda novele, koju je prvi ustanovio Friedrich Schlegel, danas se naziva "bilateralnom strukturom" (Schunicht u: Wiese 1978: 9). Nasuprot tome, bajka često ima dodir s onostranošću, koji se, međutim, ne smatra čudom. I u njoj ima događaja, ali oni nisu čudesni. Kralj i kraljica nisu simboli kao što mogu biti karakteri u noveli. Kralj je čovjek uopće i čovjek određenog statusa istodobno. Bajka tako sve stavlja u istu razinu jer smatra da je čitalac izvan prostora i vremena. Ona radi s onim što je moglo biti, a i ne biti, odnosno s onim što je moguće u jednom svijetu koji nema ograničenja. U tom smislu bajka je mnogo objektivnija od novele (Solar 2004: 277).

2.5. Teorijska podloga novele

2.5.1. Friedrich Schlegel

O pravoj teoriji novele u Njemačkoj može se govoriti tek od ranog romantizma. Najveći doprinos tome dao je Friedrich Schlegel u svom članku *Nachricht von den poetischen Werken des Johannes Boccaccio*. Novela se smatra tipičnom romantičarskom vrstom koja u sebi može sadržavati i druge vrste; ona je fragment, naučna rasprava, skica u prozi.

Basna, bajka i legenda putem umjetnosti mogu postati novele, tvrdi Schlegel. Uvijek iznova on ističe da novela u svakoj tački svog postojanja mora biti nova i iznenađujuća. "*Novellen dürfen im Buchstaben alt sein, wenn nur der Geist neu ist*" (Schlegel u: Aust 1995: 11). Schlegel također govori o "arhitektonskom vicu" koji svojim baroknim karakterom stvara veliki stil u vicu i zbog toga ima veliku ulogu u noveli jer pripovijest može samo putem takve neobičnosti zauvijek ostati nova (Schlegel u: Wiese 1978: 13-14).

Zatim ističe zategnutost između subjektivnosti i objektivnosti novele. Objektivnost on tumači prvenstveno putem društvenog karaktera novele dok mu je subjektivnost istovremeno odraz čovječanstva i cijelog svemira. Temelj novele je anegdota. Većina novela su istinite i već prethodno prilično

slične. Novela u najstarijem značenju jest anegdota. Ono što je zajedničko anegdoti i noveli jeste da obje govore o nekom istinitom događaju te da su prvenstveno pisane radi zabave društva. "*Die Novelle ist die Poesie der guten Gesellschaft, daher Anekdote*" (Schlegel u: Wiese 1978: 7). Riječ *anegdota* tada se nije koristila kao pojam koji određuje vrstu već kao oznaka za dotad nepoznati događaj, neku novu priču.

2.5.2. Ludwig Tieck

August Wilhelm Schlegel, a prije svega Ludwig Tieck, uveli su novu kategoriju u svijet novele, a to je obrat (*Wendepunkt*). Tieck zahtijeva od novele jedan posebno prepoznatljiv obrat, na osnovu kojeg se ona razlikuje od svih ostalih vrsta; to je tačka gdje se novela sasvim neočekivano i u potpunosti preokreće te prema karakteru i okolnostima razvija nastavak. Tieckova teorija o obratu nastala je pod utjecajem romantičarske metafizike K. W. F. Solgersa i zbog toga je u osnovi uvjetovana vremenom. Sasvim je nerazumno u svakoj noveli tražiti obrat. Prema Tiecku, novela pripovijeda o nekom izoliranom slučaju koji nema posljedica. Što se nama, s našeg stajališta, čini sasvim banalnim, to s nekog drugog može ipak biti sasvim čudesno. Novela se bavi suprotnostima ljudskog i društvenog života (Wiese 1978: 16).

2.5.3. Paul Heyse

Nakon Ludwiga Tiecka posebnu važnost za teoriju novele krajem 19. stoljeća imao je Paul Heyse. Najznačajnija je njegova "teorija sokola" (*Falkentheorie*). Heyse se pritom poziva na jednu Boccacciovu pripovijest u kojoj on smatra da je građa prerađena na tipično novelističan način. Boccaccio, naime, u devetoj priči petog dana u *Dekameronu* priča o mladiću Federigu Alberighiju, koji, bez uzvraćanja ljubavi, voli jednu otmjenu gospođu. On troši sav svoj imetak tako da mu na kraju ostane samo jedan sokol. Jednog dana posjećuje ga ta dama s namjerom da od domaćina izmoli sokola za svog bolesnog sina. Federigo o tome ništa ne zna tako da sokola već ranije ubije i pripremi za večeru dotičnoj gospođi. Kad ona to dozna, mijenja mišljenje, uzima ga za muža i on postaje vladarem njenog bogatstva. Heyse smatra da svaka novela mora imati "svog sokola", tako da čitalac uvijek može pitati gdje je sokol, dakle, gdje se nalazi ono specifično po čemu se ta priča razlikuje od ostalih.

Naravno da je istina da uz novelistički stil ide i poenta te isticanje

jedne pojedinačne situacije i njenih čudesnih posebnosti. Ipak ovdje, kao i kod Tiecka, nije moguće stalno tražiti sokola u svakoj noveli. Sokol je jedna vrsta "glavnog motiva". Drukčije tumačenje ne bi se slagalo sa Heyseovim mišljenjem, a sigurno ne i sa Boccacciovim, s obzirom na to da je Boccacciu moderni pojam simbola tada bio potpuno stran (Wiese 1978: 17-18). Simbol, međutim, nije ograničen samo na novelu jer se ne pojavljuje baš u svakoj noveli. Već je ustanovljeno da Boccacciov poznati sokol nije simbol. "(...) erst in der modernen Prosa ist die Novelle fast ausschließlich auf symbolische Gestaltung angewiesen" (Wiese u: Malmede 1966: 121).

Novelistička važnost tzv. *Dingsymbola* vezana je za onu stranu simbola koji stvara strukturu i motiv. Ona je ta koja noveli daje zaokruženost i izrazitost jednog jedinstvenog slučaja i time ostvaruje ono što i sama vrsta traži, a to je koncentracija, iznenađenje i sažetost. *Dingsymbol* je samo tamo važan za novelu, gdje djeluje ne samo kao motiv već i kao simbol (Malmede 1966: 123-124).

2.6. Novela moderne i njen prelazak u kratku priču

Što se više bližimo moderni, to je teže držati se tačno određenog pojma novele jer se nesumnjivo jasno vidi njeno miješanje s romanom s jedne strane, ali i anegdotom i kratkom pričom s druge. Krajem 19. stoljeća sve je veći utjecaj stranih autora. U Francuskoj je naznačajnija zbirka novela Guya de Maupassanta dok je za Italiju bitan Luigi Pirandello. U Njemačkoj, odnosno Austriji, moraju se spomenuti autori kao što su Eduard von Keyserling, Arthur Schnitzler, Thomas Mann, Hugo von Hofmannsthal i Franz Kafka.

Kafka je svojim parabolama (npr, *Preobrazba*, *Presuda*, *Ukažnjeničkoj koloniji*) stvorio jedan fiktivni pjesnički svijet koji prerasta stilska sredstva realizma, ali koja na nas mogu ostaviti takav dojam da nam se čine stvarnim. Mora se reći da Kafkine novele, ako ih uopće tako možemo nazvati, nisu novele u običajenom smislu niti su one tip forme novele druge polovice 19. stoljeća, ali se koriste takvim stilom prikazivanja da im novela kao način prikazivanja u potpunosti odgovara. Kafkine kraće pripovijesti od velikog su značaja za razvoj njemačke kratke priče.

Novela se na kraju 19. stoljeća udaljava od naturalističkog prikazivanja kod koje se odvaja bitno od nebitnog. Time se postiže odvratanje od psihologiziranih oblika predstavljanja u korist konstruktivnih (Wiese 1978: 79). Indirektnost poruke, mogućnost ironije, igra pripovjedača s pričom iza

koje se on skriva, fragmentiranost, sklonost ka svjesno skrivenoj poenti, oblikovanje koje skriva namjeru, smanjivanje simboličnih znakova, ograničavanje na mali prostor – to su sve, doduše, stilističke karakteristike koje se razvijaju u okviru moderne proze, ali upravo unutar novelističkog pripovijedanja dobijaju nove mogućnosti. To dijelom vodi do uništavanja prenesenih oblika novele, gdje pripada prije svega i "short story", koja je nastala u Engleskoj i Americi, a dijelom do nove prefinjenosti prastare tradicije novelističkog pripovijedanja.

3. Svijet bajke

Bajka uvijek ostaje bajka, iako se u njoj pojavljuju historijske ličnosti. Svijet bajke je naziv za maštom uljepšanu sliku neke zbilje koja pripada djetinjstvu. Ona se obično smatra kao praoblik ili kao dječijim mogućnostima prilagođena novela. Prema Wielandu, u bajci se miješaju dvije ljudske sklonosti: sklonost prema prirodnom i istinitom i sklonost prema čudnovatom (Jolles 1978: 215). Ako pokušamo odrediti područje bajke, onda spoznajemo mnoštvo zgoda različitih vrsta, koje su okupljene određenim načinom prikazivanja, jednako kao i kod novele. Međutim, ako pokušamo prenijeti taj oblik svijetu na isti način, vidjet ćemo da je to nemoguće jer zgode kakve nalazimo u bajci možemo zamisliti jedino u bajci. Kraće rečeno: "Svijet možemo prenijeti bajci, ali ne i bajku svijetu" (Jolles 1978: 216).

3.1. Bajka kao praoblik umjetnosti

Dvojica teoretičara, Boris Tomaševski i Robert Petsch, smatraju da pripovjedna književna djela čine jednu grupu unutar koje je neophodno razlikovati između malih i velikih pripovjednih oblika. Formalno razlikuju pripovijedanje koje se jednom svjesno ograničava, a drugi put raspolaže s mnogo više vremena, odnosno prostora. "Kratko pripovijedanje nužno teži koncentraciji izraza i 'hrli', takoreći, prema brzom završetku, dok dugotrajno pripovijedanje nužno 'ide u širinu' i teži čitaoca zadržati u napetosti točno odmjerenim odlaganjem završetka" (Solar 2004: 268).

Tomaševski i Petsch dalje smatraju da je pripovjedni oblik novele i bajke načelno identičan, a da su razlike sekundarne i spadaju isključivo u domenu historije književnosti, odnosno historiju pojedinih književnih vrsta.

Petsch pravi razliku između narodne i umjetničke bajke. Narodna bajka je praoblik svakog pripovjednog oblika, dok je umjetnička bajka

epsko-didaktična književna vrsta koja je isključivo namijenjena djeci i omladini.

Tipični stil evropske narodne bajke: jednostavna, linearna radnja; jedan glavni lik, sporedni likovi ne posjeduju vlastiti život već ispunjavaju određene tipizirane funkcije (pomagač, suparnik, zavidnik); opozicije: dobro-zlo, lijepo-ružno; kontrasti naspram stvarnog svijeta (vještice, otrovne jabuke); metafore, apstraktan stil, nedostatak “normalnih” osobina, simbolični brojevi (3, 7, 100).

Oduševljenje prema bajci kao praizvoru pjesništva potječe iz romantizma: “Bajka je praoblik pripovjedne umjetnosti i kao takva pripada drugom području istraživanja; kao folklor ona je praumjetnost i kao takva zapravo predumjetnost” (Solar 2004: 269). I dok su jedni pokazivali oduševljenje prema ovoj proznoj vrsti, drugi nisu bili naročito skloni bajci kao savremenom književnom izrazu, a to su bili realistički romani 19. stoljeća i njime inspirirane novele. S obzirom na to da je jedan tip umjetničke proze shvaćen kao uzor, npr, Balzac i Tolstoj, drugi tip, tj. bajka, morao je nužno ispasti iz književnosti. Ona je tada “praoblik umjetnosti”, a razlika između novele i bajke ostaje razlika između umjetnosti i predumjetnosti (Solar 2004: 269).

3.2. Bajka-mit ↔ novela-nauka

Sasvim je jasno da novela i izvorna, narodna bajka pripadaju različitim kulturnim epohama. Rekli smo da novela kao književna vrsta ima svoj uzor u Boccacciovom *Dekameronu* dok se na temelju likova i mitova u bajci može utvrditi da je porijeklo bajke u mitskim vremenima i da njen procvat ne pada u vrijeme pismenosti. Bajka i novela pojavljuju se u okolnostima u kojima je omogućeno njihovo razumijevanje, čitanje i slušanje, kao i prihvatanje ovih vrsta kao određenih umjetničkih vrijednosti (Solar 2004: 278). Bajka ne potječe nužno iz daleke mitske prošlosti niti je odraz jedino tog iskustva.

"Bajka nije naprosto način mitskog iskustva svijeta, kao što nije naprosto ni izraz optativa ili utopijske želje za onim što nemamo, nego je bajka književna vrsta koja je izrasla na pozadini mitskog iskustva na onaj isti način na koji je novela izrasla na pozadini znanstvenog iskustva svijeta, a da pritom nije nipošto neposredni izraz znanosti

nit je treba miješati sa znanstvenim raspravama." (Solar 2004: 278)

S jedne strane, razlika između bajke i novele uvjetovana je razlikovanjem između starog iskustva svijeta i novog. S druge strane, radi se o razlici između dviju književnih vrsta koje svaka za sebe uspostavljaju način oblikovanja stvarnosti. Bajka nije mit. Ona je književna vrsta s vlastitim konvencijama. Novela nije nauka ni filozofija iako se temelji na njihovim iskustvima svijeta.

3.3. Stil i struktura

Bajka je priča o čudesnom koje mi shvatamo kao obično i svakodnevno. Svedena na svoju formulu, bajka se može definirati "kao razvoj čija je polazna tačka neka izdaja, a ishod – svadba, nagrada oslobođenje ili olakšanje, a prelaz obezbeđen nizom međufunkcija" (Lévi-Strauss u: Propp 1982: 213-214). Ima sasvim naročitu strukturu koja određuje vrstu. Početak svake bajke je isti: "Bilo jednom u stranoj zemlji, daleko, daleko odavde, davno, davno", a na kraju se čak dokida i smrt: "Ako nisu umrli, žive još i danas".

Svaka bajka zamišljena je kao jedinstvena cjelina. Ona se prije svega raščlanjuje na motive. Motivima se smatraju kako svojstva junaka, tako i postupci, predmeti itd. Ali bajka te motive ne uzdiže do posebnosti jer se oni nalaze na istoj razini kao i motivi iz svakidašnjice. Početna situacija često prikazuje naročito, ponekad naglašeno blagostanje. To blagostanje služi kao kontrastna podloga za kasniju nesreću. Bajka ne pravi razliku između ovostranosti i onostranosti jer sasvim je "normalno" da se događaju čuda. Ljudi se prirodno kreću u neprirodnim situacijama, susreću se s vješticama, vilama, patuljcima, čarobnjacima... Svi žive zajedno, razgovaraju međusobno bez ikakvih poteškoća. Svijet bajke je jedan apstraktan svijet, u kojem se kreću apstraktne figure u irealnom prostoru. Sve što je prikazano kao da je viđeno u jednoj posebnoj dimenziji (Solar 2004: 272).

Bajka ne poznaje karakter u pravom smislu riječi. Junak se imenuje i određuje jednim ili dvama pridjevima. On je tipski: ili je kraljević, princ, pastir, zao ili hrabar. To je sasvim dovoljno. Osobe se ne mijenjaju niti uče. Sve je stereotipno: radnje, pobjeda dobra nad zlim, mjesta (dvorac, šuma, pećina), rekviziti (ogledalo, prsten, bunar). Bajke imaju jednu osobenost: sastavni dijelovi jedne bajke mogu bez ikakve izmjene biti preneseni u

drugu. Radnja uvijek teče u jednom pravcu. Sve je sračunato i sve nužno vodi prema manje-više poznatom cilju. Stil bajke je apstraktan, sklon ponavljanjima i formulaičnim izrazima.

Formalna obilježja bajke:

- fantastična, varijabilna priča, lišena stvarnosti čija građa potječe iz usmene narodne tradicije; nema religioznih odnosa niti sfere bogova; nema geografskih i historijskih odnosa (nedostatak prostora i vremena); ukidanje prirodnih zakona (preobražaji, životinje koje pričaju); pojavljivanje bića iz basne; radnja je jednoslojna: fokusiranje na glavne likove; pobjeda dobra; stereotipne radnje (proganjanje, zagonetka-rješenje); stereotipna mjesta (dvorac, šuma, pećina); stereotipni rekviziti (ogledalo, prsten); simbolični brojevi; stereotipni likovi (kralj, kraljica, maćeha); formulaičan jezik.

3.4. Vladimir Propp: Funkcije u bajci

Vladimir Propp je 1928. analizirao stotinu ruskih bajki i došao do rezultata da svaka bajka po strukturi pripada jednom te istom tipu. Cijela analiza polazi od zapažanja da u bajkama razni ljudi čine istovjetne postupke ili da se istovjetne radnje mogu realizirati na vrlo različite načine.

U svakoj se javljaju glavni likovi, koje on naziva aktantima. Elementi radnje, tzv. funkcije, mogu se različito kombinirati, ali je njihov broj principijelno ograničen. Funkcije se realiziraju u vremenu i ne mogu se isključiti iz njega. One nisu utvrđene proizvoljno već putem konfrontacije, poređenja i logičkog određenja stotina i hiljada slučajeva. Mora se istaći da se Propp bavio isključivo ruskim narodnim bajkama, ali se njihova struktura može uočiti u mnogim drugim stranim bajkama, pisanim na raznim jezicima te je ustanovljeno da one eventualno imaju zajedničko porijeklo (međunarodni tipovi su, npr, *Pepeljuga*, *Trnoružica*). "*Pod funkcijom razumemo postupak lika određen s obzirom na njegov značaj za tok radnje (kurziv u originalu)*" (Propp 1982: 28). Funkcija je osnovni dio bajke i kao takva je stalna veličina. Jedna funkcija iz bajke može preći na druge likove u bajci. Funkcijâ ima malo, za razliku od likova, kojih ima dosta više. Propp tvrdi da se time objašnjava dvojnost bajke: "(...) njena začuđujuća raznolikost, njeno šarenilo i bogatstvo boja, s jedne strane te njena ne manje začuđujuća jednoobraznost, njena ponovljivost s druge" (Propp 1982: 28).

Osobine bajki po Proppu mogu se sažeto formulirati na sljedeći način:

- Stalni, nepromjenjivi elementi bajke jesu funkcije likova nezavisno od toga ko i kako ih izvodi. Oni čine osnovne sastavne dijelove bajke; broj funkcija za koje bajka zna ograničen je (ukupno 31 funkcija); redosljed funkcija uvijek je istovjetan; sve bajke imaju strukturu istog tipa.
- Bajka najčešće počinje početnom situacijom. Nabrajaju se članovi porodice ili se budući junak uvodi imenom ili spominjanjem njegovog položaja. Ta situacija nije funkcija, ali je važan morfološki element, kako naglašava Propp. Početna situacija najčešće prikazuje neko blagostanje, vrlo slikovito opisano, a koje će poslužiti kao kontrast za kasniju nesreću.
- Svaki lik ima svoj način pojavljivanja, za svaki lik primjenjuju se posebni postupci uključivanja u radnju. Ti su načini sljedeći:
  - a) Protivnik se pojavljuje u toku radnje dva puta. Prvi put se pojavljuje iznenada, sa strane, a zatim nestane. Drugi put on u bajku ulazi kao nađeni lik, obično poslije putovanja.
  - b) Darivalac se sreće slučajno, najčešće u šumi, polju, na putu, ulici.
  - c) Čudotvorni pomoćnik uvodi se kao poklon.
  - d) Pošiljalac, junak, lažni junak, kao i careva kći uključuju se u početnu situaciju.

Ova podjela smatra se normom bajke, ali ima i odstupanja. Kompozicija bajke jeste redosljed funkcija koji diktira sama bajka. Dobijena shema nije arhetip, ona je nešto sasvim drugo: to je jedinstvena kompoziciona shema koja leži u osnovi bajki. Ona se u pripovijedanju realizira u najrazličitijim oblicima, ona leži u osnovi sižea i čini neku vrstu njegove okosnice. Kompozicija je konstantni faktor, a siže varijabilni. Riječ *siže* kao književnokritički termin ima u ruskom jeziku sasvim određeno značenje: ukupnost radnji, događaja koji se konkretno razvijaju u toku pripovijedanja. Siže kao takav čini sadržinu pripovijedanja, a kompozicija pripada oblasti forme proznog djela. Jedinstvo sižea i kompozicije nazivamo strukturom bajke (Propp 1982: 253-254).

3.5. Duhovna zaokupljenost bajke

Često se naglašava da je bajka moralna priča. Perrault je svaku pojedinu bajku zaključivao rimovanom poukom i u uvodu je rekao: "Posvuda se krepost nagrađuje, a porok kažnjava. Ove priče žele pokazati od koliko je velike koristi biti pristojan, strpljiv, razborit, marljiv, poslušan... i kako su loše posljedice kad se takav ne bude" (Perrault u: Jolles 1978: 221).

Jolles je ovdje, pak, ustanovio opreku: "Ako su priče lakomislene, frivolne, kako mogu zasijati dobro sjeme u srce mladeži, ako su čudnovate, bizarne, kako mogu služiti kao dokaz postojanog životnog pravila?" (Jolles 1978: 221). Ono što u bajkama često zapažamo jeste da neke osobe postaju sretni, da se marljivost nagrađuje, a porok kažnjava. Jolles kao primjer navodi bajku *Mačak u čizmama*, gdje se postavlja pitanje odakle znamo da je mlinarev sin dobar i marljiv. Znamo da je poslušan, jer radi sve što mu mačak naređuje. Sad se postavlja pitanje kakav je mačak? Laže, vara, goni druge i na kraju proždire čarobnjaka koji mu ništa nije učinio. Ali kao odgovor na pitanje da li je mačak nemoralan, čitalac će reći da nije.

Ne možemo poreći da nama bajke ipak daju neku zadovoljštinu – "a ta je zadovoljština manje u tome što se tu zadovoljava naša sklonost ka čudesnom zajedno s našom ljubavi prema prirodnom i istinitom, nego u tome što se u ovim pričama zbiva onako kako bi se prema našem osjećaju u svijetu moralo zbivati" (Jolles 1978: 222). Na kraju je zadovoljština uspjela zahvaljujući mačku, jer sreća "oštećenog" sina premašuje sreću njegove braće. Osjećaj pravde koji se bio pokolebao iznova je doveden u ravnotežu. Mi očekujemo da će se ostvariti pravedan tok stvari i to očekivanje – kako bi se zapravo u svijetu moralo zbivati – Jolles naziva duhovnom zaokupljenošću bajke. Perrault i drugi ispravno su vidjeli da je bajka "moralna", ali nije moralna u filozofskom smislu, jer nigdje nije označeno ko je marljiv, a ko ne. "(...) možemo reći da je u bajci posrijedi oblik u kojem je zbivanje, tijek stvari uređen tako da potpuno odgovara zahtjevima naivne čudorednosti, pa je prema našem apsolutnom sudu 'dobar' i 'pravedan'" (Jolles 1978: 223).

Kao takva, bajka je opreka onome što posmatramo u svijetu jer tok stvari obično nije pravedan. Na taj način bajka se suprotstavlja svijetu stvarnosti. Duhovna zaokupljenost bajke djeluje u dva smjera: "(...) s jedne strane zahvaća i niječući poima svijet kao stvarnost koja ne odgovara etici zbivanja, s druge strane potvrdno daje drugi svijet u kojem se ispunjavaju zahtjevi naivne čudorednosti" (Jolles 1978: 224).

Zaključak

Već na prvim stranicama ovog rada lako je uočiti problematiku predmeta. Nije jednostavno dati preciznu definiciju književnih vrsta novele i bajke i time ustanoviti njihova mjesta unutar jednog sistema. Određivanje jedne vrste i njenih osnovnih obilježja ne može se objasniti samo putem teme ili sadržaja već su zato potrebni i mnogi drugi važni faktori, kao što su recepcija ili očekivanje. Treba istaći da insistiranje na razlikama između novele i bajke na razini književne vrste ne može sasvim zadovoljiti. Suprotnosti novele i bajke prikazane su putem dvaju različitih književnih svjetova. U neposrednom razlikovanju između novele i bajke radi se o cjelokupnom dojmu i samo na temelju takvog dojma može se govoriti o svijetu bajke i o svijetu novele.

Bajka i novela stoje ravnopravno u pozadini književnog stvaralaštva, izmjenjujući se u dominaciji od vremena do vremena, od mjesta do mjesta. Opredjeljenje za bajku nije opredjeljenje za prošlost ili čežnja za djetinjstvom. Elementi bajke i danas su prisutni u mnogim romanima i novelama, tako da bajka može osvojiti i obrazovanu publiku.

Schlussfolgerung

Die Problematik der Untersuchung ist bereits auf den ersten Seiten dieser Arbeit zu beobachten. Es ist nicht einfach eine präzise Definition der beiden literarischen Gattungen Novelle und Märchen zu geben und damit deren Stellenwert innerhalb eines Systems zu bestimmen. Um eine Gattung zu bestimmen brauchen wir mehr als nur ihre Hauptmerkmale zu definieren, indem wir das Thema oder deren Inhalt nennen. Dafür benötigen wir auch andere Faktoren, wie z. B. die Rezeption oder den Erwartungshorizont. Das Bestehen auf den Unterschieden zwischen der Novelle und dem Märchen auf der Ebene der literarischen Gattungen ist ungenügend. Die Gegensätze zwischen der Novelle und dem Märchen sind mittels der Darstellung von zwei verschiedenen literarischen Welten aufgezeigt. Dabei geht es um einen Gesamteindruck, aufgrund dessen man dann von zwei Welten überhaupt sprechen kann.

Das Märchen und die Novelle existieren gleichberechtigt im Hintergrund literarischen Schaffens, indem sie sich von Zeit zu Zeit und von Ort zu Ort verändern. Die Entscheidung für das Märchen ist nicht eine Entscheidung für die Vergangenheit oder für die Sehnsucht nach der Kindheit. Die Elemente des Märchens sind auch heutzutage in vielen Romanen und

Novellen anzutreffen, so dass das Märchen auch ein gebildetes Publikum erreichen kann.

Schlüsselwort: Theorie, Novelle, Boccaccio, Märchen, Wirklichkeit, Fantasie, Wendepunkt, Symbol, Motiv

LITERATURA:

1. Aust, Hugo (1995): *Novelle*, zweite Auflage, Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, Weimar.
2. Jolles, Andre (1978): *Jednostavni oblici*, Studentski centar Sveučilišta Zagreb
3. Malmede, Hans Hermann (1966): *Wege zur Novelle*, "W. Kohlhammer", Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz.
4. Nemeč, Krešimir (1988): *Pripovijedanje i refleksija*, Izdavački centar Revije Radničkog sveučilišta "Božidar Maslarić", Osijek.
5. Neuhaus, Stefan (2005): *Märchen*, "A. Francke Verlag", Tübingen
6. Propp, Vladimir (1982): *Morfologija bajke*, "Prosveta", Beograd.
7. Solar, Milivoj (2004): *Ideja i priča*, "Golden marketing", Zagreb.
8. Solar, Milivoj (2005): *Teorija književnosti*, "Školska knjiga", Zagreb.
9. Wiese von, Benno (1978): *Novelle*, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.

**NAUKA O
KNJIŽEVNOSTI**
Prikazi i osvrti

Dr. Elbisa USTAMUJIĆ

**MAKOVA SIMBIOZA STAROBOSANSKOG
JEZIKA I SREDNJOVJEKOVNOG DISKURSA
U SAVREMENI POETSKI KONTEKST**Muhamed Šator: *Jezik i stil Maka Dizdara*, "Slovo Gorčina", Stolac, 2013.

Monografija *Jezik i stil Maka Dizdara* dr. Muhameda Šatora bez sumnje je značajno obogatila bosanskohercegovačku lingvistiku, koja inače oskudijeva naučnim projektima takve vrste izuzmu li se radovi o jeziku nekoliko vrsnih prozaista. Istina je da tek predstoji sistematičnije izučavanje književnog izraza onih pisaca svojstvenog stila koji su najbolji reprezentanti izražajnih mogućnosti jednog jezika. Šatorova knjiga utoliko je značajnija jer predstavlja istraživanje jezika i stila na primjerima cjelokupnog pjesničkog opusa jednog od najosebujnijih pjesnika 20. stoljeća na južnoslavenskom jezičkom prostoru i "najautentičnijeg pjesnika Bosne", kako je rečeno, odnosno pjesnika čija se poetička originalnost samjerava, prije svega, njegovim izuzetnim jezikom, pa autor polazi od uvjerenja da je otkrivanje leksike, gramatičke strukture i jezičkog sklopa ujedno i put u otkrivanje dubinske smislenosti njegove poetske hemisfere. Rezultati istraživanja jezičko-stilskih postupaka u Makovoj poeziji s jedne strane uvode nas u suštine književne umjetnosti, a istovremeno potvrđuju koliko svaki pisac govori osobnim jezikom, u ovom slučaju jezikom Bosne, kako bi rekao Selimović, i inovativnim zahvatima proširuje ga i obogaćuje.

Prilazeći Maku kao istinskom stvaraocu u jeziku, Šator je izabrao metodološki pristup koji mu je omogućio posmatranje poezije primjenom metode strukturalne lingvističke stilistike koja se pokazala izuzetno funkcionalnom u tumačenju višeslojnog i višesmislenog, "očuđenog" poetskog govora s "latentnim polisemičkim značenjima", čiji se dometi posmatraju na gramatičkom i stilističkom nivou. Lingvostilističkom analizom prati se poetički razvoj u pojedinim fazama sazrijevanja. Vidljivi dar za

eksperimentiranje u jeziku Dizdar ispoljava od prve zbirke *Vidovopoljska noć* (1936), u kojoj polazi od deskriptivnosti zavičajnog jezika i započinje eksperimentiranje: "Od stvaranja novih riječi do otkrivanja novih odnosa među riječima i u rasporedu unutar stiha, u zanimljivim spregovima riječi" (Šator 2013: 342). Dalje, iz zbirke u zbirku traje dinamična i kontinuirana stvaralačka avantura jezičko-poetičke inovativnosti koju autor visprenošću vrsnog analitičara prezentira na razvojnoj liniji, od pojave do pojave.

Poema *Plivačica* (1954) donijela je motivsko-stilski preobražaj ne samo u Makovom pjesništvu nego, već je isticano, i u bosanskohercegovačkoj poeziji, ali je Šator prvi put dao cjelovitu jezičko-stilističku analizu, koja pokazuje da je traganje za tajnim i skrivenim vezama u riječima "rezultiralo novom pjesničkom strukturom i novim konstituisanjem stila". To je postizano slobodnim stihom ritmiziranog narativa, "ponavljanjima i opkoračenjima, mnoštvom gramatičkih paralelizama i sintaksičkih podstruktura koje ostvaruju ritmički i intonacioni sklad" (Šator 2013: 342). Panteističkim i panerotskim porivom za sjedinjenjem u nestajanju *Plivačicom* su najavljene i u buduće trajne motivske preokupacije: ljubav, život i smrt. Za razliku od prve knjige, jezik *Plivačice* inspiriran je mediteranskom atmosferom, a uvedena mediteranska leksika najčešće je upotrijebljena u neobičnim spojevima i metaforiziranim značenjima. To će zajedno sa helenizmima, koje uvodi u zbirci *Okrutnosti kruga*, do kraja ostati leksičke konstante.

Započetu pjesničku avanturu Šator dalje prati u zbirci *Okrutnosti kruga* (1960), koja je usmjerena na otkrivanje "različitih spojeva akustičkog i semantičkog, u traganju za eufonijom i sazvučjem". Homonimnim vezama i unutrašnjim rimama Mak je dolazio do novoostvarenih metaforičkih značenja i osvajanja imaginarnih mogućnosti jezika. Sve je to, u Šatorovom viđenju, povezano i s novom grafijskom strukturom, simetrijom u podudaranjima i intencionalnim akumuliranjem sinonimskih riječi.

U zbirci *Koljena za Madonu* (1963), koja je motivski bliska *Plivačici*, autor slijedi dalju poetizaciju jezika Maka Dizdara koji će u ovoj fazi ući u "svijet glasovnog simbolizma i glasovnih metafora, u nove suodnose među riječima... Ta semantizacija zvučanja, igra oblika, izraza i sadržaja jezičkog znaka, igra sa polivalentnošću značenja, akumuliranje riječi slične fonostrukture, bit će omiljeni pjesnički manir i u *Kamenom spavaču*" (Šator 2013: 343). Stilistički postupak ponavljanja gramatičkih formi, metaplazmi i morfoloških deformacija, uz unutrašnje i vanjske rime često u preplitanju,

pored ritmičke funkcije, najčešće su u vezi sa zvukovnim ponavljanjem i asonantsko-aliteracijskim vezama u svrhu efonije. Sve je to vodilo ka najzrelijem pjesničkom ostvarenju – *Kamenom spavaču*, u kojem brojne sinonimske i antonimske veze kombinirane s rimom, uz stalnu interakciju zvuka i smisla, stvaraju kontekstualno nove semantičke odnose, zaključuje autor.

Kameni spavač (1966) nastajao je desetak godina paralelno s radom na dvjema prethodnim zbirkama. Pojedine pjesme Mak je objavljivao i prepravljao, ali ono što je pojavom zbirke predstavljalo iznenađujuću novost jeste cjelovitost strukture. Odmah je ukazivano i na specifičnost stila bosanskog srednjovjekovlja i upotrebu arhaičnih izraza. Međutim, Šator je preciznim jezičko-stilskim analizama pokazao da poetska snaga *Kamenog spavača* leži u transmutiranom oživljavanju stare bosanske leksike u preobražaju arhaične riječi ka modernom poetskom iskazu i poruci. Baštinjenim arhaiziranim jezikom i postupkom resemantizacije arhaične riječi, koja tako dobija novo značenje, Mak je progovorio o egzistencijalnim i općeljudskim problemima savremenog čovjeka. Zalazeći u svijet srednjeg vijeka, otkrivao je bogatstvo starog bosanskog jezika i savremenost životnog iskustva poetskih poruka koje su sadržane u pisanim izvorima bosanske jezičke tradicije, čiju je leksiku reanimirao, kreativno preobražavao i potpuno integrirao u poetski, savremeni jezički sistem, a što je bio bitan postupak "pjesničkog očiđenja". Pronađene riječi "prilagođavao je i transmutirao u novi oblik, te ih je harmonizirao u novoj pjesničkoj funkciji". Jezičke preobrazbe Šator dijeli na adaptirane arhaične riječi u savremeni oblik, čista leksička preuzimanja oživljenih arhaizama, stvaranje neologizama u duhu jezičke tradicije, te frazeologizme iz starih tekstova. Sve to u transtekstualnom odnosu čini jedinstven sinhronizirani sklop s riječima savremenog jezika.

Mak je često preuzimao i gotove jezičke i stilske modele iz pojedinih starih bosanskih pisanih spomenika ili je prema njima pravio slične sintaksičke modele u savremenom jeziku. Ta simbioza arhaičnog heretičkog vjerovanja i savremenog promišljanja egzistencijalne ugroženosti, zaključuje Šator, donijela je atmosferu prošlih vremena i sugestivno progovorila "o Bosni kao tragičnoj zemlji i paradigmi koja pokazuje muku savremenog čovjeka" (Šator 2013: 81).

Kameni spavač je isto tako premrežen intertekstualnim vezama, posebno citatima i interpolacijama starih bosanskih tekstova, pa je u mnogim

pjesmama riječ o transsemiotičnosti i preoblikovanju nepoetskog govora u novi kontekst. U pisanom naslijeđu Mak je tragao za jezičkim korijenima i "skrivenim" smislom, kao što je vidljivo i nastojanje da svojoj poetskoj inspiraciji pronađe odgovarajući izraz na izvorima te bosanske jezičke tradicije. U tom nastojanju preuzimao je oblike srednjovjekovnog diskursa, biblijskog stila, manihejskih tekstova Crkve bosanske, pobožno-didaktičke literature te zapisa i povelja, narodne lirske pjesme, "ljekaruša" i posebno natpisa na stećcima, čime se kritika najviše bavila. U toj izukrštanosti "starodrevnog i savremenog, zavičajnog bosanskog i općeljudskog" otkrivao je Mak "skriveno bogatstvo i nevjerovatan kontinuitet svoga jezika". Šator izvodi primjeren zaključak da takva intertekstualnost i simbioza starih tekstova sa savremenom pjesničkom porukom stvara složene unutrašnje relacije i nove poetske smislove. Mak je "poetizujući tragičnu prošlost Bosne, modernim poetskim kazivanjem i snagom starobosanskog jezika izrekao univerzalne ljudske životne probleme i situacije originalnošću koja je obogatila i evropsku poetsku tradiciju".

Muhamed Šator u svojoj studiji prezentira Makov razvojni put od zavičajne baštine, lirske narodne pjesme, mediteranskog naslijeđa i grčkog mita do najsavršenije pjesme, *Modra rijeka*, i univerzalnosti njene poruke "o vječnim i neodgonetnutim tajnama" utemeljene u iskustvu helensko-evropske kulture. Jezičko eksperimentiranje nastavlja se i u posljednjoj pjesničkoj fazi, u zbirci *Modra rijeka* (1971), u kojoj se Dizdar vratio rimama koje su veoma različite: "od eho-rime trofonemskog podudaranja do složenih kombinovanih višefonemskih podudaranja", dok u nekim pjesmama uvodi klasične distihe sa dvostruko rimovanim dvanaestercem. Dalje, Makov eksperiment vodi do "dekonstrukcije jezičkih formi i novih jezičkih puteva" te do stihova potpune "nedorečenosti i hermetičnosti". Uvodi brojne metaplazme, suprotstavljene imenice u novom antonimskom odnosu i novostvorene riječi. Otklonu od norme, "denormiranju", doprinose izostanci objekta ili se u objekatskoj funkciji pojavljuju veznici i prijedlozi, te mnogobrojne metaplazme i paronomazijski odnosi, a što Šator detaljno prezentira na primjerima.

Pravopisna kolebanja i svakovrsne nedosljednosti posmatraju se kao svjestan čin iz stilističkih razloga, a upravo iz istih razloga prisutno je i narušavanje standardnih oblika, kao i modifikacije riječi na fonološkom planu. Također se sistematično izlažu i bilježe morfološke karakteristike s odstupanjima od standarda.

Kompetencijom vrsnog lingviste Šator je u svojoj monografiji predočio da je "riječ izvorište i uvir" jedinstvene pjesničke imaginacije, reprezentirajući sve kreativne inovacije i funkcioniranje jezika na svim analitičkim nivoima strukturalne lingvistike i stilistike u oblikovanju semantičko-emocionalnih značenja i poruka, a što je Makovoj poeziji dalo jedinstven kvalitet. Nakom dužeg vremena dobili smo sistematičan i temeljit uvid u lirski opus Maka Dizdara, iako sa suženom vizurom na dva, pokazalo se, ključna elementa – jezika i stila – preko kojih je izvršen uspješan prodor u tajni svijet jedinstvenog poetskog imaginarija.

KOMUNIKOLOGIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Dr. Nenad BRKIĆ
Mr. Asim ŠAHINPAŠIĆ

ODNOSI S JAVNOŠĆU U SIGURNOSNIM STRUKTURAMA U BOSNI I HERCEGOVINI: GENDER-STRUKTURA I RODNA JEDNAKOST

Sažetak

U okviru ove studije istražena je gender-struktura i rodna jednakost u okviru funkcije teorije i modela PR izvrsnosti, te upravljanja različitostima. Rezultati istraživanja pokazali su da žene čine natpolovičnu većinu zaposlenih u PR sektoru sigurnosnih struktura u BiH, što je u skladu sa globalnim trendovima u pogledu zastupljenosti žena na pozicijama komunikatora. Međutim, analizom je ustanovljeno da u ukupnom broju onih koji učestvuju u procesima komuniciranja s javnosti u policiji i ministarstvima unutrašnjih poslova još uvijek dominiraju muškarci. Osnovni uzrok tome je generalno mali broj žena angažiranih u sigurnosnim strukturama. To je posebno uočljivo na rukovodećim mjestima i pozicijama gdje se donose strateške odluke. Zbog toga je potrebno kontinuirano raditi na povećanju broja žena na menadžerskim pozicijama u odnosima s javnošću i uklanjanju prepreka za njihovo napredovanje u javnim sigurnosnim strukturama u BiH.

Ključne riječi: Rodna jednakost, upravljanje različitostima u odnosima s javnošću, teorija i model PR izvrsnosti u sigurnosnim strukturama

1. Uvod

Rodna, odnosno gender-struktura izuzetno je važan element analize funkcije odnosa s javnošću u organizacijskom kontekstu javnih sigurnosnih

struktura. Jedan od razloga za to je i značaj koji gender ima kao faktor pri ocjeni *izvrsnosti* PR funkcije i upravljanja različitostima u kontekstu teorije izvrsnosti. Globalni trendovi iz komunikacijske prakse, kao i teoretski postulati bazirani na teoriji i modelu PR izvrsnosti, pokazuju da je izbalansirana gender-struktura u organizaciji važan elemenat *izvrsnih* odnosa s javnošću. Zbog toga sve organizacije trebaju raditi na uravnoteženom pristupu rodnoj jednakosti i integriranosti u organizacijsku strukturu.

Princip jednakih prava za žene i muškarce, kao i rodna jednakost u sigurnosnim strukturama u Bosni i Hercegovini, garantirana je brojnim domaćim i međunarodnim aktima, poput Ustava BiH i entitetskih ustava, Zakona o ravnopravnosti spolova (2003), Gender akcionog plana BiH (2006), te konvencije CEDAW i rezolucije UNSCR 1325 (2010) (vidi: Filipović-Hadžiabdić 2009; Milojević/Ninković 2010). Ustav BiH, Ustav Federacije BiH, Ustav Republike Srpske, ustavi kantona i Statut Distrikta Brčko svim građanima i građankama BiH garantuju pravo učešća u javnim poslovima i jednakopravnost pristupa javnim službama (vidi: www.1325.arsbih.gov.ba). Gender akcioni plan BiH (GAP) definira sve obaveze BiH iz oblasti ravnopravnosti spolova, koje proizlaze iz dokumenata Ujedinjenih naroda, Evropske unije i Vijeća Evrope, te predviđa implementaciju UNSCR 1325 u BiH, uključujući povećanje nivoa učešća žena na mjestima donošenja odluka (vidi: "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" 41/09; www.1325.arsbih.gov.ba).

Zbog toga problematiku rodne jednakosti komunikatora u javnim sigurnosnim strukturama u BiH treba posmatrati i u kontekstu implementacije ključnih domaćih i međunarodnih akata, te usklađenosti s principima PR izvrsnosti. Cilj ovog istraživanja je da analizira da li se (i kako) ti teoretski principi i zakonska regulativa u domenu rodne jednakosti primjenjuju u praksi odnosa s javnošću u javnim sigurnosnim strukturama u BiH.

2. Rodna jednakost i pozicija žena u sigurnosnim strukturama i odnosima s javnošću

Rodna jednakost jedan je od ključnih principa upravljanja ljudskim potencijalima u savremenim organizacijama, a posebno u tijelima i organima javne uprave, što uključuje i javne sigurnosne strukture. Principi rodne jednakosti inkorporirani su u savremenu organizacijsku praksu, koja se odnosi na jednake mogućnosti za zapošljavanje i napredovanje u struci, uz iste uslove i za žene i za muškarce. Primjena tih principa važna je i u

institucijama kao što su vojska i policija jer je tu znatno manje ženskih, nego muških kadrova i uspostavljanje gender-balansa zaposlenih predstavlja poseban izazov.

Problem uspostavljanja adekvatnog gender-balansa u javnim sigurnosnim strukturama posebno je izražen u zemljama u tranziciji, kakva je i Bosna i Hercegovina, jer su tu tek u posljednjih nekoliko decenija počeli aktivnije raditi na programima privlačenja i regrutiranja žena u vojsku i policiju (vidi: Čehajić et. al. 2010; Mandić/Vojković 2011; D. Spasić 2008). Prilikom ocjene zastupljenosti žena u policiji treba uzeti u obzir da je zapošljavanje žena u policiji aktivno promovisano tek od sredine 90-ih godina, odnosno nakon rata u BiH (usp. Čehajić et. al. 2010: 6). D. Spasić (2008: 57) navodi da su zemlje zapadnog Balkana tek na razmeđu dvaju milenija izvršile reformu policije i poštujući principe rodne ravnopravnosti omogućile prijem žena i muškaraca u policijsku službu pod istim uslovima, bez ograničavanja kvota za prijem. Prema evropskim standardima, zastupljenost žena u policiji trebala bi biti 25-30% (Mandić/Vojković 2011: 3-6).

Prema podacima iz izvještaja M. Čehajić i saradnika: Žene u policiji: stanje u Bosni i Hercegovini (2010), ukupan postotak žena među policijskim službenicima na kraju 2009. iznosio je samo 6,3%. U to vrijeme od ukupno 16.453 policajca zaposlenih u BiH bilo je 1.039 žena i 15.414 muškaraca. Poseban problem predstavlja gender-struktura rukovodećih kadrova u policijskim agencijama, te ministarstvima unutrašnjih poslova i sigurnosti u BiH, iako je to sve regulisano odgovarajućim domaćim i međunarodnim aktima. Prema postulatima iz Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 u BiH (2010), "stanje ravnopravnosti spolova u oblasti javnog života u Bosni i Hercegovini se prvenstveno sagledava kroz mogućnost ravnopravnog učešća žena i muškaraca na pozicijama donošenja odluka". I Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" 16/03 i 102/09) propisuje ravnopravnu zastupljenost obaju spolova u upravljanju i procesima odlučivanja.

Međutim, uprkos jasno definiranoj regulativi, situacija u praksi ukazuje na mali broj žena na rukovodećim pozicijama i u policiji i u ministarstvima. Na osnovu izvještaja Čehajić i ostalih (2010), vidi se da među policijskim inspektorima dominiraju muškarci. S najvišim policijskim činovima glavnog generalnog inspektora i generalnog inspektora ima 7, odnosno 14 muškaraca, respektivno, ali nema nijedna žena. Najviše pozicionirana žena u policijskim agencijama u BiH bila je glavna inspektorica u MUP-u

RS. Ona je i jedina žena u policiji u BiH s tim činom, dok njenih muških kolega, istog ranga, ima čak 105. Sa činom samostalnog inspektora ima 6 žena i 310 muškaraca, a sa činom višeg inspektora 41 žena i 742 muškarca. Na pozicijama inspektora imaju 104 žene i 911 muškaraca, a čin mlađeg inspektora nosi 186 žena i 1556 muškaraca. Ovi podaci odnose se na vrijeme pripreme izvještaja, dakle, do kraja 2009 (usp. Čehajić et. al. 2010: 7-8).

Balansiranje gender-strukture predstavlja izazov i za ministarstva unutrašnjih poslova i sigurnosti u BiH. Prema podacima iz Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 u BiH (2010:10-11), u 2008. godini, u Ministarstvu sigurnosti BiH radilo je 48,73% žena (od toga 26,47% na rukovodećim pozicijama – RP), dok je u drugim agencijama taj broj manji: SIPA 14% (0,53% – RP), Granična policija 11% (0,19% – RP), MUP RS 20,87% (6,5% – RP), MUP FBiH 7,89% (vidi www.1325.arsbih.gov.ba). Ovi podaci pokazuju da je mali broj žena zaposlen u javnim sigurnosnim strukturama u BiH, posebno na menadžerskim pozicijama.

Zbog toga poseban istraživački izazov predstavlja analiza gender-strukture komunikatora u ovim institucijama, pošto se odnosi s javnošću smatraju profesijom u kojoj dominiraju žene, što pokazuju i rezultati brojnih studija u svijetu i BiH. Brojni radovi i istraživanja, provedena u različitim zemljama i regionima u svijetu, potvrdili su da je više od dvije trećine zaposlenih u odnosima s javnošću i komunikacijskom menadžmentu ženskog spola (vidi: Smith 2006; Cutlip,/Center/Broom 2003, 2006; Wilcox et.al. 2006; Tomić 2008). Također, i među studentskom populacijom na odsjecima za komunikacije i odnose s javnošću, na univerzitetima širom svijeta, prednjače studentice (vidi: Smith 2006; Cutlip/Center/Broom 2003; 2006). "Postoji veliki broj statističkih podataka koji pokazuju da žene brojačano nadmašuju muškarce u PR-u, i u akademskom pogledu (broj studenata PR-a), i profesionalno" (Smith 2006: 42). Pokazatelji rodnog balansa u globalnim PR trendovima pokazuju dominantno izraženu ulogu žena u strukturi ljudskih potencijala na PR pozicijama sa zastupljenošću koja iznosi oko 70% (vidi: Wilcox et.al 2006: 94). Prema istraživanju koje je 2009. proveo HUOJ, u odnosima s javnošću u Republici Hrvatskoj zaposleno je 72% žena (www.huoj.hr). Rezultati istraživanja DSOJ-a iz 2010. pokazali su da u PR-u u Srbiji radi 75,3% žena (www.pr.org.rs, www.slideshare.net/PRSrbija). I u rodnoj strukturi PR-ovaca u BiH dominiraju žene: u odnosima s javnošću zaposleno ih je 57%, po istraživanju koje je proveo R. Udovičić (2007: 82).

Zbog takve politike upravljanja ljudskim potencijalima, poseban izazov predstavlja istražiti gender izbalansiranost komunikatora u javnom sigurnosnom sektoru u BiH. Izazov predstavlja i demistifikacija, te razbijanje predrasuda o dominantno "ženskim" i "muškim" profesijama. Da bi se to postiglo, potrebno je istražiti korelacije između tih odnosa unutar profesije. Zbog toga smo u ovoj studiji analizirali zastupljenost žena i rodnu jednakost u odnosima s javnošću javnih sigurnosnih struktura u BiH.

3. Teorijski okvir za determiniranje rodne jednakosti u odnosima s javnošću

Teorija i model izvrsnosti u odnosima s javnošću, koje su razvili J. E. Grunig i saradnici (1992; 1995; 2002; 2006), predstavlja teorijski okvir za empirijsku studiju rodne jednakosti u odnosima s javnošću u sigurnosnim strukturama u BiH. Situacijski model izvrsnih odnosa s javnošću razvili su 1996. James i Larisa Grunig, zajedno sa Davidom Dozierom, u okviru obimne studije izvrsnosti, koju je finansirala fondacija za istraživanje u sklopu Međunarodne asocijacije za poslovne komunikacije (IABC). Studija predstavlja sveobuhvatno istraživanje profesionalnog stanja PR struke i provedena je u 3 dijela – studij PR literature (vidi: Grunig et. al. 1992), potom kvantitativna studija u 321 organizaciji u 3 zemlje (SAD, Kanada i Velika Britanija), te kvalitativna studija u 24 organizacije iz prvog ispitivanja. Rezultati studije poslužili su za definiranje teorije izvrsnosti i kreiranje modela izvrsnih odnosa s javnošću (vidi: Dozier, Grunig i Grunig, 1995; Grunig, Grunig i Dozier, 2002; Grunig i Grunig, 2006; Kunzick 2006: 160; Tomić 2008: 124-125).

Dozier, Grunig i Grunig (1995: X) ističu da "*komunikacijska izvrsnost (communications excellence)* opisuje idealno stanje u kojem upućeni komunikatori sudjeluju u sveukupnom strateškom upravljanju organizacijama, tražeći simetrične odnose pomoću upravljanja komunikacijom s ključnim javnostima o kojim ovise opstanak i rast organizacija". D. Verčić, te J. Grunig i L. Grunig determinirali su 1996. 9 općevažećih načela izvrsnih odnosa s javnošću na međunarodnom nivou, od kojih je za ovu studiju posebno relevantna "različitost uloga odnosa s javnošću", koja podrazumijeva da "kompleksnost relevantnih okolina treba biti vidljiva u sastavu odjela za odnose s javnošću" (prema: Kunzick 2006: 165-166; Tomić 2008: 125).

Različitost uloga važan je faktor u analizi gender-strukture i pozicije žena u odnosima s javnošću, što je elaborirano i u studijama modela izvrsnosti.

L. A. Grunig, J. E. Grunig i D. M. Dozier u studiji o izvrsnim odnosima s javnošću iz 2002. posebno su razmatrali status žena i tzv. faktor "odnosa prema ženama" u kontekstu analize gender različitosti u organizaciji. "U našoj teoriji o izvrsnosti u odnosima s javnošću istakli smo da izvrstan PR zahtijeva rodnu i rasnu različitost ako organizacija na pravi način razumije različitost izvan organizacije. Osim toga, organizacije koje cijene različitost pružaju pogodno okruženje za većinu žena koje sada čine PR profesiju. (...) Premda je jedan faktor najbolje rješenje za determiniranje odnosa gender varijabli prema faktoru izvrsnosti, faktorska analiza ukazala je na 3 dimenzije tretmana žena: politika nediskriminacije, pružanje suportivnog radnog okruženja te programi mentorstva i napredovanja" (Grunig/Grunig/Dozier 2002: 65-66).

R. Bartos ukazuje i na faktor različitosti među ženama te ističe da "žene nisu ni monolitna ni jednodimenzionalna grupa" (1989: 286). U kontekstu razumijevanja "različitosti uloga" u odnosima s javnošću potrebno je determinirati i pojam "upravljanja različitostima". Upravljanje različitostima ("diversity management") usmjereno je na uključivanje ljudi različite rase, jezika, godišta, etniciteta, roda, seksualne orijentacije, fizičkih mogućnosti, religije i društvene klase (Ravazzani 2006: 8-9). Pri razmatranju načela o različitosti uloga u PR-u treba voditi računa i o određenim ograničenjima. Tako, npr, Kunzick (2006: 166) ističe da su ovi navodi normativni te da je nejasno kako se oni koji se odnose na različitosti PR uloga mogu primijeniti u praksi.

Također, Verčić i saradnici (1996, prema: Kunzick 2006: 166) skreću pažnju na veličinu utjecaja koji mogu otežati primjenu općevažećih načela izvrsnih odnosa s javnošću, kao što su, npr, političko-ekonomski sistem, kultura, stanje razvoja neke zemlje, medijski sistem i sl. Uzimajući u obzir ova ograničenja, u okviru ove studije načelo različitosti uloga, u kontekstu teorije i modela PR izvrsnosti, korišteno je kao ključni parametar u analizi gender-strukture PR funkcije sigurnosnih struktura u BiH.

4. Metodološki okvir

U okviru ove studije istražena je gender-struktura u odjelima za odnose s javnošću sigurnosnih struktura u BiH. Studija je zasnovana na analizi različitosti uloga u kontekstu teorije i modela izvrsnosti u odnosima s javnošću, kao relevantnog teorijsko-metodološkog okvira. Na osnovu tih teoretskih načela analizirana je uloga i pozicija žena u okviru funkcije

odnosa s javnošću u agencijama za provođenje zakona i ministarstvima unutrašnjih poslova i sigurnosti u BiH. U tom kontekstu determinirana su i glavna istraživačka pitanja.

IP1: Da li u okviru PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH, u skladu sa globalnim trendovima u zapošljavanju PR djelatnica/-ka, postoji izražena dominacija žena u kadrovskoj strukturi PR odjela? Polazimo od pretpostavke da su u javnim sigurnosnim strukturama u BiH također prisutni trendovi koji oslikavaju globalnu kadrovsku strukturu, gdje žene čine do 70% zaposlenih u PR odjelima, i na osnovu IP1 postavljamo prvu istraživačku hipotezu:

H1: U kadrovskoj strukturi PR odjela u javnim sigurnosnim strukturama u BiH zaposlen je veći broj žena nego muškaraca na poslovima komuniciranja s javnošću u ovim institucijama, u skladu sa globalnim trendovima u upravljanju ljudskim potencijalima u okviru PR funkcije.

IP2: Da li žene koje vrše PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH imaju pristup višim i top menadžerskim pozicijama u svojim odjelima? Polazimo od pretpostavke da u javnim sigurnosnim strukturama u BiH žene imaju istu mogućnost napredovanja kao i njihove muške kolege, pa na osnovu IP2 postavljamo drugu istraživačku hipotezu:

H2: Pripadnice ženskog spola u PR odjelima javnih sigurnosnih strukturama u BiH imaju isti pristup menadžerskim pozicijama, što se može ustanoviti na osnovu analize gender-strukture rukovodilaca PR odjela, kao i svih zaposlenih koji rade na poslovima komuniciranja s javnošću u ovim institucijama.

IP3: Da li su ispunjeni kriteriji različitosti koji koji su relevantni za model izvrsnosti u okviru PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH? Polazimo od pretpostavke da se u javnim sigurnosnim strukturama u BiH poštuje rodna jednakost i da ne postoji diskriminacija na spolnoj ili rodnoj osnovi, te na osnovu IP3 postavljamo treću istraživačku hipotezu:

H3: U okviru PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH poštuje se različitost uloga u kontekstu modela PR izvrsnosti i rodna jednakost svih zaposlenih

koji rade na poslovima komuniciranja s javnošću u ovim institucijama.

5. Operacionalizacija termina rodne jednakosti u sektoru sigurnosti

Da bi se u potpunosti sagledali svi aspekti višedimenzionalnosti ove problematike i osigurala pouzdanost istraživanja, izvršena je operacionalizacija termina te je determinirano značenje pojma "gender", odnosno "rod" i "rodna jednakost". Prema tumačenju Agencije za ravnopravnost spolova BiH, pojam *gender/rod* označava društveno definirane uloge žena i muškaraca, njihove odgovornosti i mogućnosti te njihove međusobne odnose i socijalne razlike (vidi: <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-pojmovnik>). U okviru analize ove problematike važno je determinirati gender jednakost, ravnopravnost i integraciju. *Gender jednakost* podrazumijeva da žene i muškarci imaju jednake mogućnosti da učestvuju u određenim situacijama i da od njih imaju jednake koristi. Jednakost ne promovira identičnost muškaraca i žena, već uvažava njihovo pravo na različitost. *Gender ravnopravnost* postoji kad žene i muškarci ravnopravno dijele dobit iz aktivnosti u kojima učestvuju, a gender je integriran u nekoj instituciji kad se gender jednakost odražava u strukturi, programu, radu i praksi te institucije (usp. <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-pojmovnik>).

6. Metode prikupljanja podataka

Podaci za empirijsko istraživanje prikupljeni su iz primarnih izvora, metodom anketiranja komunikatora u sektoru javne sigurnosti u BiH tokom 2011. Uzorak od 33 institucije bio je jednak veličini osnovnog skupa, a bile su uključene sve agencije za provođenje zakona i ministarstva unutrašnjih poslova/sigurnosti na državnom i entitetskom nivou (BiH, FBiH i RS) te na nivou Distrikta Brčko, 10 kantona u FBiH i 5 regija u RS-u. Ukupno je prikupljeno 29 popunjenih upitnika, što iznosi 87,88% od ukupne veličine uzorka.

7. Rezultati istraživanja i diskusija

Prema rezultatima istraživanja i empirijskoj analizi gender izblansiranosti PR strukture u sektoru sigurnosti, žene sa 51,72% čine natpolovičnu većinu zaposlenih u odnosima s javnošću u policijskim agencijama i ministarstvima unutrašnjih poslova i sigurnosti u BiH.

Pored ovoga, gender-struktura PR funkcije javnih sigurnosnih struktura u BiH analizirana je i u širem organizacijskom kontekstu. To konkretno znači da su istraženi i rodni odnosi na nivou svake policijske agencije i ministarstava unutrašnjih poslova i sigurnosti u BiH kako bi se analizirala struktura svih onih koji komuniciraju s javnošću u tim institucijama. Prvo su analizirani oni uposlenici javnih sigurnosnih struktura koji se bave samo odnosima s javnošću kao glavnom djelatnošću, a potom i oni koji PR i komunikaciju vrše uporedo ili u okviru posla koji im je primarna funkcija. Gender-struktura onih koji se bave samo odnosima s javnošću na nivou organizacije identična je profilu ispitanika koji su direktno učestvovali u ispitivanju, a omjer je 51,85% žena u odnosu na 48,15% muškaraca. To implicira da su žene zastupljene u većem broju nego muškarci kad je riječ o odnosima s javnošću kao glavnom zanimanju u policijskoj agenciji ili ministarstvu unutrašnjih poslova/sigurnosti.

Na osnovu tih pokazatelja odnosa žena i muškaraca u ukupnoj gender-strukturi pozicija i odjela za odnose s javnošću javnih sigurnosnih struktura u BiH možemo zaključiti da žene imaju dominantnu poziciju u okviru PR funkcije. Time je potvrđena prva istraživačka hipoteza (H1) jer je istraživanjem utvrđeno da je u kadrovskoj strukturi PR odjela u javnim sigurnosnim strukturama u BiH zaposlen veći broj žena nego muškaraca na poslovima komuniciranja s javnošću u ovim institucijama.

Ti rezultati u skladu su sa globalnim trendovima u upravljanju ljudskim potencijalima u okviru PR funkcije. To može utjecati na percepciju da je rodna komponenta PR funkcije u okviru javnih sigurnosnih struktura u BiH dovoljno razvijena. Međutim, taj problem treba posmatrati i analizirati u širem organizacijskom i institucionalnom kontekstu.

U tom kontekstu istražili smo gender-strukturu svih zaposlenika javnih sigurnosnih struktura koji se bave odnosima s javnošću, uključujući i one koji PR i komunikaciju vrše u okviru posla koji im je primarna funkcija ili uporedo s njim. Pritom je važno istaći da su u okviru ovog segmenta istraživanja ispitanici u razmatranje uključili i rukovodioce tih institucija, odnosno policijske komesare, direktore, ministre i njihove saradnike koji daju izjave za medije i učestvuju u drugim aspektima odnosa s javnošću.

Rezultati istraživanja gender-strukture komunikatora na nivou organizacija dali su potpuno drugačiju sliku o rodnoj jednakosti u okviru PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH. Ta analiza pokazala je da se komunikacijama i PR-om na nivou cijele organizacije (dakle, i

kao primarnom, ali i sekundarnom aktivnošću) bavi čak 83% muškaraca u odnosu na samo 17% žena. To pokazuje izraženu dominaciju zaposlenika muškog spola i ukazuje na postojanje neizbalansirane gender-strukture. Taj podatak posebno dolazi do izražaja kad se zna da je u okviru ovog segmenta analize bilo uključeno i rukovodstvo javnih sigurnosnih struktura jer to ukazuje na tendenciju angažiranja manjeg broja žena na rukovodećim pozicijama u javnim sigurnosnim strukturama u Bosni i Hercegovini, što se reflektira i na PR funkciju. Te indikacije potvrđene su i analizom upravljanja PR funkcijom u javnim sigurnosnim strukturama u BiH. Naime, 31% policijskih agencija i ministarstava unurašnjih poslova i sigurnosti u BiH ima poseban odjel za odnose s javnošću, ali nijednim od tih odjela ne rukovodi žena.

Analiza organizacije PR funkcije u javnim sigurnosnim strukturama u BiH pokazala je da 31% institucija nema poseban PR odjel, a u 32% za odnose s javnošću zadužena je samo jedna osoba. Na osnovu tih pokazatelja istražili smo i upravljačku te gender-strukturu rukovodilaca zaduženih za PR u tim institucijama. Rezultati su pokazali da su u 91,67% slučajeva odnosi s javnošću u nadležnosti šefa kabineta, odnosno rukovodioca ureda ministra, komesara ili direktora, a na te su poslove bili imenovani muškarci. To implicira da, iako pripadnice ženskog spola u PR odjelima javnih sigurnosnih strukturama u BiH imaju u načelu isti pristup menadžerskim pozicijama (u skladu sa zakonskim aktima i internim pravilnicima), analiza gender-strukture rukovodilaca PR odjela, kao i svih zaposlenih koji rade na poslovima komuniciranja s javnošću u ovim institucijama, ukazuje na neusklađen gender-balans na upravljačkim nivoima, što znači da je druga istraživačka hipoteza (H2) odbačena.

U okviru studije istraženo je i zadovoljstvo zaposlenica/-ka radnim angažmanom i plaćom. U pogledu zadovoljstva radnim angažmanom istraživanje je pokazalo da je 58,62% PR djelatnika zadovoljno poslom u odnosima s javnošću, dok je samo 44,83% zadovoljno plaćom, koja kod većine PR djelatnika javnih sigurnosnih struktura u BiH – njih 79,31% – iznosi između 1.000 i 2.000 KM. Onih sa plaćom do 1.000 KM ima 17,24%, a samo 3,45% komunikatora ima plaće između 2.000 i 3.000 KM. Rezultati analize pokazali su da pozicija i uvjeti rada te visina plaće nisu zasnovani na genderu, već na drugim objektivnim faktorima, poput stručne spreme, radnog staža, čina i stepena složenosti, odnosno odgovornosti poslova, što pokazuje da nema diskriminacije zaposlenih na rodnoj osnovi. Ovi rezultati

istraživanja pokazali su da se u javnim sigurnosnim strukturama u BiH poštuje rodna jednakost i različitost uloga u kontekstu modela PR izvrsnosti i da ne postoji diskriminacija na spolnoj ili rodnoj osnovi, čime je potvrđena treća istraživačka hipoteza (H3).

Da bismo dobili cjelovitu sliku gender-strukture PR funkcije u okviru sigurnosnih institucija u BiH, proveli smo i *benchmarking* analizu i uporedili podatke iz analize s podacima iz izvještaja Čehajić et al. (2010) o strukturi zaposlenih u agencijama za provođenje zakona u BiH. Ukupan omjer od 51,72% žena u odnosu na 48,28% muškaraca koji rade na poslovima odnosa s javnošću pokazuje veću gender uravnoteženost nego što je odnos 6,3% žena u odnosu na 93,7% muškaraca u policijskim agencijama.

Rezultati ove analize pokazuju da komunikatori imaju znatno bolje izbalansiranu rodnu strukturu nego njihove kolege u drugim organizacijskim segmentima u javnom sigurnosnom sektoru u BiH. Međutim, za potpunu gender jednakost potrebno je ukloniti sve prepreke za efikasnije uključivanje žena u procese odlučivanja i omogućiti njihovo imenovanje na rukovodeće pozicije u odnosima s javnošću.

Zaključak

Rezultati istraživanja pokazali su da žene komunikatori u javnim sigurnosnim strukturama u BiH imaju brojčanu dominaciju, što je u skladu sa svjetskim trendovima u kadrovskoj popunjenosti PR funkcije. Na osnovu toga možemo zaključiti da žene osvajaju sve više tradicionalnih "muških utvrda" čak i u policiji i ministarstvima unutrašnjih poslova i sigurnosti.

Međutim, kad je riječ o učešću žena u procesima donošenju strateških odluka i zastupljenosti na rukovodećim pozicijama u PR odjelima, tu, prema podacima iz istraživanja, i dalje dominiraju muškarci. Upravljanje ljudskim resursima zahtijeva gender izbalansiranost, a to sve više dolazi do izražaja i u javnim sigurnosnim strukturama. U tome svakako prednjače žene angažirane u odnosima s javnošću, koje čak i u policijskim agencijama i ministarstvima unutrašnjih poslova imaju natprosječnu većinu.

Za postizanje rodne izbalansiranosti u javnim sigurnosnim strukturama u BiH potrebno je u praksi primjenjivati principe gender jednakosti. To primarno podrazumijeva uključivanje žena u rukovodeću organizacijsku strukturu i njihov adekvatan tretman u procesima donošenja strateških odluka i dosljedno poštivanje principa gender ravnopravnosti, jednakosti i integriranosti.

To je i jedan od ključnih faktora u procesu upravljanja različitostima u PR-u, što bi omogućilo postizanje gender-balansa i na rukovodećim pozicijama te uspostavljanju simetričnih odnosa s javnošću, zasnovanih na teoriji i modelu izvrsnosti. Tek kada svi kriteriji rodne jednakosti, ravnopravnosti i integracije budu zadovoljeni, bit će moguće da "komunikacijske ratnice" zaista probiju nevidljivi kadrovski "stakleni plafon" (eng. *glass ceiling*) i osvoje posljednje organizacijske bastione i u javnim sigurnosnim službama, u kojima su nekada tradicionalno dominirali muškarci.

PUBLIC RELATIONS IN SECURITY STRUCTURES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: GENDER STRUCTURES AND GENDER EQUALITY

Key words: Gender Equality, Diversity Management in PR, The Excellence Theory and Model of Public Relations in Security Structures

LITERATURA:

1. Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH (http://www.1325.arsbih.gov.ba/?page_id=6, 15. 2. 2011)
2. Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325 UN-a (www.1325.arsbih.gov.ba, 19. 2. 2011)
3. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine – pojmovnik: (<http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-pojmovnik>, 19. 2. 2011)
4. Bartos, R. (1989): *Marketing to Women: A Global Perspective*, Harvard Business School Press/Heinemann Professional Publishing, Oxford.
5. Cutlip S, Center A, Broom G, (2003): *Odnosi s javnošću*, 8. izdanje, Mate, Zagreb.
6. Cutlip S, Center A, Broom G (2006): *Uspešni odnosi s javnošću*, 9. izdanje, Službeni glasnik, Beograd.
7. Čehajić M, Flessenkemper T, Miletić-Šantić A, Wahl K (2010): *Žene u policiji: stanje u Bosni i Hercegovini*, Agencija za ravnopravnost

- spolova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i EUPM, Sarajevo.
8. Filipović-Hadžiabdić S. (ur.) (2009): Standardi i mehanizmi za ravnopravnost spolova, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Sarajevo.
  9. Gender akcioni plan BiH, "Službeni glasnik BiH" br. 41/09.
  10. Grunig L. A, Grunig J. E, Dozier. D. M (ur.) (2002): Excellent Public Relations and Effective Organisations: A Study of Communication Management in Three Countries, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
  11. Istraživanje HUOJ-a o stanju u odnosima s javnošću u RH u 2009. (<http://www.huoj.hr/aktivnosti-udruge-istrazivanja/5-istrazivanje-huoj-a-o-stanju-u-odnosima-s-javnosc-u-rh-2009-hr239>, 17. 2. 2011)
  12. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) UNR 34/180 18. 12. 1979 /3. 9. 1981.
  13. Mandić M, Vojković A. M (2011): "Policajke kroz povijest", Prilog "Žene u policiji", Mir, ugled, povjerenje, glasilo MUP-a RH, br. 46, januar/februar 2011, Zagreb, 3-6.
  14. Milojević M, Ninković S (ur.) (2010): Partnerstvo za promjene – podrška implementaciji Zakona o ravnopravnosti polova u BiH, Izvještaj o aktivnostima projekta u 2009, Helsinški parlament građana. Banja Luka.
  15. Ravazzani S: "Communicating for Diversity, with Diversity, in Diversity" (www.instituteforpr.com, 18. 2. 2011)
  16. Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a – UNSCR 1325: "Žene, mir i sigurnost" , 2010.
  17. Rezultati istraživanja o stanju struke odnosa s javnošću u Srbiji (<http://www.pr.org.rs/code/navigate.php?Id=53>;<http://www.slideshare.net/PR Srbija/psp-izvestaj-dsoj-sondaze-1112010>, 18. 2. 2011)
  18. Smith, G. (2006): "The predominance of women in public relations", doktorska disertacija, Central Queensland University, Rockhampton.
  19. Spasić D. (2008): "Žene u sistemu policijskog obrazovanja i perspektiva ženskih ljudskih prava", Temida, sv. 11, br. 3/2008, 41-61.

20. Tomić Z. (2008): Odnosi s javnošću, "Synopsis", Zagreb-Sarajevo.
21. Udovičić, R. (2007): Odnosi s javnostima i novinarstvo: Informatori sa različitim ciljevima, "Media plan institute", Sarajevo.
22. Ustav Bosne i Hercegovine (Opći okvirni sporazum za mir u BiH, Aneks 4) (http://www.ads.gov.ba/javniispit/doc/ustav_bosne_i_hercegovine.pdf, 12. 2. 2011)
23. Ustav Federacije BiH, "Službene novine Federacije BiH", br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 60/02, 18/03, 63/03.
24. Ustav Republike Srpske, "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 6/92, 8/92, 15/92, 19/92, 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96 i 21/96.
25. Vilkoš D. L, Kameron G. T, Olt F. H, Ejđži V. K. (2006): Odnosi s javnošću – strategije i taktike. Ekonomski fakultet Beograd.
26. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, "Službeni glasnik BiH", br. 16/03 i 102/09.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1.5, font *Times New Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova* u kojoj autor radi, *adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada*.

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan; *integralni dio teksta; zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr, na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr, na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); *spisak citiranih izvora i literature*. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (*Bourdieu 1992*) ili (*Bourdieu 1992: 158*), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...*Bourdieu (1992: 158)*. Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu

izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod navodnicima, npr:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka "Psiha", Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, "Longman", London

Šator, Muhamed (2004): "Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.

PODACI O AUTORIMA

1. Dr. Salih JALIMAM: Filozofski fakultet u Zenici; salihjalimam@prf.unze.ba
2. Mr. Almir MARIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; almir.maric@unmo.ba
3. Mr. Adis ZILIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; adis.zilic@unmo.ba
4. Dr. Memnuna HASANICA: Filozofski fakultet u Zenici; memnunahasanica@gmail.com
5. Dr. Mirjana POPOVIĆ: Fakultet humanističkih nauka; mirjana.popovic@unmo.ba
6. Dr. Belma ŠATOR: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; belma.prndelj@unmo.ba
7. Mr. Anisa TRBONJA-OMANIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; anisatrbonja@yahoo.de
8. Mr. Nermin ŠUŠIĆ: Edukacijski fakultet Travnik; susic73@gmail.com
9. Mr. Azra BEŠIĆ: Filozofski fakultet u Tuzli; azrabesic80@yahoo.de
10. Mr. Maida MUJČIĆ: Filozofski fakultet u Zenici; maidabesic2@hotmail.com
11. Dr. Selma RALJEVIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; selma.raljevic@unmo.ba
12. Mr. Lejla ŽUJO-MARIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; lejla.zujo@unmo.ba
13. Mr. Irma MARIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; irma.maric@unmo.ba
14. Mr. Aida DŽIHO-ŠATOR: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; aidadziho@hotmail.com
15. Mr. Aida DŽIHO: Osnovna škola Gnojnice; aida_dzi@hotmail.com
16. Dr. Elbisa USTAMUJIĆ: Fakultet humanističkih nauka u Mostaru; elbisa.ustamujic@unmo.ba
17. Dina DŽINDO-JAŠAREVIĆ; djine123@yahoo.de
18. Dr. Nenad BRKIĆ: Ekonomski fakultet u Sarajevu; nenad.brkic@efsa.unsa.ba
19. Mr. Asim ŠAHINPAŠIĆ: SOS-Kinderdorf International/ Dječija sela Sarajevo; asimsahinpasic@gmail.com